Mikes International

Magyar szellemi fórum

Hungarian Periodical for Art, Literature and Science

Alapítási év / Founded: 2001.

Internet: www.federatio.org/mikes_int.html

Email: mikes_int@federatio.org

P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

V. évfolyam, 3. szám : Melléklet **Volume V., Issue 3. : Supplement**

2005. július – szeptember / July – September 2005

IN MEMORIAM CS. SZABÓ LÁSZLÓ

ISSN 1570-0070

Kiadó
'Stichting MIKES INTERNATIONAL′ alapítvány, Hága, Hollandia.
Számlaszám: Postbank rek.nr. 7528240
Cégbejegyzés: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Terjesztés
A lap a következő Internet-címről tölthető le: **http://www.federatio.org/mikes_per.html**
Aki az email-levelezési listánkon kíván szerepelni, a következő címen iratkozhat fel:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

A kiadó nem rendelkezik anyagi forrásokkal. Többek áldozatos munkájából és adományaiból tartja fenn magát. Adományokat szívesen fogadunk.

Cím
A szerkesztőség, illetve a kiadó elérhető a következő címeken:
Email: mikes_int@federatio.org
Levelezési cím: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Hollandia

Minden cikkért szerzője felel.

Publisher
Foundation 'Stichting MIKES INTERNATIONAL', established in The Hague, Holland.
Account: Postbank rek.nr. 7528240
Registered: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Distribution
The periodical can be downloaded from the following Internet-address: **http://www.federatio.org/mikes_per.html**
If you wish to subscribe to the email mailing list, you can do it by sending an email to the following address:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

The publisher has no financial sources. It is supported by many in the form of voluntary work and gifts. We kindly appreciate your gifts.

Address
The Editors and the Publisher can be contacted at the following addresses:
Email: mikes_int@federatio.org
Postal address: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

Individual authors are responsible for facts included and views expressed in their articles.

ISSN 1570-0070

© Mikes International, 2001-2005, All Rights Reserved

TARTALOM CONTENTS

Kedves Olvasó! 5
Dear Reader, ... 5
Szerkesztőség / Editors 6
Cs. Szabó László : Versek *8*
Cs. Szabó László : Edinburghban *9*
Peéry Rezső — Cs. Szabó László : Műhely a Mewsban *11*
Cs. Szabó László : Három nap magyar irodalom *22*
A 70 ÉVES CS. SZABÓ LÁSZLÓ *25*
Zalán Magda : Csédekerrel Rómában 25
Fábián Ernő : A valóság tükre 28
Cs. Szabó László : Nem probléma 33
Keszei István : Francia olvasmányaim 35
A HETVEN ÉVES CS. SZABÓ LÁSZLÓNAK *36*
Kabdebó Tamás : A Magyar Montaigne 36
Fáy Ferenc : « Erdély hercege » 38
Vásárhelyi Vera : Szabálytalan négyszög 39
Tűz Tamás : Az évszázad szilánkjaiból 44
Békés Gellért : Bánáti naplójegyzetek 46
Siklós István — Cs. Szabó László : Magyar író Angliában *50*
CS. SZABÓ LÁSZLÓ 75 ÉVES *55*
Szente Imre : Születésnapi köszöntő egy „boldog embernek” 55
Korék Valéria : Levél a Mewsba 55
Sulyok Vince : Egy könyv vigasza 56
Kerényi Magda : „Közös hazánk”: Róma 57
Békés Gellért : Beszélgetés a 75 éves Cs. Szabó Lászlóval *59*
Békés Gellért : Ima a hegyen *64*
BÚCSÚZUNK CS. SZABÓ LÁSZLÓTÓL *65*
Csoóri Sándor : Cs. Szabó László sírjánál 65
Lukács László : Ima a temetésen 67
EMLÉKEZÉS CS. SZABÓ LÁSZLÓRA *68*
Karátson Endre : Adalékok egy felségterület megörökítéséhez 68
Kibédi Varga Áron : A harcos esztéta 70

© Copyright Mikes International 2001-2005

Sárközi Mátyás : Cs. Szabó László prioritásai **71**
Gömöri György : Gondolatok és emlékek Cséről **72**
Kerényi Magda : „A gyönyörűen beérett magyar költő” **74**
Lőkkös Antal : Szabad-e paródiázni? **77**
Sárközi Mátyás : Utolsó látogatás ***80***
Sárközi Péter : Római muzsika ***83***
Tóth Miklós : Concordia Discors II ***87***
ELHUNYT ALAPÍTÓK, ŐSÖK ÉS TÁRSAK ***93***
Veress Dániel : Beköszöntő egy vállalkozáshoz **93**
Tóbiás Áron : Irgalom **95**
Arday Géza : Cs. Szabó László életművéről ***102***

© Copyright Mikes International 2001-2005

Kedves Olvasó!

Idén ünnepeljük Cs. Szabó László születésének 100. évfordulóját. Ezzel a melléklettel a *'Mikes osztályfőnöke'* előtt tisztelgünk.

A Szerkesztőség

Hága, 2005. július 16.

~ ~ ~ ~ ~ ~

Dear Reader,

This year we celebrate the 100th anniversary of László Cs. Szabó's birth. With this supplement we pay tribute to him.

The Editors

The Hague, July 16, 2005

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2005

Szerkesztőség / Editors

FARKAS, Flórián	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland
KIBÉDI VARGA, Áron	Amszterdam, Hollandia	/	Amsterdam, Holland
TÓTH, Miklós	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland

Titkár / Secretary

CSANÁDY, Ágnes	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland

~ ~ ~ ~ ~ ~

Cs. Szabó László

(1905-1984)

1905. november 11-én született Budapesten és ugyanott hunyt el 1984. szeptember 27-én. 1918-ig Kolozsvárott élt. Egyetemi tanulmányait Budapesten és Párizsban végezte. A budapesti Műegyetem Közgazdaságtudományi Karán 1931-ben gazdaságtörténetből doktorált. 1935. és 1944. között a Magyar Rádió irodalmi osztályvezetője. 1945. és 1948. között a Magyar Képzőművészeti Főiskolán az európai művelődéstörténet tanára. Esszéket, elbeszéléseket, irodalmi cikkeket írt a *Nyugat*ba, a *Magyar Csillag*ba és más folyóiratokba. Első könyve 1935-ben jelent meg. Ezt 1948-ig további tizennégy kötet követte. 1938-ban Baumgarten-díjat kapott. 1948. végén Olaszországba utazott, ahonnét nem tért vissza. Katedrájáról lemondott. Előbb Rómában, majd Firenzében élt. 1951-ben Londonba költözött, ahol 1972-ig a BBC magyar osztályának belső munkatársa volt. Nyugalomba vonulása után a BBC külső munkatársaként és a Szabad Európa Rádió számára tevékenykedett. Cs. Szabó László az 1949. utáni nyugat-európai magyar szellemi élet kulcsszemélye volt. A Hollandiai Mikes Kelemen Kör 'osztályfőnöke'-ként tekintette. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem tiszteletbeli elnöke volt. Széleskörű, az egész világ kultúráját átölelő ismerete, óriási olvasottsága, nyelvtudása, prófétai jelleme, szónoki művészete, meleg személyi bája őt arra a fontos feladatra predesztinálta, amelyet évtizedeken keresztül fennkölt stílussal betöltött: a magyar emigráció szellemi vezetője szerepére. Cs. Szabó László nemzetének akkor tette a legnagyobb és legfelbecsülhetetlenebb szolgálatát, midőn 1949 után Nyugaton égve tartotta az egész magyar történelemben kifejezésre jutó, a magát az egyetemes emberi értékeknek szentelő független és magának mindig a legmagasabb mértéket állító magyar szellem fáklyáját. Ilymódon inspirálta különösképpen az 1956. után Nyugatra került magyar tudósokat, írókat, művészeket. Szerepét a magyar kultúra és a kristálytiszta magyar erkölcsi világ fenntartásában és Nyugat-Európában történt kibontakoztatásában nem lehet túlbecsülni. Akiknek megadatott, hogy vele együtt dolgozzanak – mint többek között a Hollandiai Mikes Kelemen Kör keretében – mindig hálával, mély megbecsüléssel és tisztelettel emlékeznek és gondolnak reá. – Tanulmányai, esszéi, elbeszélései, versei elsősorban a *Látóhatár*ban – *Új Látóhatár*ban, az *Irodalmi Újság*ban, a *Katolikus Szemlé*ben jelentek meg. – Olasz tárgyú műveiért az Olasz Köztársaság lovagja kitüntetést kapta. 1990-ben posthumusz Kossuth díjban részesült. – Kívánságának megfelelően Sárospatakon nyert örök nyugvóhelyet. A Sárospataki Református Kollégium könyvtárát mint külön egészet gondozza.

A fényképfelvételt Hunyor-Piazza Katalin bocsájtotta rendelkezésünkre. [*Mikes International Szerk.*]

© Copyright Mikes International 2001-2005

Cs. Szabó László : Versek[1]

Magyar város

Rác temető sváb feszület zsidó vásár
négyszer hamvadt három árvíz hordta el
templomában lovak álltak példázhatta
ebből papja hogyan pusztult Izrael

Hadak útján vizeibe vért kavartak
s nem ittak a kútjából az istenek
avar kengyel mongol szablya török zászló
hantjuk helyén új Ázsiát teremnek.

A szép város

Szamos a Szajna oldalága
ha térképeznek angyalok
s ahol Mátyás járt oskolába
amott ered a Rue Jacob.

Fokossal áll a hajdú hadnagy
a kőmáli kálvárián
s az Új Hídon medvét mutatnak
ahogy metszette Merian.

Törvényszigettől kurta óra
a házsongárdi sírokig
Descartes a konviktus lakója
s Apáczai is ott lakik.

Gall és magyar közt szent a béke
vegyes tanácsa bölcs nagyon
nem kell rendőr a főterére
példás az eszmeforgalom

mert rendet tart a tiszta ész itt
akár szolgál jó herceget
akár kanócnál ülve készít
édes nénémnek levelet.

Kétajkú városom szívében
úgy éltem én mint víg sólyom
s hogy tőle nyertem szép beszédem
mondjátok el a síromon.

Lázrózsák

A láz lemart egy éjjel negyven évet,
gyermekké visszaváltam
s beszólított bolyongó fényjelekkel
elvesztett régi váram.

Amíg velőmig csillagzott a sebhely
Festett a képzelet
mint holt nagyúrnak túlvilági útra
múltamból képeket,

a hosszúhajú Görögtemplom utcát
ahonnan nincs kiút
/óhitű papja Gyertyaszentelőre
ott fog egy kisfiút/,

székelyt a bakon, románt süvegével,
fejszével a cigányt
s a lovas szoknyák tatár vonulását
Kalotaszeg iránt.

Szapulva teknőjére dől a gőzben
györgyfalvi szép leány,
bojtot viselt a káplár vőlegénye
vasárnap délután

s a bicska hosszú volt a pántlikákért
minden vasárnap éjjel,
lépésben jött Hóstát felől a mentő
egy haldokló legénnyel.

A Farkas utcán Káldy hógolyókkal
Károlyit megdobálja,
pár jó hegyes követ kevert a dogma
e hitvalló csatába.

Ákoncz Lepage Gibbon és Biasini
Donogán Trandafir,
egy kéz a falra örmény tusecsettel
nagy cégtáblát ír

s lefesti még a Szamos-közi öntést
— bivalyok úsztak ott —
s a karácsonyfát, mely az angyal vállán
bevert egy ablakot

vagy nagyapa s a három fia lopta
haza, míg térdepelt
a kisgyerek? Hallgat minden titokról
a házsongárdi kert.

Csak állt az éj, csak járt a kín a csontban
s agyamban tíz pöröly
de szépet láttam múló keresztfámon,
ó krisztusi gyönyör!

[1] Forrás: *Jöjjetek*, 1958. 6. szám.

© Copyright Mikes International 2001-2005

Cs. Szabó László : Edinburghban[1]

1958 augusztus-szeptember

Átkozott egy dolog az irodalom. Olykor még a felszínes olvasót is leszoktatja, hogy a maga szemével lásson. Valahányszor Edinburghba kerülök, előbb-utóbb rádöbbenek, hogy Jósika Miklós és Arany János bujkál a szemem mögött: képzeletükkel barangolok az utcán. Egyikük se járt erre, mégis otthonos volt nekik minden zuga, könyvek segítségével szemem tapaszlatánál is jobban ismerték. Minek higyjek már most? Annak, amit ők láttak belső tekintetükkel egy gyertyavilágú szobában vagy amit én rögzítek a város földrajzi helyén? Sose tudtam eldönteni eddig. Aztán itt vannak a hazai írók, hiú szeretettel emlegetett hű és tékozló, házias és csavargó fiaik, Scott Walter vagy Stevenson, akik edinburghi látomásaikkal szintén megelőzték első látogatásomat s gyakran a szemem elé vágnak. Még Burns Róbert hagy békén leginkább, ő annyira se szerette Edinburghot, mint Petőfi Pestet. Ó, sokkal kevésbé.

De akár a magam, akár írók vagy régi magyar utazók szemével nézem, világszép város Edinburgh. Olyan közhely ez, mint teszem Mona Lisa mosolya. S könnyebb állítani, mint meggyőzőn leírni. Könnyebb a gyönyörűségben azokkal osztozni, akik ismerik s lelkesedésünkhöz tüstént oda lobban az övék, emlékünket megtetézik az övékkel. De hogyan mondjam el azoknak, akik legfeljebb egy-két képről látták? Két városból áll egy mély völgyszakadék felett; nyugatra, vagyis „budai" felén, dombos-sziklás a fekvése, keletre, vagyis a „pesti" oldalon, símább. A hegy szirtes sarkantyúján érintetlenül megmaradt mondjuk a visegrádi felső vár, lankásan elnyúló másik végében apátsági romokkal összetapadva, díszkert közepén áll egy kicsi versaillesi kastély. Idáig még csak követhet a hallgató. De hogyan írjam le másik felét, a síkabb pesti oldalon? Akkor épült, amikor legjobban értettek várostervezéshez s nyakig beleszerettek a római leletekbe. A tizennyolcadik század végétől a múlt század elejéig. Aki látta Párisban a híres Vendôme teret, a városépítés remekét, képzeljen el belőlük hatot-hetet, sötétszürke gránitból, közepükben bánatos, buja parkokkal és sok penésszel, mohával, halványzöld foltokkal a házfalakon. Mert a gyönyörű városnak késő ősztől tavasz végéig cudar az éghajlata. Az év nagyobbik felében inkább kacérkodik a sarkvidékkel, mint az egyenlítővel. A sötétség is akkora, mint Madách eszkimó jelenetében. Tessék, ilyenfajta város Edinburgh. Végy egy jó adag épen maradt Visegrádot, Diósgyőrt, Versaillest, párisi Vendôme teret, komorítsd el, keverd össze dús angol fákkal: ez benne a csábító. Tégy hozzá sok mohát a rémmesék erdejéből, csepegő ködöt a balladákból, sötétséget Madách borzalmas álmából: ez itt a riasztó.

De az Ünnepi Játékokat akkor ültetik évente a gyönyörű városcseberbe, amikor legkedvesebben mosolyog. Vénasszonyok Nyarán. Szándékosan mondom, hogy beteszik a cseberbe az ünnepeket. Immár tizenkettedszer 1947 óta. Edinburgh vallási, filozófiai s irodalmi hagyománya lehatolt a fekete sziklák gyökeréig. De nem a zenei. Azt hiszem, alig akad erdélyi s magyarországi protestáns, aki ne tudná, hogy Genfnek ez a város a testvér fellegvára s egyúttal a kálvinizmus istápolója, hiszen hajdan Tokajtól a Marosig skót hittestvérek adományaiból születtek újjá a feldúlt fejedelmi iskolák. Amikor pedig megszállott vallásos gondolkodásuk átváltott világi gondolkodásra, Edinburgh volt a felvilágosult racionalizmus egyik legválasztékosabb székhelye. Itt tanított a jóhumorú, szelíd Hume, egy darabig a maga kárára vendégelve humortalan és harapós filozófus barátját, Rousseaut; itt részegeskedett Boswell, akiről mindig tudták, hogy lúdtollából fakadt a legcsodálatosabb angol életrajz, az életírás utolérhetetlen remeke, de előkerült naplói százados késéssel újabban megtették a szókimondó emlékírás nagymesterévé is; itt mosolygott a mosolytalan közgazdaságtudomány nyájas édesapja, Smith Ádám. S amikor a gondolkodás a múlt században ismét átváltott új mederbe, ezúttal a filozófiából a természettudományba, Edinburgh lett az értelem, pallérozott felvilágosítása után a testi szenvedések enyhítésének egyik oltalomhelye, híres orvosaival. Még áll a ház, ahol az emberiség kevéssé ismert nagy jótevője lakott. A kloroform feltálalója.

De zenéből csak a zsoltáréneklésshez s a dudafújáshoz értenek. Edinburgh nem Bayreuth, Salzburg vagy Firenze, ahol a barokk főpapok és fejedelmek műpártolása által fellazító földbe rég begyökerezett a helyi zenekultusz s nem csupán a külső befogadása. Évről évre ellátogatnak Edinburghba operatársulatok, zenekarok, vonósnégyesek, balettegyüttesek, karmesterek, magánénekesek, hegedűsök, zongoraművészek, mindennek a színe-java, aranyfedezetű nevek, a legjobb mesterek. A vár nyájasan tűri a három hetes zenei vigadást, jó képpel résztvesz a lakomán, de az ember feszengve folyton érzi, hogy nem olyan szenvedélyes ínyencnek a vendége, mint például Salburgban. Talán ezzel magyarázható, hogy a lakoma pompás, a fogások azonban szokványosak. Félnek az új és vad ételektől, tartózkodnak a nagyon régi konyhaművészet emlékeitől.

Zeneileg csak a kivilágított várudvarban érzi magát igazán otthon a látogató, ott érzi, hogy magától a várostól kap ajándékba muzsikát. A katonai parádén, amikor a felvonóhídról az örjöngő nézők közé vonulnak a skót testőrezredek dudásai és dobosai. Minthogy a skótok éppen olyan görcsösen ragaszkodnak rohamosan átváltozó világunkban egy festőibb és mozdulatlanabb életforma emlékeihez, mint az angolok, a több száz zenész ilyenkor abban a szoknyás, kucsmás, vállkendős egyenruhában pompázik, amelyben a nevezetes skót négyszög a waterlooi csatatéren egész nap állta a sarat francia rohamok ellen. Ma már van másfajta egyenruhájuk is, szürke hangyauniformis. Ilyen ruhában estek el a drótsövényeknél az első világháború alatt s a

[1] Forrás: *Jöjjetek*, 1958. 10. szám.

© Copyright Mikes International 2001-2005

tankokban Hitlerrel mérkőzve. De a hátborzongató dudanyávogáshoz és dobpergéshez még felelevenednek a magakellető népviseleti színek, csúfondáros emlékeztetésül, hogy hajdan a férfiak káprázatos paradicsommadárnak öltözve vonultak ki egymás lemészárlására. Nincs ember, aki ellen tud állni ennek a katonazenének. Ahányszor csak hallom, Hugo Viktorra gondolok s szívből megértem, hogy noha már többszörös családapa, körülrajongott író, szenátor s akadémikus volt, a fáma szerint még mindig futott katonabanda után, akárcsak rongyos kis hőse, Gavroche, akit halhatatlanná tett „A Nyomorultak"-ban.

Magyarok mindig vannak az edinburghi ünnepségeken. Nemcsak a nézőtéren — ott mindig bőven akadnak —, hanem kiszármazott vagy otthonélő nagy művészek is. Idén azonban távollétével volt igazán jelen egy magyar énekes. Székely Mihály. A stuttgarti Operaház Mozart Szöktetését mutatta be, ötletes díszletezéssel. Változó jellegű egy-egy fa szimbolizálta a zenei tartalmukban cserélődő lírai és komikus, lágy és vaskos jeleneteket. A latin könnyedségű, kultúrált, csinos megjelenésű énekesekkel se volt baj, jobban mondva nem lett volna Osmin nélkül. Mert amíg él, ezt a szerepet Budapesttől Glyndebourneig nem lehet másképp elképzelni, mint azon a pincemélységű csodahangon, amelyben ott villog Mozart dévajkodó s mégis félelmes lángelméje. Aki Székely Mihálytól hallotta Osmint, nem tudja mástól élvezni, annak ízetlen gyümölcs az ő hangja nélkül a remekmű.

A Végh vonósnégyes harmadízben játszott Edinburghban. Ritka nagy megbecsülésre vall az ismételt meghívás. Pályájukat tizennégy esztendeje követem idekint, attól a kutya kemény téltől, amikor megnyerték a genfi nemzetközi versenyt s eltökélték, hogy szerencsét próbálnak a nagyvilágban. Nyomorúságosan kezdték; az első években nem nagyon válogathattak a meghívások között. Ma már francia állampolgárok, hárman a bázeli főiskolán tanítanak, hajuk ritkul, nem nagyon, csak egy kicsit, családjuk a világhírrel együtt gyarapodik. Végh Sándor ma is a régi, percenként robbanó lelkes vulkán, aki muzeális becsű olasz hegedűjével röpdös a föld körül. Ezzel a hegedűvel állított be egyszer hozzám születésnapra, hogy — mondta csalafinta mosollyal — eljátssza „a nagyságos úr kedvenc nótáját". Bach Chaconneját. Majdnem szétvetette a falakat a születésnapi „nótás" ajándék. Mert arra már egyikünk se gondolt, hogy a hegedű kétszáz esztendős ugyan, de közben fölerősítették a viaszgyertyás szalonok befogadóképességéről a csillárfényes mai hodályokra. Még most is csodálom, hogy nem szakadt ránk a tető attól az egy hegedűszótól. A kicsi ház a nagy muzsikától.

Úgy láttam, Végh Sándorék két hangversenyéért álltak leghosszabb sort az idei jegyvásárlók. Ott topogtak a táblabíró stílusú, gyönyörű George Streeten, messze kígyózva a bejárati kaputól, amikor megállt egy taxi s egymás hegyén hátán kikászálódott hangszereivel a négy muzsikus. Megláttak s annyi viszontagságos, szép külföldi esztendő emlékével a szívükben már ott függtek a nyakamon. Ha tehetném, talán még mindig osztanám a váratlan férficsókokat a zenebolond sok fiatal lány közt, akik irigykedve pislogtak ki a jegyváltó sorfalból.

Frissen Afrika szívéből, Léopoldvilleből s Brazzavilleből érkeztek Véghék. Még lejjebb kezdték délen: Johannesburgban adtak hangversenysorozatot. Eleinte nem vették észre, csak később döbbentek rá, hogy egyetlen néger vagy hindu sincs a hallgatók közt, noha a lakosság valami kilenc-tizede színes. A nacionalisták istentelen fajkirekesztő politikája a zene szép híves patakjától is elzárta a négereket. Véghék gondoltak egy nagyot, illetve nem is nagyot, csak egészen természeteset. A sorozat végén külön estet hirdettek a négereknek. Egy gombostű sem fért el a teremben. S kiderült, hogy hangversenyük tulajdonképen kettős hangverseny volt, mert amikor ők elnémultak, a tomboló színes hallgatóság nyomban átalakult énekkarrá s viszonzásul a hangversenyért ott helyben kórus hangversenyt adott a vonósnégyesnek.

Amit a négy magyar a könyörületes ünnephez méltó füllel hallgatott. Mert ha maguk ugyan hírben, dicsőségben s gondtalanul élnek is, szívükben egy üldözött és megalázott nép fiai s nem is olyan rég nagyon zimankós napokat láttak a népek országútján.

© Copyright Mikes International 2001-2005

Peéry Rezső — Cs. Szabó László : Műhely a Mewsban[1]

Peéry Rezső: Kedves barátom, fölveszem hat év előtti beszélgetésünk fonalát,[2] ismét levélváltással, mert csak így tudjuk áthidalni a külföldön élő magyar írók jellegzetes lételemét: a köztünk levő távolságot, szétszórtságunkat Európa s a világ térein.

Annak idején képzeletben ellátogattam angliai lakásod könyvtárszobájába. Később jártam londoni házadban és látlak magam előtt, amint kényelmes, öreg karosszékbe feszülve fogadod vendégedet, könyvespolcok, városképeket ábrázoló rézkarcok és virágok között, míg a vendég, aki hideg országból érkezik, méregerős feketéje felett jóleső gyógyulatban érzi, mint olvad ebben az eleve ismerős, barátságos és fénnyel telített környezetben a jég szíve körül.

Mielőtt kérdéseket intéznék hozzád, szeretnék beszámolni húsvéti találkozónk emlékéről, mert úgy érzem, hogy a környezetedről kialakult emlékkép a levélváltás anyagának előhangja ma. Aki házad légkörének leírását kívánja, olvassa el Zalán Magda *Karanténban Csével* című kitűnő környezettanulmányát;[3] finom színei és játékos epikai elemei érdemessé teszik arra, hogy remélhetőleg visszatérjen a jövő irodalomtörténeti tanulmányaiban. Szerénység és illem dolga, hogy segítségül hívjam, amidőn a Gloucester Mews 48-as számú házat fölidézem.

„A Mewsok valamikor úri paloták hátsó traktusai, külön sikátorocskákra nyíló, alacsony mennyezetű kocsisházak. Átépíteni, modernizálni egy ideje nagy divat és szenvedély Londonban. Az övé a Sherlock Holmesban magyarul 'Paddington pályaház'-nak megörökített vasút- és földalatti állomás szomszédságában van."

Ez azért is nagyszerű fekvésű ház, mert igen könnyű megtalálni. Különösen annak, aki a Royal Eagle Hotellel szemben fekvő, lépcsős oszlopos szálloda szobácskájában veszi föl a távbeszélő kagylóját, ha már kikereste a londoni Szabók telefonkönyvi sűrűjében Cs. Szabó számát, mint én cselekedtem azon a húsvéti szombatnapon, 1971-ben. Fejem szédült, amidőn az óriásváros emberfeletti arányaira gondoltam: milyen kiejthetetlen nevű földalatti állomásokon, autóbusz megállóhelyeken, sugárutakon, tereken, keresztezőkön, mellékutcákon kell majd átvergődnöm, gondoltam szorongva. Minő nagyot és szívből nevettél az aggályon! „Ha az ablakhoz mégy és kikiáltasz, telefon nélkül is meghallom." Az író Jancsi-Juliska háza az ismert nagy hotel mögött rejtőzik s nyújt lakójának váratlan védelmet a nagyváros lármás vadonában. Légvonalban talán száz méterre se voltunk egymástól. Ezen a tájon a londoni városvadont nemcsak sugárutak platánsorai szelídítik meg, hanem a pompás, csendes óriás ánglus-kert: a Hyde Park ragyogó idilli rétjei és faóriásai. A Gloucester Mews 48-as számú ház e jeles nagy kerttől három-négy kőhajításnyira fekszik s nem sokkal messzebb híres vitatkozó sarkától. Nem rossz lakóhely annak, aki élete művével szolgálta Masaryk Tamás kedvelt vezérmondatát: A demokrácia — vitatkozás.

A Gloucester Mews váratlan csendje, macskakövei, apró, függönyös ablakú házacskái — testes, idősebb szomszédod a gépkocsija mosásával bíbelődik éppen — Buda, Veszprém vagy Fehérvár mellékutcáinak légkörét, hangulatát idézik London gigászi sűrűjében, amitől persze az idilli szigetet *nem* lehet elvonatkoztatni.

„Tanulmányaid és könyveid húsz esztendő óta arról tanúskodnak, hogy magaddal vitted a műhelyt, ki a nagyvilágba", írtam hat esztendővel ezelőtt, azt mégsem tudván, mennyire szó szerint igaz. Nemcsak nagyjából, nemcsak képletesen. Azóta tudom, hogy a Gloucester Mews 48-as számú kis ház jellegzetes magyar műhely, a világ egyik legjelesebb magyar magánkönyvtára és írói múzeumocskája. Akit itt nyájas szóval fogadott a ház atléta alkatú, szálfa egyenes tartású gazdája, az már a létraszerű szűk és meredek lépcső előtt megérzi, hogy évtizedek óta első ízben — hazaérkezett. Ha kelet-európai, ebben a házban Erdély és Pest-Buda, azaz a régi Európa légkörébe lépett, az „urbánus", a világpolgár barát otthona az eltűnt haza egy darabja, az eltűnt idő egy megelevenedő része, álmaid, emlékeid újraépülő színpada s kelléktára. Egy országot, annak emlékét író fiai idézik legteljesebben, ne csodálkozz tehát, ha látogatód első válasza erre a döbbenet, a titkolhatatlan megrendülés, a váratlan hazára-lelés elemi erejű meglepetése.

Node ismét hagy idézzem Zalán Magdát, hogy az emlékkép néhány elemét felfrissítsem. A nők nálunk jobban ügyelnek a részletekre.

„A kicsi, búzakék bejárati ajtótól kétfelé fekvő, hajdani istállók közül a jobboldali garázs, albérletbe adva. A baloldali, százados vörös kőpadlóval szájeltáttató könyvtárszoba. Itt látható vagy 4000 kötet képében az autó, amelyet sohasem vett meg. Az emeleten további 3000 könyv. Odafenn jobbra a nappali, szemközt két hálószoba, balra a konyha és fürdőszoba. Felesége halála óta nem jártam a házban, kicsit félek átlépni a küszöböt, s az azelőtt oly mosolygós, virágtól, rendtől üde lakást agglegényi romokban viszontlátni. Megmászva a zöld futószőnyeges kakaslépcsőt, elbámulok. A lakásból mintha csak a sarki szalmakalapos halashoz futott volna le Bözsi. A nappali szoba ablakából még a mindenkori rózsaszál sem hiányzik, ott áll, ugyanabban a tintakék régi gyógyszeres üvegben, amelybe öt éve az enyémet állítottuk ..."

[1] Forrás: *Új Látóhatár*, 1973. 2. szám.
[2] Irodalmi Újság, 1966. december.
[3] Új Látóhatár, 1972/2. sz.

© Copyright Mikes International 2001-2005

A leírást színei miatt hívtam segítségül. Könyvtáros lévén, egyhelyütt igazitanom kell adatain; a vöröstéglás nagy könyvtárgarázs polcain alighanem több kötet sorakozik a Magda asszony becsülte négyezernél, mert ha jól emlékszem nyolcezerre tetted az összállományt. Az emeleten álló kötetekből nyilván ide kívánkozik néhány száz.

A fénnyel bélelt emeleti szobácskákat persze így is a falak síkját beborító, azok vonalát követő faállványok és polcok könyvglédáinak jelenléte határozza meg, arra immár alaposan rászolgálván, hogy a gazda egyszer beszámoljon kinti keletkezése és növekedése történetéről, rétegeiről, nyelvi és szakmai megoszlásáról, neves darabjairól, könyvtárépítő elveiről és gyakorlatáról, a vele való együttélés módozatairól.

De a könyvvel bélelt szobáknak nemcsak szellemi légkörük, hanem aromájuk is van, már a lépcsőn fogadják a vendéget s a régi bútorhuzatok, textíliák szagával, feketekávé párájával, virágok illatával keveredve emlékeztetnek Rippl-Rónai képekre, nemes ízlésű régi magyar otthonok világára.

Íme, néhány vonással beszélgetésünk kerete s egyben kiinduló pontja. Az író, mint a csiga a házát, magával, maga körül hordja hazáját. Nálad, barátom, római veduták és régi londoni metszetek alatt arra eszmél az ember, minő nyelv és emberi közösség tagja. Magyar szigetre érkezett. Hazai gondok töltik el a látogatót.

Közel negyed évszázada élsz magyar íróként a nagyvilágban. Londoni otthonod légköre, e magyar műhelyé az angol Mewsban sugalmazza az első kérdést, amely bizonyára nem egy látogatódban fölmerült a sajátos sziget szemlélete közben. Melyek a tápláló forrásai ennek az írói magatartásnak, e következetes hűségnek? Mi volt benne a *vis inertiae* hozzájárulása: korábbi szereped tehetetlenségi erejéé, mi volt a szerencsés munkahely hatása, amely anyanyelvi munkát tesz lehetővé Londonban, mi benne az emlékek ereje, a jelentős szellemi időszaké, amely fölnevelt s mi a protestáns ember és a *homo politicus* vállalkozása?

Cs. Szabó László: Homo politicus, hogyne, az vagyok. Persze a világért sem emigráns közéleti férfiú. Nem vagyok nemzeti vagy éppenséggel nemzetnevelő politikus nép nélkül magam körül, ország nélkül talpam alatt. Szent ember volt Rákóczi Ferenc; az első nagy magyar emigrációs hullám tartós intelme mégis az, hogy lehetsz Mikes Kelemen, de ne légy a fejedelem, még ha, mint ő, megőrződ is az alázatban Isten és jogigényedben más fejedelmek előtt folt nélküli méltóságodat.

Feneketlen mélységből szakadt fel nemrég egy eldugult emlékem. Hogy mennyire homo politicus volt apám is, Bródy Sándor tanítványa, Cholnoky Viktor szerkesztőségi kollégája és Lövik Károly barátja a lóversenytéren. Ha terített asztalnál kettesben elbeszélgettem a már csak lovainak s a nőknek élő öregúrral, óhatatlanul Bartha Miklósra, az „öreg" Ugrón Gáborra, Orbán Balázsra, Dániel Gáborra csúszott a szó. A székely függetlenségi politikusokra. Rémlik, hogy képviselő akart lenni fiatal korában, valahol Udvarhely megyében, már nem tudom megkérdezni, hol. Függetlenségi programmal. A Millenniumkor költözött fel Budapestre; akkor még borozva ott búsultak józsefvárosi és ferencvárosi kertes kiskocsmák maradék kurucai, Bartha Miklós a félistenük. Csakhogy a vinkóval öntözött honfi keserűség nem a bécsi Burg ellen fenekedett igazán, az urbanizálódástól voltak megrettenve, lelkük homokfutóján az expressz vonatoktól. S annak a tehetetlen rémületnek már édeskevés köze volt a nyugati civilizációban remetéskedő Kossuth Lajoshoz. Annál több az antiszemitizmushoz. Ezért szakadt el fajtájuktól Ady és Krúdy. Apám is nagyon hamar.

S mi más lehetnék írás közben, katolikus hírem ellenére, mint *protestáns.* Hiszen az anyám fia vagyok. Az a szellem nevelt, amelyet viszont Tübinga emlője nevelt valamikor. Hogy latin és angol beütéseimmel helytálljak a többektől emlegetett „Róma — London tengely"-ért, ironikus módon eredetileg csak szilaj székely romantikát és fagyos északi protestantizmust örököltem a széthulló családtól. Megzabolázásuk eltartott egy darabig. Többé-kevésbé eltűnt belőlem a kismagyar romantika s a puritanizmust átjárta jó adag mediterrán katolicizmus.

Eltaláltad, szerencsés műhely *Anglia.* Katolikus történészek szidalmazni szokták a Whig arisztokráciát, amely a Stuartok elűzésével végképp meghiúsította az abszolutista Régi Rend helyreállítását a 17. és 18. század fordulóján. De ennek a főúri hatalomátvételnek köszönhető, hogy fénykorában lényegileg patrícius köztársaság volt az ország, akárcsak a Scipiok Rómája s a Mocenigok és Loredanok Velencéje. Azt hiszem, hogy viszonylag ennél jobb kormányformát még nem találtak ki eddig. Ha örökre letűnt is Angliában, a nép átvette közhasználatra a gőgös tartózkodás és nagy türelem szerencsés keverékét. Csak tőled függ, hogy Robinson légy köztük, én az akartam lenni. Úgyis hiába írsz angolul, kritikáikban rendszerint nevedhez biggyesztik: „the Hungarian born" ez meg az. Mikes György, aki jól ért a szigeti játékszabályokhoz, eléjük vágott ebben az elkülönítésben, hangsúlyozza, hogy ő magyar születésű, még neve magyaros ejtésére is rászoktatta őket, mint holmi nemzetnevelő. Ha meg magyarul írsz, egyszerűen nincs léted, *un-person* vagy. Már mint író. Mint állampolgár, gyatra kiejtéssel is szidhatod a kormányt, az állapotokat és szokásaikat, sohase mondják — bár valószínűleg gondolják —, hogy tartsd a szádat, örülj, hogy befogadtak, ösztönösen úgy viselkednek, mint időtlen idők óta a kormányuk. Egyenjogú polgártárs vagy a szemükben, de kizárólag az; magyar író, eszejárásuk szerint csak az lehet, akinek van elismert kormánya, tehát a hazájában él. Még ha nem szeretik is azt a kormányrendszert.

Persze más majomtól származnak, mint a többi nép. Ügyefogyott szervezők, a németek viszont legendásak. Csakhogy a németek a legcsekélyebb menetrendi változástól elvesztik a fejüket és kitör a káosz. Láttam elégszer, félelmes. Ilyenkor jön elemébe az angol. Segíts magadon s a szerencse is megsegít: elkezdődik a pragmatikus rögtönzés s össze-vissza tépázva, de töretlen kedvvel túlélik a legnagyobb csapást. Hajótörésre vannak beidegezve; annak örül egy angol, ha ruhástul beesik a

© Copyright Mikes International 2001-2005

tengerbe. Senkise tud olyan leleményesen megkapaszkodni úszó deszkákban, mint ő. Rejtélyes módon még egy termosz is lóg a nyakában s számíthatsz rá, hogy a forró teát megosztja veled, a másik fuldoklóval. Persze köztudott, hogy újabban rabul ejtette őket a vigyorgó defetizmus és túlhajtott bűntudat gyarmattartó nagyapák vétkeiért (ugyanannak az érzésnek a két fele); egyikkel sem értek egyet. Azt viszont szeretem, hogy nyelvrokonságuk ellenére sem amerikanizálódnak, sokkal kevésbé, mint egyik-másik latin nép.

Igazad van, szerencsés munkahely. S üdvös a hatása szinte minden magyarra. Van ország, rendszerint kicsi, például Svájc, Norvégia, Finnország, Hollandia, amely a magyarok istenáldotta tulajdonságait serkenti s a rosszakat sorvasztja. Ebből a szemszögből Anglia mintaszerű kis ország. Nemcsak az angolok, a szigeti magyarok is hagynak dolgozni. Más kérdés a szeretet. Hogyan szeressem a bennszülötteket, ha némileg hasonlítok hozzájuk? Hasonlítottam már hazámban is. Azt szeretem, ami az ellentétem, a latinokat. Skorpió vagyok ízig-vérig, a latinok viszont a Kos, Bika és Oroszlán jegyében viselkednek; mulattat és elbájol szertelen, agresszív önimádatuk. Róma volt jó, amíg nem ölték meg az autók, ott volt jó élni. Angolul legalább ötször akkora a szókincsem, mint olaszul, de ha tréfálni vagy kedveskedni akartam a feleségemmel, gyakran olaszul szóltam hozzá, sohasem angolul. Igazán nem gondoltam valamikor, hogy az életkedvelő andalgók két fővárosát, Párizst és Rómát lakhatatlan, pokolnak fogják nyilvánítani legkülönb lakói.

Persze nem tudom, meddig beszélhetünk még arról az országról, amelyet diákkorom óta ismerek. Azt hiszem, 1963 volt a fordulat, utána, az utolsó tíz évben tökéletesen megváltozott Anglia. Külszínre érintetlen a parlament, a valóságban hovatovább olyan történelmi ereklye vagy dísz, mint üveges hintóján a királynő s a Tower alabárdos őrsége. Egyelőre azokról se mondanak le. De Anglia sorsa holnap, holnapután a parlamenten kívül dőlhet el, mert a politikai élet már nem két nagy párt mindenkire kötelező vitájából és váltógazdaságából áll — Őfelsége kormányával mindig Őfelsége kormányképes, fizetett ellenzéke ült szemben —, hanem a diktatórikus hatalmú miniszterelnök s a szintén diktatórikus szakszervezeti szövetség erőpróbája az átlagpolgár testén, esetleg tetemén.

Itt a veszély. Nem azért van szabadság Angliában, mert annak idején Milton szárnyalón, Locke száraz okfejtéssel, John Stuart Mill nemeslelkűn és Bagehot ragyogó publicista készséggel meggyőzte honfitársait, áthódította a szabadság oldalára. A szigetlakók egyszerűen rájöttek, hogy hasznosabb a szabadság, mint az Isten kegyelméből való zsarnokság, akármilyen atyai. Előbb volt ez a fölismerés, a közhaszoné, csak aztán jött a szentesítő szép szó, következett az igazoló elmélet. Megfordulhat a kocka. Ha a többség lassan torkig lakik az anarchiával, a villamos és gázművek, bányászok, vasutasok, szeméthordók, postások, ápolók, tanítók sztrájkjaival, a bombamerényletekkel, bevándorolt színesek belháborúival, az ír vallásháborúval, kábítószeres, tüntető diákokkal és tolakodó pornográfiával, ha úgy érzi, hogy nincs már köszönet a szabadságból, Anglia is átváltozhatik rendőrállammá, csak azért, hogy félelem és undor nélkül lépjenek ki az utcára s eljussanak munkahelyükre. Igazoló elméletet ahhoz a megalázó állapothoz is gyárt majd egy nagy elme, de neki már új Hobbes lesz a neve.

Hűségről következetes hűségről beszélsz. Visszakérdezek: hűség vagy a *muszáj?* Nekem a keresztény hitből annyi jutott, hogy ragaszkodom a boldogtalanokhoz. Ragaszkodom hazámhoz, nosztalgia nélkül. Rosszul bírom honfitársaim örökös panaszait, az irigykedő, szakadatlan önsajnálkozást — könnyű neked, könnyű másoknak! — s a sznob dörgölődzést a Nyugathoz, mert jajistenem! különben mucsainak néz valaki. Leverő tulajdonságok. De meg is értem, szörnyű pusztulásokban és pusztításokban gyökeredzik, a török hódoltság ültette el. Nagy távlatból tisztábban látod a hibákat, de készebb vagy a fölmentésre is. Magyarországon ritka szadista kedvvel keresztül-kasul gázolt a történelem egészen az utolsó évtizedig s mi maradt az iszonyú szántás helyén? Tehetséges, szívós, színes, becsvágyó, csak azért is egyének s egy kocsonyás massza, amely a belső lazaság és bizonytalanság kompenzálására folyton hajtogatja, hogy nemzet, nemzet, nemzet. Angliában sohase hallod a szót. Minek? Rég összeforrtak nemzetté, a nagy osztálykülönbségek ellenére közös a varrólány s a gróf alapreflexe. De én ragaszkodom a meghasonlott, kocsonyás masszához, muszáj.

Vis inertiae, a múlt tehetetlenségi nyomatéka az írói magatartásban. Hogyne, bizonyára közrejátszott, hogy magyar író maradtam 1949 után. Magyarországon soha nem voltam népszerű, ez is megkönnyítette. Becsült, aki becsült, kétezren, háromezren. Ilyenfajta embernek öregségére megmarad az önbizalma, de nincs sajnálni vagy siratni valója s elpárolog a missziós hite, nincs bizalma a „tedd a dolgod" országos hatásában. Egy hajszálat se változtattam mások életén, a magamé meg ki van szolgáltatva a szeszélyes sorsnak. Életművem nagyobbik s valószínűleg jobbik fele, főleg az, amit 1960 után csináltam csak szórványosan jut el az otthoni fiatalokhoz s mire talán menlevelet kap halálom után, hogy beolvasszák rugalmas „haladó hagyományaink”-ba, már jórészt elavul, amolyan irodalomtörténeti adalék. Napjaim viszont veszedelmesen fogynak, reggelenként tojásfőzés közben kajánul lesem a homokórán, hogyan gyorsul — hogyan látszik gyorsulni — az utolsó szemek pergése.

De a tehetetlenségi nyomaték s menekvésem a mélabú elől naponta visszakényszerít az íróasztalhoz. „Két pogány közt" kell élnem és meghalnom s ezúttal mindkettő magyar, egyik a külföldi: kevés és gyönge vásárló, másik a hazai, akihez alig tudunk hozzáférni. Mondd hát magadban Arany János után a Csaba királyfiból: ha későn, ha csonkán, ha senkinek, írjad! Nincs más segítség. Vállalom, amit Montaigne mond figyelmeztetésül az Esszék előszavában, hogy lehűtse a vallásháborús olvasók ideológiai várakozását: *C'est icy un livre de bonne foy, lecteur. II t'advertit dez l'entrée, que ie ne m'y suis proposé aulcune fin, que domestique et privée* s azzal folytatja, hogy erejéből nem futja se mások szolgálatára, se a maga dicsőségére. Valamire azonban futotta: lelki egyensúlyra. Megmondtam elégszer, mennyire bámulom őt.

© Copyright Mikes International 2001-2005

Peéry: Válaszod alapján — ha későn, ha csonkán, ha senkinek, írjad! — megkockáztatom a kényes és fájdalmas kérdést: miképpen viseli el nagyvilági magyar műhelyed az írónak szokatlan anonimitást és magányosságot? Mint alakul, másul magatartása a nyelvi közösségtől távol élő írónak? Különösképpen akkor, ha munkájáért, szellemi szolgálatáért hazulról nem várhat hivatalos elismerést, ellenszolgáltatást, ha tehát viszonya a közösséghez egyoldalú, mert viszonzás nélküli szolgáltatásból, adakozásból áll. Pótolja-e valamennyire e fájdalmas hiányt a látogatások, személyes találkozások kalandja, a külföldön létesült magyarnyelvű szellemi intézmények, lapok, folyóiratok jelenléte, a külföldön megtelepült magyar filológusok, tanárok és tudósok számontartó tevékenysége?

Cs. Szabó: Előbb a személyes magányról. Van benne rossz, de nem egészen az. Tanú nélkül úgy viselkedhetem, mint egy gyermek. Káromkodom, sírok, tombolok, toporzékolok, öklözöm az ajtófélfát, belerúgok a szemeteskosárba, szétloccsantok a konyhapadlón egy rakoncátlan citromot, széttépek egy párnát s elnyel a szálló tollpihék förgetege. Akkor már úgy kell kacagni, hogy leroskadok egy székre. Talán ez tart életben. Én még nem láttam kisgyermeket meghalni szívszélhűdésben, se kutyát, se macskát. Kiadják az indulatukat. Nők előtt persze fékezem. Lovagiasságból is, hogy több idejük maradjon a melodrámai Nagy Jelenetre. Egészséges ösztönnel megkívánja a szervezetük, hiszen a feloldó gyönyör előjátéka.

Írói magányunkban idekint nem az olvasók tömege hiányzik elsősorban. Mennyi van, kétezer, háromezer? Kevés, de — amint mondtam — nekem otthon se volt sokkal több. Hiányzik azonban a villamos testközel, az eleven, rögtöni visszahatás, az sem baj, ha téves. Hogy a Lánchíd pesti hídfőjénél összeszaladjunk valakivel, aki így köszönt ránk: „Mester, olvastam legújabb írását, kaka a köbön, az ön agyveleje már folyékony kvárgli." Aztán tíz perc múlva beleütközünk valakibe a budai oldalon, „öregem", dörmögi, „essen beléd a nagy nyavalya, megint kivágtad a rezet, lefőztél". Persze ugyanarról az írásról van szó. Londonban kódoroghatok napszámra, az egyetlen, amit szemembe vágnak, naponta százszor: *thank you, thank you, thank you so much, thank you very much, indeed.*

Viszonyunk hazai barátainkhoz s az új látogatókhoz eléggé ironikus. Inkább az, mint „kalandos". Kiadási bajokkal küszködünk mind, kisebb csoda minden megjelenés, ők viszont úgy küldik el olykor harmadrendű forgácsaikat, mint a Delphi jósdának. Nem azért, mert ugyanúgy olvasnak minket, mint mi őket, hiszen csak ritkán férnek a dolgainkhoz. Hanem azért, mert a megszépítő messzeségben vagyunk, túl a hegyeken. Velünk nincs bajuk, perük, nem vagyunk vetélytársak, nincs fúrószerszámunk. Némelyikük megtesz erkölcsi fórumnak s érthetőn elvárja, hogy igazoljuk. S a többségüket legtöbbször csakugyan igazoljuk, mi mást tegyünk, ha ez is szükséges tűrhető közérzetükhöz a még mindig légszomjas országban. Amellett mi egészben látjuk őket s nem úgy, ahogy rendszerint ők egymást: csak a csúf szőrt a hasukon. A viszonylag gazdagabb ember megkívánja magában a szegényebb áldását. Írói helyzetünk szerint mi vagyunk a szegényebbek.

Akarva-akaratlanul persze mind részei a rendszernek, hazai jóbarátunk is megtagad, ha muszáj, nem tehet másképp, fejjel menne a falnak. A bosszantó csak az, amikor tehetetlen szeretetükben minket meddő daccal vádolnak, saját lelkiismeretük könnyítésére. Tessék, álljon ki akármelyikük a Keleti Pályaudvarra s árulja a könyveimet, szívesen megengedem, dactalanul.

A jelentéktelen külföldi magyar könyvkiadás és csekélyszámú irodalmi lap és folyóirat évről évre húzza, toldozza életét, ráadásul pénzünkbe kerül az, amiért pénz járna, tiszteletdíj. A postát, papírt, gépelést egyéb keresetünkből fedezzük; ha csökken a kereset, csökken az összeg, amit a magyar irodalomra fordíthat az — író! Csokonai korában élünk. Ezzel valami megalázót akartam mondani.

Hogyan serkentsen hát tettre, miképp pótolja egy ország irodalmi mozgását? Ami persze otthon is lelankadt, nem olyan, mint harminc-harmincöt év előtt. De én még idegeimben hordom azt a mozgást, testemmé vált felejthetetlen kávéházi asztaloknál. Nemcsak atomizálódott a világgá szórt magyar író és olvasó kapcsolata külföldön, az is lehangoló, hogy épp ott van legtöbb súlya a műkedvelésnek, ahol legnagyobb az anyagi segítőkészség. Ha tagadni mered egy szuperhatalom magyarjai előtt a sumer-magyar rokonságot, megvakítanak, nyelvedet kimetszik, kerékbe törnek, lefejeznek, felnégyelnek, a négy részt kiszögezik Buffalo, Pittsburgh, San Francisco és Dallas várkapujára, fejedet behajítják a Potomacba, ott aztán kivágott nyelvvel, bűnbánón énekelheti a turán-sumer vérrokonság dalát.

Örömünk a kinti magyar költők, tanárok, filológusok, tudósok, kritikusok idegennyelvű munkásságában telhetik. Nemcsak számontartják azt, ami otthon s idekint készül, hosszú távra kiható nevelő munkát is végeznek. Főleg rajtuk keresztül jutnak el cseppenként, de sűrűsödő cseppekben hazai versek a világba, versünk hírét ők gyarapítják s ez a feladat se nem könnyű, se nem hálás, tőlük tanul magyarul, irodalmunk kedvéért az amerikás kivándoroltak harmadik nemzedéke s a törzsökös amerikai, ők tájékoztatják, magyar nyelven, rádióelőadásokban a hazai hallgatókat, hogy vagyunk és dolgozunk. Albert Pál, Bárány György, Borbándi Gyula, Czigány Lóránt, Fáj Attila, Gömöri György, Hanák Tibor, Kabdebó Tamás, Karátson Endre, Kibédi Varga Áron, a tudóssá átképzett Király Béla, Makkai Ádám, Méray Tibor, Molnár Miklós, Siklós István, Sulyok Vince, Szente Imre, Szépfalusi István, Tábori Pál, Thinsz Géza, Zsigmond Endre és mások írásaira, könyveire, szervező munkájára gondolok, Finnországtól Kaliforniáig.

Persze ne legyenek vérmes reményeink. Csak palackpostáról beszélek. Az a groteszk, hogy a holdutazások évtizedében.

Peéry: Harminc esztendő távolságából nézhetünk vissza a jelentős szellemi időszakra, amely nemzedéked ifjúságának és delelő férfikorának ideje. A Nyugat kora volt az Magyarországon, amiről odahaza hosszú ideig becsületesen csak hallgatni lehetett. Mint ítéled meg ma szellemi hozamát, irodalomtörténeti és művelődéstörténeti jelentőségét? Miben változott otthon a

© Copyright Mikes International 2001-2005

korszakra vonatkozó ítélet Haza és nagyvilág című könyved megírása óta? Számíthatunk-e az előítéletek s a dogmatikus konokság területén remélhető erózióra?

Cs. Szabó: Visszanézve magam mögé, harminc-harmincöt évre, látom a második Nyugat nemzedéket, már akkor szinte egy szintmagasságban a lapalapító elsővel s látom a népi írók frontalakítását, egy nemzedék függetlenedését, ahogy mondták akkoriban. Nemrég összegezni próbáltam, harmadszor s valószínűleg utoljára a század első évtizedében született írók költészetét; ötven év múlva talán még nagyobbnak fog tűnni s még olvashatóbb, mint Adyék óriási hagyatéka.

Nemcsak számíthatunk a pokoltornác felszámolására, már itt is van. A napfényen sétálunk. Nemzedékem rövid aranykoráról, amely körülbelül 1930-tól 1943-ig tartott, egyre gyakrabban lehet olvasni hazai kiadványokban. Hasznos könyv jelent meg a Válaszról s jó monográfia szerkesztőjéről, Sárközi Györgyről, az Irodalomtörténet című folyóiratban vita folyt két kortárs tanú, Ignotus Pál és Komlós Aladár között arról, hogy mi történt a harmincas évek elején, a magyar baloldal összeomlása után, Lackó Miklós az Új írásban megrajzolta Illyés Gyula egykori kristályosító szerepét, a Vigilia lapjain Pergel Ferenc méltatta a Magyar Csillag jelentőségét a szellemi ellenállásban, folyik a Petőfi Múzeum anyaggyűjtése hangszalagon, lemezen, kéziratokban. A hang kifogástalan, nem titkolják a szerzők, hogy fényes korszakkal foglalkoznak, ha hozzáteszik is, hogy „ellentmondásos" volt. Persze, hogy az volt, azért volt annyira eleven. Ma már elképzelhetetlen újabb boszorkányper a népi írók ellen; Kodolányi János, Illyés Gyula, Németh László, Szerb Antal akkor írt munkái ismét kaphatók. Talán megérjük, hogy — mint Kassák avantgárd folyóirata, a Ma — megjelenik facsimile kiadásban a Válasz, a Szép Szó s a Magyar Csillag.

De ezen a helyen volna egy csendes kis közbeszólásom magamról. Újabban elég sokszor idéznek, akárcsak a velem egy városban élő Szabó Zoltánt. Feloldoztak a tilalom alól. Jobban mondva azt az írót, aki elhunyt 1949-ben. Írói létemet az dönti el, hogy meddig éltem a magyar kormány, mindegy, hogy miféle fajta kormány joghatósága alatt. Éltem negyvennégy évet, béke poraimra. Művem kisebbik fele van nyilvántartva, csak annak van érvénye. Szeretnék már Rekviemet tartani felette. Akadnak otthon is, kint is, akiket meghat ez a változás vagy enyhülés vagy olvadás, mindegy, minek nevezzük. De én nem vagyok kivénült primadonna, aki hajdani fényképein legel és sárguló szerelmes leveleit morzsolja, mert ő volt a legszebb csárdáskirálynő Nagykanizsán 1940-ben. Itt vagyok, szenvedélyes öreg hegedős, hegedülök, beesem az árokba, ott is húzom, kimászom s közben szól, egyre szól, makacsul hozzámtapadva, a szerszám. Ez vagyok vagy senki. Nem veszek tudomást a negyvennégy éves író sírjáról, akkor se vennék, ha díszsírhely lenne.

Peéry: Miképp ítéled meg tizenhat évvel Október után a mai magyar szellemi élet, irodalmi teremtés és kifejezés lehetőségeit és határait, újabb literatúránk jelentőségét, értékeit, hiányait? Helyét a magyar művelődéstörténet láncolatában s a nagyvilágban? S ehhez szorosan kapcsolódva: a külföldön élő magyar író dolgát és elkötelezettségét?

Cs. Szabó: A magyar irodalom ügyét nem tudom elválasztani hájasodó Nyugat-Európa belső hanyatlásától. Jó ideje tart a földrész elidegenedése önmagától, a Nagy Árulás. Ezt az árulást valószínűleg egy önkéntes emigráns, a spanyol Salvador de Madariaga s egy svájci patrícius, Carl Jacob Burckhardt látja legtisztábban. Madariaga az európai civilizáció mélységesen romanizált peremvidékéről való — ilyen Pannónia is —, Burckhardt egy semleges hármas hazából, ahol három nép él nyelvi közösségben határain túli három kultúrával, e kultúrák közé szorítva.

Otthonosabb volt nekünk Európa, amikor még Guillaume de Machaut, a költő és muzsikus lélekváltozás nélkül, folytatólag ugyanúgy működött Prágában, mint Reimsben és Pordenone, az olasz festő vagy Giovanni Dalmata, a horvát-olasz szobrász magyar nemességével büszkélkedett. Manapság tegnapi néger törzsfők szava nyomatékosabb népek világtanácsában, mint a Visztula, Moldva és Duna közt három országé, amely Ruhr-vidéki újgazdag iparmágnások kedvelt vadászterülete. Nem a könyveinkre áhítoznak, hanem az aggancsainkra. Egy emberöltővel a yaltai kiárusítás után fölveti nyugaton a fogyasztói társadalmat a tékozló jólét, plasztik vályúba öntött, szintetikus aranymoslékon hízik. A többi a kutyáké.

Hogyan, nacionalista lettem öreg fejjel? Csupán védekezem, gyomromban nálunk veszedelmesebb vadak, százszorta nagyobbak eszelős sovinizmusával. Átokká fajult testvérharcaik közben az ógörögök négy évenként összejöttek, hogy a versenypályán vetélkedve fegyverszünetet tartsanak; ma összesereglik száz egynéhány nép egy betontáborban, hogy több, mint kilencvenszer végigállja szuperhatalmak himnuszát. Ifjúsági vetélkedő? Inkább holdutazók himnuszdömpingje a salakpályán. Arányérzékemet megjavította idegenek közt a magány. S a realizmusomat. Nem izgat többé hírünk a világban. Persze örülök, ha jó. S irodalmunkat is e világhoz, elsősorban Európához mérem, nem magyar történelmi dátumokhoz.

Meglep, hogy kilátogató barátaim és új ismerősök fanyalogva beszélnek a mai magyar irodalomról. Talán azért, mert kezdik mítizálni a két háború közti nagy vállalkozást, a második Nyugat nemzedékét, amelyről már szó volt. Mozgalmi és nemzeti manifesztumok mindig hatásosabbak, mint a szétszórtan megjelenő egyéni mű. Engem nagyon érdekel, ami a magyar irodalomban, *ahogy lehet* történik. Illyés Gyula, Weöres Sándor, Vas István és Jékely Zoltán lírájában hőskorunk, a harmincas évek hangjának az átváltozása, Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Nagy László, Csoóri Sándor költészetében a középnemzedék szörnyű megpróbáltatása és sztoikus ellenállása, Eörsi István, Oravecz Imre és Tandori Dezső kísérletei a magyar vers megújítására, Csurka István, Görgei Gábor, Hubay Miklós, Kertész Ákos, Konrád György, Mándy Iván, Mészöly Miklós, Örkény István regényei, novellái, színdarabjai, a kitűnően tájékozott Sükösd Mihály és Vekerdi László, e két kultúrájú, enciklopédikus elme tanulmányai, számos írás a Valóságban, Jelenkorban, Vigiliában és vidéki folyóiratokban meggyőztek, hogy a múlthoz mérve csak a hatás csökkent, nem a színvonal. Az ország egykedvű. Harminc év előtt nem volt az.

© Copyright Mikes International 2001-2005

Ismert paradoxonról beszélek. Hiszen a Gyepsor, Kiskúnhalom, Néma forradalom, Földindulás, Süllyedő világ, Jégtörő Mátyás, Egy polgár vallomásai, Csutora, Kisebbségben, Gyász, Pusztulás, Magyarok, Rend a romokban, Nagyon fáj, Különbéke, Tardi helyzet, Cifra nyomorúság, Szerb Antal magyar irodalomtörténete vagy a Doveri átkelés csekély példányszámához képest sokszorosára szökött a fogyasztás. Dehát nem a könyvtári statisztika számít, hanem a bedobott kő gyűrűzése. Gyors és mély volt régen a kicsi kőé is. Megfigyeltem, hogy kilátogató írótársaim, sokan, alig beszélnek az irodalmi életről vagy egymás könyveiről, annál többet saját könyveik példányszámáról. Húszezer, harmincezer, negyvenezer, nyolcvanezer . . . Mint egy perzsa vásáron. Mi annak idején soha nem beszéltünk róla, nem is volt érdemes. Egymásról beszéltünk, gonoszul, mérgesen, elragadtatva.

Ha fiatal a szerző, a könyvet ma nem írják Magyarországon, hanem szerkesztik. Mivel a születendő kisded körül van lektor, szerkesztő, főszerkesztő, szükségtelen a cenzúra. Elvégzik azt — s az író helyett az öncenzúrát is — a bábák, akiken az ostor utólag jobban csattan, mint magán a rossz fiún. S ha futtatnak egy fiatal írót, hamarosan következik a kijózanító vesszőfutás: *stop-go, stop-go*. Minél gyorsabban felkapta a hír, annál önteltebb a kis aranyhal a kicsi akváriumban, ami az ország, tehát annál védtelenebb. Hogyan?! — őt, a titánt leckéztetik a bürokraták? Szaporodnak az összetűzések egy irányított irodalom közegeivel, jön a sértett meghasonlás, búsmagyar menekülés nőbe, alkoholba, öngyilkosságba. Megdöbbentő az elhullás, legalább egy tucatra rúg azoknak a ma már negyven éves „kirobbanó" tehetségeknek a száma, akik eltűntek az utolsó évtizedben.

Az is kártékony, ahogy viszont a rangosokkal bánnak. Nem kell nyíltan politizálniuk; elég, ha fontos állásban ülnek vagy nagy a helyzeti energiájuk. Akkor már a sérthetetlen hierarchia tagjai. Háromszor hasra vágódhatnak, mint írók, mindenki félrenéz. Majd bolond leszek ártani magamnak! Évente két-három kötetük jelenik meg, a kozmás maradékot is kikaparhatják a fazék aljáról, összegyűjtött láb- és széljegyzeteket, bökverseket, karcolatokat novellákkal, majd ugyanazokat a novellákat karcolatokkal. Magyarország papírtúltermelő, ha nyomtatott betű van rajta. Persze tudom, hogy nyugaton se vidító a helyzet. Finoman, de alaposan manipulált társadalomban élünk, sok hatalmas ígéretet pusztított el a szabad piac, főleg az Egyesült Államokban.

A legnagyobb veszély ma is, mint harminc év előtt a polarizálódás: új, mély-magyar gettóban Dózsa György csalódott népe az egyik oldalon, a másikon meg azok a papírcsákós, sznob szellemi szabadságharcosok, akik nem látják, hogy nyugaton mennyi a nevetséges kényeskedő — *précieux ridicules* —, csak éppen Molière hiányzik, fájdalom! a kifigurázásukra. A két pólus közt persze a pártideológusoknak van a legnehezebb dolguk. Hiszen az eredeti törhetetlen marxista hitet az emberben és emberméltóságban Paszternák és Szolzsenyicin testesíti meg szövegük keresztény terminológiája mögött, márpedig mindkettő kitaszított fekete bárány, egyikkel sem azonosulhatnak.

Kérdezel a kinti magyar írók dolgáról és elkötelezettségéről. Szász Béla barátom szokta mondani szelíd gúnnyal, hogy ami neki a börtön, az nekem az emigráció, óhatatlanul visszakapcsolok rá. Csakhogy nincs szó puszta obszesszióról, ha meg az, kitartok mellette. Éppen úgy megtaláltam a lét értelmét a hazán kívüli — de nem hazátlan — írásban, mint például, hogy nagyot mondjak, Rembrandt a festésben. Kielégítette akkor is, amikor már elveszett mindene. Gátlástalanul cselekszem és gondolkozom benne, szinte az eleve elrendeltetés hajtóerejével. Az is kell, hogy legyen, eleve elrendeltetés, máskülönben aligha éreztem volna meg évtizedekkel előre, otthon. Tanú rá korai elbeszélésem, *Az idegen* s egy-két esszém egy jóslatos című könyvben, *Levelek a száműzetésből* a kötet címe. Sűrű szövésű állapot s a hála a legerősebb szála: életben tartott. A hazában valószínűleg elpusztultam volna. Mert voltak ám olyan évek. Most aztán kínlódhatnék rehabilitált hamvaim fölött egynémely nekibúsult irodalmár, hogy papíron „helyrehozza a történelem tévedését". Olyan finom a nyelvezetük, ha szörnyűségekről beszélnek.

De elkötelezettség? Népem iránt? Idegenkedem a szótól. Hamarább elhiszem, hogy — Pilinszkyvel szólva — didergő atom vagyok én is, nem próféta. Akár katolikus, akár protestáns a magyar ember, még kommunista hüvelyben is elvárja az írótól: legyen Ésaiás, Illés, Dániel, legyen ószövetségi szaga. Király Istvánt olvasva rájöttem, hogy ebből a konok pártemberből is kivág a Tisza-vidéki református papfiú: a moralizáló és prófétáló írókhoz húz, Adytól Németh Lászlóig az apokaliptikus nagy vonulathoz, abba szerelmes.

Azt hiszem, nem is magyar, hanem egyetemes kelet-európai jelenségről van szó. Arra a komor és minden irányba sújtó beszédre gondolok, amellyel Szolzsenyicin, a belső száműzöttek fejedelme megköszönte a Nobel díjat. Legyen az író a nemzet lelkiismerete — mondja, legyen ő az emlékezőképessége, egy nép identitásának őrzője, becsületének védelmezője. Mondhatta volna Illyés Gyula, Németh László vagy az erdélyi Sütő András. De bennem másfajta protestáns hagyomány dolgozik. A vándordiákot táplálja, nem a falujával együtt élő-haló prédikátort.

Hogy miképp viselkedjünk s érezzünk idekint, megmondtam egyébként 1965-ben, fiataloknak, egy evangéliumi találkozón. Legyen a lelkünk maximalista, mint Kossuthé, de az értelmünk, ha politikáról van szó, működjék úgy, mint Eötvös Józsefé és Deák Ferencé. Látszólag ellentmondó tanács, pedig nem az; morális megmaradásunk titkát árultam el, csak gondolkozni kell rajta.[4]

[4] „Dolgozószobájának falán ugyan Deák Ferenc arcképe függött", írja Aranyról szóló könyvében Keresztury Dezső, „de íróasztalán, egyetlen arcképként, Teleki Lászlóé állt."

© Copyright Mikes International 2001-2005

Peéry: Roppant örömmel olvastuk Illyés Gyulával készített interjúdat három témáról, amely közül az első jelesül és bőrünket égetőn politikai természetű: a nemzeti fanatizmus, amely újra apokaliptikus jövővel fenyeget. Úgy gondolom, eddig ritkán történt, hogy ilyen elsőrendűen fontos kérdésről cserél eszmét hazai magyar író a külföldivel, idekint. Illyés Gyula előbb odahaza beszélt Tábori Pállal a kis nép szerepéről és hivatásáról, egy kis nép író fiainak irodalmi elkötelezettségéről. Ez a nyilatkozat szintén idekünn jelent meg, akár a tiéd, az Új Látóhatárban. A kettő együtt a mai magyar szellemi eszmélet és bírálat fontos megnyilatkozása, európai magyar fórumon. E jelenségből adódik a kérdésem: megítélésed szerint, melyek az együttműködés lehetőségei és módozatai a külföldi s az otthoni magyar irodalom között, nem szólva arról a lehetőségről, hogy Fenyő Miksa módjára hazamenjünk — *temetkezni.*

Cs. Szabó: Ha én Illyés Gyulával, Weöres Sándorral, Pilinszky Jánossal, Mészöly Miklóssal, Vas Istvánnal, Ottlik Gézával, Rónay Györggyel vagy Hubay Miklóssal beszélgetek, barátként teszem, magánemberként. Más kérdés a dialógus, ahogy a szót általában értik. Mi tudjuk, hogy ők nem mind muszkavezetők, ők tudják, hogy mi nem vagyunk mind imperialista ügynökök. Mégis nehéz a párbeszéd, szinte lehetetlen.

Magyarország meg van szállva. Az emberek mély tudatában, amely a reflexek fészke, még inkább, mint katonailag. Aki félrenéz vagy megfeledkezik erről, a holdban él. Én realista vagyok, szeretek a könyörtelen tények szeme közé nézni.

Persze ne szépítgessünk; a haza négyszáz éven át többé-kevésbé mindig meg volt szállva, hol nyíltan, hol leplezve. Lelki kényszer alatt ezért írunk és beszélünk annyit szabadságharcokról, ezért kell a magyar népnek időről időre bűnbak Martinuzzitól Károlyi Sándoron át Görgey Artúrig. Egyikük sem volt áruló. S ezért hisszük el, hogy Erdély aranykora a fejedelmi korszak. Aranykor, adózással a szultánnak? Rögtön bezúdult egy büntető tatár expedíció, mihelyt rakoncátlankodott az ország ura. S a Fényes Portának másolatban rendszerint megvoltak a titkos levelek, amiket Gyulafehérvárról — Bécsbe címeztek, olykor maga Bécs szolgáltatta ki. De mi ma már csak Bethlen Gábor kibontott hattyús lobogójára emlékezünk, kell a lelkünk egyensúlyának. Ezért húzódozom a könnyelmű elmarasztaló ítélkezéstől. Hiszen fél-dicső múltunkat folytatjuk változatlanul, nem tehetünk másként.

Miért nehéz megfelelő partnert találni odaát a beszélgetéshez? Azért, mert lassan beleszövődött a szervezetekbe a felelősség áthárítása. Ezen a tengelyen forog az önvédelmi mechanizmus egy kiszolgáltatott országban. Közismert a történet arról az emberről, aki el akarja intézni valami ügyét a hatóságnál. Kezdi legalul. Megtenném, feleli a parány, ha *ő* nem lenne. S maga mögé mutat. Az illető tehát elmegy őhöz. Megtenném, feleli az is, ha *ő* nem lenne. S maga mögé mutat. Elmegy hát a második, még nagyobb őhöz. Teljesíteném, feleli a nagy fej, ha *ő* nem lenne. S maga mögé mutat. De a harmadik vagy negyedik *ő,* a leghatalmasabb már nem mutathat maga mögé, mert akkor külföldre bökne. Amit persze nem tehet. Úgy tesz hát, mintha független hatalma volna s visszautalja az ügyet a középkádernek, az meg tovább hárítja a parányra. Megtenném, édes öregem, ha *ő* nem lenne ...

Amit, tapasztalatom szerint, a *hivatalos* másik oldal akar, lényegében elmondható Szabó Lőrinc verscímével: semmiért egészen. Nem nyújtanak semmit, amíg önállóan kint működünk a közös ügyért, irodalmunk javára, mi ellenben adjuk oda magunkat egészen, alakuljunk át szép csendben kultúrpolitikai kirendeltséggé. Nincs így kimondva, de elárulja a magatartásuk. S nemcsak az övék. Egyik-másik dialogizáló kinti írótársam viselkedésén megfigyelhető hol finom, hol nem is olyan finom változás: reflexeik igazodnak a magyar hatóság tetszéséhez, még ha anyagilag függetlenek is. Nem minket sértenek meg vagy árulnak el, minket se megsérteni, se elárulni nem lehet. Azokat az otthoni fiatalokat hagyják cserben, akiket fullaszt a légkör és tágabb szellemi hazát szeretnének kifeszíteni maguk körül. Groteszk helyzet. A csüggedten elvágyó, de kitartó fiatalok közé vegyülnek a nosztalgikusan hazajáró kinti beérkezettek, öregek, fél öregek és viszonylag fiatalok.

Kinek lesz igaza a végén? Valószínűleg száz év múlva sem derül ki, hiszen máig áll a vita magyarok között (s gyakran ugyanabban a kebelben) a tizenhatodik és tizenhetedik századról. Ki szolgált hasznosabban, a bécsi katolikus magyar-e vagy az erdélyi protestáns?

Nekem mindegy, hogyan ítélnek meg ebben a dialógusban. Említettem már, hogy nincs küldetésem. Vagyok, ami vagyok, mondta Pál apostol s én mondom utána. Egyet tudok. Ha az akarok maradni, ami vagyok, itt kell élnem Londonban vagy egy dombtetőn Toszkanában.

Persze nekik sem könnyű; nem lehet csak úgy szabadjára ereszteni az individualizmus elefántjait, minket az ideológia porcelánboltjában. Az is baj, hogy ma már két magyar nyelven beszélünk, mihelyt igazi gondolatcserére kerül sor. Olvasom, jobban mondva próbálom olvasni az Akadémián folyó, „fogalomtisztázó" elvi vitákat vagy a Központi Bizottság kultúrpolitikai munkaközösségének állásfoglalásait. Ami nekik kitűnő vitanyitás, nekem sűrű halandzsa. Rituálisan ismétlődnek kötelező bűvszavak, a közbe eső többi szó értelme s nyelvtani egyezése mellékes. Eleinte azt hittem: elfelejtettek magyarul, később beláttam, hogy gyenge a hallásom, nem hallom a kusza, csikorgó mondatokban, hármas birtok vagy tárgyas viszony mögött a többfelé nyíló rejtekutak akusztikáját. Mert vaskori nyelven a nyakatekert mondatok három-négy vészkijáratot rejtegetnek, néha egész földalatti alagutat, menekülésre, hogy senkit se lehessen tettenérni ideológiai tévedésen. Utóvégre a pártban ugyanannyi a gyűlölködő belső harc, mint Nagy Konsztantinosz körül a keleti egyházban. Ami nekem fülsértő és nyelvileg silány, nekik többszörös önfedezés. Mi azonban kívül állunk, nem szorultunk efféle nyelvi fedezékekre, potenciális följelentők ellen.

© Copyright Mikes International 2001-2005

Van végül a párbeszédnek még egy akadálya, amely kezd omladozni az utolsó években. Az önbecsmérlés. Nincs ország a földön, amelynek szabadalmazott történetírása annyiszor a fészkébe piszkított, mint a magyar. Két évtizeden át tombolt önkritika címén a mazochista öngyalázás. Állítólag mi voltunk 1919-ig a legsötétebb nemzetiségi elnyomók — kell-e mondanom, hogy féltucat nép versenyezhetett volna jó eséllyel e rangért —, de utána hirtelen átváltoztunk Teleki Pál és Bethlen István alatt prefasiszta kardcsörtetőkké és félfeudális irredenta maszlagetetőkké, csupán azért, mert tudomást mertünk venni nemzetiséggé lesüllyedt három millió határon túli magyarról. Babitsot, éppen Babitsot, a keresztény humanistát megcenzúrázták azzal az ürüggyel, hogy néhány verse sérti szomszéd népek érzékenységét. Azaz megcenzúrázták sajgó szerelmét a második szülőföldként asszimilált Erdélyért. Ma már fogyatkoznak e gusztustalan tünetek s még a tisztelt nemzeti önkritikusok között is akad olyan kijózanodó, aki önkritikát gyakorol korábbi hivatalos nemzeti önkritikája, magyarán nemzetgyalázása fölött. Szót érteni csak olyanokkal tudunk, akik tudják, hogy egyik nép se különb vagy rosszabb a másiknál.

Peéry: Az 1918-as októberi forradalom s a kommün magyar emigránsai között nevelkedtem egykor Pozsonyban. Amidőn Barta Lajos, a magát független kommunistának valló író a szocializmus „világvonalai"-ra eszméltetett bennünket — ez volt kedvelt kifejezése —, Budapesten a Nyugat közölte Marsrepülő című regényét, Indiai út című drámáját és nagy tanulmányát, a Könyvgyarmatot. Benedek Marcell Irodalmi Lexikonában szemmel tartotta Lukács György pályafutását. A hazatérő Kassák Lajos előtt megjelentek a közlés, kiadás kapui. Remélhető-e, hogy a hazai irodalmi kormányzat lehetőséget nyit egyszer a nemkomformista, külföldi magyar írók előtt?

Cs. *Szabó:* Nem tudom. Fontolgatják. Ha a mostani tempóban, akkor várhatunk is valami jót a jövő században. Tíz hazai közül nyolc-kilenc akarhatja, nyújthatja a kezét, köztük kommunisták, a tizediken elakad az ügy. Mert ő nemcsak ellenzi, ő följelentő is lehet. Akkor pedig nem áll meg Budapesten. A cseh Indrának sem Prága a végállomása.

1969 szeptemberben Vas István parádés méltatást írt kint élő fiatal magyar lírikusok Új égtájak című antológiájáról. Arról, hogy megtörtént, amiben sohasem hitt volna, magyar líra született idegen nyelvterületeken. A Népszabadság vasárnapi száma közölte, egy teljes oldalon. Sokat kotolhattak rajta s tudomásom szerint bele is avatkoztak a szövegbe, de csak annyira, hogy a szerző becsülettel vállalhatta. Komoly jelnek vettük, jégtörésnek egyesek, olvadásnak mások. Nem volt folytatása. S a nagydobra vert, 1970-es Anyanyelvi Konferenciának sem volt számottevő következménye. Úgy látszik, a fővárosi folyóiratok közül a viszonylag kis példányszámú, katolikus Vigiliára van kiosztva az egyébként szívesen vállalt szerep, hogy foglalkozzék külföldi magyar írókkal s a fal mentén közlésükre is vállalkozzék. De a Kritika egyik tavaly tavaszi száma ezekről az írókról már nem jelent meg, noha kinyomtatták. Magát a lapot is átszervezték azóta.

Egyénileg nagyon örültem, hogy még életében egymás után kiadták Lénárd Sándor több könyvét. Rómából ismertem azt a szentembert, kitűnő orvost és latinistát és csodálatos Bach szakértőt, élő legenda volt már huszonöt év előtt. De magányos farkas is volt, jobban mondva magányos bárány, nem a magyar irodalom tagja. Gyökeres változásról csak akkor beszélhetünk, ha a hazai megjelenés kiterjed mindenkire, akit az írók független respublikája kebelbélinek tart. Egyéni kegyelem, mondjuk Zilahyra, Máraira vagy rám — csak példának említek neveket — nem elég. Persze kicsi a remény. Állandósult az a tragikomikus helyzet, hogy az otthoniak sokkal élesebben írnak hazai dolgokról, mint mi. Megtehetik, mert a rendszer felségterületén laknak, bármikor eléri őket a hatóság. Mi tiltottak vagyunk, mert ideológiailag ellenséges terület a lakóhelyünk s nem tudja bevonni útlevelünket a rendőrség.

A temetkezési engedély körül már nem volna baj, azt teketória nélkül megadják mindnyájunknak. De ha Shelley számára jó a római és Wildenak a párizsi föld, nekem is jó bármilyen, akár a tenger is, ha oda szórnak, feltéve, hogy nincs végképp megfertőzve. Mégse szeretnék a hullámok hátán olajfoltnak egy német gépírónő fürdőszandáljára ragadni Taorminában.

Peéry: Hat esztendővel ezelőtt talán a mi első beszélgetésünk vetette föl első ízben önéletírásod és korrajzod esedékes kérdését. Azóta az Együtt Európában című protestáns antológiában közöltél mutatóban egy összefüggő részletet. Hogyan állsz e munkáddal, mikor számítasz elkészültével?

Cs. Szabó: Mozgalmas volt az életem, ezért biztatnak visszanézésre. El is készült első fejezete a kolozsvári gyermekkorról; arra céloztál. S a Római muzsikáról beszélgetve az mondottam tavalyelőtt Siklós Istvánnak, hogy ha engedi a jósors, önéletrajzomat szánnám a következő „nagy dobás"-nak. Buzdít a csavargás is. Ha megfordulok Münchenben, ismét előttem sétál kutyájával Thomas Mann az Isar parton; Párizsban a felkapott és kipucolt Szent Lajos sziget visszaváltozik a fiatal Illyés Gyula omladozó, krajcáros menedékévé, ahol csalogató fényűzés volt a szállókban a *folyóvíz;* Rómában feltámad a lerombolt Borgo Vecchio és Borgo Nuovo, két középkori szurdok, amely a Szent Péter térre kanyarodva, váratlanul betaszított Bernini gigászi kettős oszlopsorának az ölelésébe, hogy a szusszunk is elállt. Érdektelen, kurta fasiszta felvonulási út tátong a helyén. S az írók, Kuncz Aladár, Szabó Dezső, Babits, Móricz Zsigmond, Nagy Endre, Hatvany Lajos, Szabó Lőrinc, József Attila! Sok mindenről tanúskodhatnék.

De gyanakszom a műfajra. Akármennyire őszinte az ember, mégis kacér a kép, még a kegyetlen is. Hiszen ha álmaink mondhatnák hangszalagra, hogy kik vagyunk! Leleplező, sötét közléseik rejtegetik az igazságot. Akkor inkább bíznék a vállalkozásban.

Nőttön nő a kételyem. Először is ott a feledés. Hol volt például a kiszolgált budai ótemető? Nagydiák koromban eljártam tanulni Virág Benedek sírjához. Rég felszámolták és parkosították a temetőt, de az ő sírköve megmaradt az új kertben. Vajon hol? Tudnám, ha Budapesten élnék. S hogyan szólt a sorsdöntő telefonüzenet Pestről Rómába? Emigráló szándék nélkül, de

© Copyright Mikes International 2001-2005

nagyon rossz lelkiállapotban hagytam el a hazát, pár hónapos tanulmányútra. Szálltak utánam a riasztóbbnál riasztóbb bizalmas hírek és — mintegy igazolásukra — megjött Bóka László pimasz hazaparancsoló sürgönye. Államtitkár volt akkor. De még mindig haboztam maradás és visszatérés között. Döntsön egy hajszál, gondoltam: az asszony szava. Felhívtam telefonon Rómából. Nem voltunk megegyezve titkos nyelvben. Közömbösen hangzott idegen fülnek a rögtönzött válasz, átlátszó volt nekem, megértettem a lehallgatott vonalon, hogy maradjak. Az a mondat döntötte el életem folytatását. S egy betűjére sem emlékszem. Meghalt, aki mondta, valószínűleg ő sem emlékeznék rá, villanás volt a nagy szorongásban s kialudt.

De legjobban az elmaradt vacsora ejtett gondolkodóba. Mint számos egyetlen gyermeket, engem is megviselt szüleim rossz házassága. Csak későn, nagyon későn olvadt le rólam úgy-ahogy a lélekre kérgesedett önvédelmi páncél. Szentül hittem, hogy az említett önéletrajzi fejezetben a gyermekkortól a végbúcsúig előre ugorva mindent feltártam nehéz viszonyomról apámmal. Aztán kijött Londonba első feleségem. Miről beszél, ha nagyritkán találkozik, két öregedő ember, akit egy kihamvadt szenvedély kegyeleti érzése, a kölcsönös becsülés s egy közös gyermek tart össze? A múltról. Emlékszel arra a vacsorára, amikor cserbenhagytál? Vajon mit emleget, miféle vacsorát? Sejtelmem se volt. No, megtudtam. Telefonált apám és nagyobb élettapasztalatára hivatkozva, ellátott családi tanácsokkal. Én már akkor édesanyám hűtlen megkínzóját kiengesztelődve szerettem és sajnáltam, de élettapasztalata nélkül, abból nem kértem. Ideges és fáradt is lehettem, beszéd közben ingerülten letettem a kagylót. Talán még ma is megtenném, de ma percek múlva újra hívnám, hogy bocsánatot kérjek. Apám napokig várt, aztán telefonált a menyének s elpanaszolta, mi történt. Ne búsuljon, Kálmán, mondta a feleségem, jöjjön át holnap vacsorára, majd kibeszélik a dolgot. Nem mondhatta, hogy borozgatva, mert apám egy kortyot sem ivott. Másnap elég későn kerültem meg a munkából s látom, hogy háromnak van terítve. Ki a harmadik? Apád, felelte gyanútlanul az asszony. Akkor pedig én nem vacsorázom itthon, csattantam fel. Szavamnak álltam, behúzódtam egy közeli kiskocsmába. Megérkezett apám, az asszony dadogva kirukkolt az igazsággal. Az öregúr leereszkedett egy székre s elkezdett sírni. Azon a békítő vacsorán egyikük sem tudott enni. Én talán tudtam, ott egymagamban, már nem emlékszem. Nem emlékeztem hitványságomra sem, amit mai eszemmel alig tudok felfogni. Szépen a tudat alá bújt, szagtalanul, pedig átkozottul büdös, ha kiseperjük. Amit akaratlanul és szinte személytelenül megtett a londoni találkozáson az a régi asszony. A Múzsák titkos követeként rámutatott a műfaj központi rákfenéjére. Hogy legyen az ember bármilyen kemény magához, öncsaló tetszelgés minden önéletrajz. Megszerettem apámat s nyilván azt súgta az ösztön, hogy oldódjék fel idillben a dráma. De a gyermekkori seb nyitottabb volt s a konfliktus tovább tartott, mint gondoltam, ezért tüntettem el a tudat alá az elmaradt vacsorát. Gyötrő álmaim is figyelmeztethettek volna, hogy a megenyhült emlékezőben időnként még mindig, apja felé sújt, anyja védelmére, a megbántott gyermek. Nem törődtem velük.

Persze más a tisztánlátás s más a belső hajtás egy íróban. Lehet, hogy gyanakvásom ellenére mégis folytatom a mesét.

Peéry: Beszélgetésünket évek előtt a „Nékem az emberiség s Pest-Buda tája hazám" meghatározásra gondolva általános *tour d'horizon*nal fejeztük be. Most ugyanezt szeretném kérni tőled, bár nehezebb szívvel, hiszen azóta a látóhatár sokkal borúsabb. Mint vélekedsz a hetvenes évek elérkeztével az emberiség elemi nagy gondjai, a másik, nagyobbik haza állapota felől? Szóljon az író, aki sohasem kívánta titkolni, hogy protestáló lény, moralista, de — kezdő szavainkat idézve — politikus lény, *homo politicus* is.

Cs. Szabó: Politikai zebra vagyok: radikális csíkjaim konzervatív csíkokkal váltakoznak. Szívemet a régi oroszok közül például azok a radikális arisztokraták ejtették meg, akikben erős az anarchista beütés, Herzen, Kropotkin, Tolsztoj. Elhiszem, hogy Lenin óriási koponya, de micsoda tatár kényúrban fészkel az elme! Mint mestere, Marx (és más területen Freud), bizonyos volt, hogy ő az isten: mindentudó és csalhatatlan.

Politikai zebra vagyok, így vagyok tökéletlen, de nyitott ember. Diktatúrákban lehetsz pápa és lehetsz Luther, nem lehetsz Erasmus, akkor pedig édeskeveset ér számomra az élet. Aggasztó példának ott egy világtekintély, Lukács György. A szocializmus legrosszabb formája még mindig jobb, mint a legtökéletesebb kapitalizmus, állította nem egyszer. Tehát Albánia különb, mint Svédország. Albániában csakugyan kevesebb az öngyilkosság vagy kevesebbet ismernek be. De a tételből mégis az derül ki, hogy hiába olvasott össze három könyvtárra valót, a dogmatizmus foglya volt az a nagy elme.

Magamfajta politikai zebrának — gondolnád — Anglia a megfelelő támaszpont, a melegágya. Az is volt. Ma már nem egészen az, kezdi megrontani az új-baloldali terror, új-középkori obskurantizmus, amely visítozva belefojtja az emberekbe az ellenvéleményt. Ha közhatalom volna kezükben, nem lennének jobbak egy néger diktátor testőrségénél. Importált viselkedés, ismeretlen volt, amikor ide költöztem, ismeretlen legalább kétszáz esztendeig. Agyműködésük azonnal tettenérhető; ha szó esik a tudomány árulásáról, mind tudnak a hitleri koncentrációs táborokban kísérletező, szadista sebészekről, de soha nem jut eszükbe a szovjet idegorvos, aki elmezavarodottnak nyilvánítja és bolondokházába csukja az elhajló írókat. Észjárásukhoz tartozik az is, hogy az erősebbnek (Amerikának vagy az angol rendőrnek) soha nincs igaza, akkor sincs, ha nyilvánvalóan igaza van, a gyengébbnek (Vietcongnak, lebukó terroristának) mindig igaza van az emberi jogok nevében, akkor is, ha nyilvánvalóan nincs igaza.

Nem tudom, ki a rosszabb a politikában, az ábrándos ködevő-e vagy az elszánt kalandor. A kalandor: a nép szerelme, minél jobban ölet, annál inkább. Embert a baromtól az különbözteti meg, hogy az ember szerelmes a vágóhidak nagyszállítóiba. Édes meghalni nevükkel a cserepes ajkon! Állítólag azért, mert eszmékkel telítik a mindennapi, robotos életet, megistenülésük által

© Copyright Mikes International 2001-2005

megistenül az egyenruhás féreg is. Percekre, a kiirtatása előtt. Holott a száraz realista: Talleyrand, Palmerston, Cavour, Bismarck, az „öreg" Andrássy Gyula, Masaryk sokkal humánusabb a vasálarc vagy fanyar mosoly mögött.

Nemrég megint megnéztem Napóleon nyitott kriptáját az Invalidusok dómjában. Köralakú mélység a kupola alatt, közepén porfír koporsó, amit a padlóba vésett dicsőséges csatanevek koszorúznak — Moskowa is, ha nem tudnád — s a falon körben hatalmas domborművek, a császár ismétlődő, központi alakjával. Félmeztelenül trónol a glorifikált kis korzikai, mint egy antik császáristen, megkoszorúzva, saru a lábán, Jupiter mezében szórja áldásait az emberiségre. Már csak egy szó hiányzik, nem is értem, hogy nincs a feje körül: *Adventus.* Ami Nero érméjén olvasható. Mennyből a császár, ő is meztelenül, Apolló babérkoszorújával.

Ez a sír teszi a franciákat egyenlő nemzetek közt egyenlőbbé a többinél, innen sarjad kifogyhatatlan önimádatuk. Szabad préda minden legendájuk, megtépázhatod, csak Napóleoné nem, nyomban kiaknázná még egy kommunista hatalomátvétel is. Gondold meg, az emberiségnek miféle áldásáról beszélek. Annak idején halálba vezényelte az ifjúság színe-javát. S ő még a jobbik eset, hiszen épelméjű és nagyon okos volt. A mi életünkben az éljenzők milliói nem vették észre, hogy akit éltetnek, áldanak: Hitler munkakerülő emberi hulladék, Sztálin szklerótikus őrült.

Az a szomorú, hogy állam és egyén viszonya egyáltalában nem racionális. Látszólag hasonszőrű emberek korszakonként kiválnak mások közül új nemességgé és szabadon öletnek, rendszeresítik a gyilkolást. Hogyan lehetséges? — hiszen ők is olyanok, mint mi! Hogyan, hiszen apjuk, nagyapjuk nem tette, nem tehette! Mikor és mennyire és hogyan lehet ellentállni ennek a ciklikusan ismétlődő borzalomnak, megfékezhető-e az évtizedekre nyúló emberpusztítás, amelyben a hóhér csak fásult kishivatalnok? Még senki sem tudott felelni ezekre a kérdésekre.

Vedd példának az Ókort. Kr. u. 100-ban és Kr. u. 400-ban valószínűleg egyforma volt egy bádogos, rézműves, ispán, zöldségkertész, katona, pap, tanító, kormányzó. De nem viselkedett egyformán. S a változás nem fogható pusztán a császár személyére; Traianus háromszáz évvel saját születése után aligha tudta volna megteremteni maga körül az Ezüstkort. Ugyanígy, a megváltozott légkör 1880 és 1950 között nem múlt pusztán I. Ferenc József és Sztálin személyén. Állam és egyén viszonyát időnként valami alantas, barbár misztika jellemzi s nem az a józan egyezség, amire a racionalizmus tanított a századfordulón, civilizált vágyálomba ringatózva. S amihez a marxizmus-leninizmus, görcsös szemhunyással papíron tovább ragaszkodik. Misztikus erők is hatnak a viszonyra, rosszfajták.

S ezen a kereszténység sem tudott változtatni. Szent Ágoston bizonyos volt benne, hogy kozmikus világterv húzódik meg a földi káosz mögött. Ami jócskán dühöngött, amíg élt. A bűnben fogant emberiség nagyrésze elkárhozik, gondolta tépelődve, a megkegyelmezettek bejutnak az égi Jeruzsálembe. Mégis, nagy belső bizonyosságában is feldúlta éjjeleit és nappalait a sürgető gond, hogy megértesse a dogmatikai tévelygőkkel: miféle fajta *kizárólagos* hit által számíthatnak ingyen kegyelemre s a drágakövekkel kirakott, égi Jeruzsálemre. Állam és egyén, azaz császár és alattvaló viszonyában pedig egyszerűen föltétlen engedelmességet ajánlott, hiszen idevaló életünk csak rövid közjáték s az Úristen majd alaposan ellátja odaát hitvány fő helytartójának a baját.

Sötét a világ. Mégis azt mondom, hogy akárhány ördöngős Sztavrogin garázdálkodik benne — egyre több —, az Egyesük Államok és Nyugat-Európa mai történelme viszonylag változatlanul keresztény. Gyötri a lelkifurdalás Katyinért, Drezdáért, Auschwitzért, Hirosimáért és Vietnamért. A tömeggyilkos után megjelenik a kiengesztelő vagy legalább az, aki önvádló Rekviemet mond az áldozatok felett. Még mindig Pilinszky János az európai költő. Az ő típusa. Oroszországban is, de ott üldözötten. Még mindig; nem tudom, meddig.

Gyermekkoromban állt a monarchia s egy múlt századi axióma: a hatalmi egyensúly vezérelte a világpolitikát, a fehér ember egyeduralma alatt. Férfikorom delén a fasizmus cinikus hazárdjátékkal megkísérelte a globális hatalomátvételt, férfikorom alkonyán az atombomba globális hidegháborújában akaszkodott össze egymással két szuperhatalom, öregkoromban cinikus egymás mellett éléssel kísérletezik három. Nem kell hozzá jóstehetség, maholnap közhely, hogy a világpolitika tengelye valószínűleg áttolódik az Atlantiról a Csendes-óceánra s az arány Európa és Kelet-Ázsia között ismét az lesz, ami volt a Középkorban. Annak idején mi voltunk a szegény rokon. Kína, a harmadik szuperhatalom egyúttal a legősibb civilizáció a földön, tehát minden eddiginél civilizáltabb bombát talál ki, rizstortával, cseresznyevirággal és tussfestékkel töltve. De az is lehet, hogy olyat, amely elfújhatja Európa száz legszebb székesegyházát. Isten kezéből a tudományéba kerültünk át; tartok tőle, hogy nem jó a csere.

Az atombomba persze nem azért átok, mert egyből kiradírozná a fél földgömböt. Átok, mert nem lehet ledobni, de *megvan,* sátáni szárnya alatt élünk s fölteszem, hogy titokban folyton finomítják. Mivel egyelőre nem merik ledobni, lehetetlenült a leszámolás régimódi fegyverekkel a vetélkedő hatalmak közt. Áldozati kis népeket vetnek be képviseleti, periferikus irtóháborúkba, ma itt, holnap ott, 1945 óta szakadatlanul. A szabadságharcokat pedig befagyasztották a kölcsönösen elismert érdekszférákban.

A szabadságharcot igen, de nem a polgárháborút! Nyakunkon van egy negyedik szuperhatalom is, pillanatnyilag *az* ég legjobban a bőrünkre. A terror. Ma egy montevideoi utcán s egy belfasti áruházban, holnap egy repülőgépen Athén és Ankara között, egy vasúti sínen Dél-Olaszországban, sportpályán, babakocsiban, levélborítékban, a londoni földalattin, főiskolai kampuszon. London sem az a lompos, jámbor város többé, aminek megismertem s úgy szerettem. Atomháború helyett erre a mindennapos polgárháborúra kell, hogy berendezkedjék az emberiség. Világ emberrablói, egyesüljetek! Torlaszok nélkül,

© Copyright Mikes International 2001-2005

szellemes új technikai fogásokkal. Főleg a jóléti államokban. Közeledik az idő, mikor az utcaseprő tiltakozva felrobbant egy iskolai autóbuszt, mert nincs elég pénze, hogy miniautóját sportkocsira cserélje ki. Az erőszak óceánján fogunk hajózni, ahogy őseink a kalózoktól fertőzött tengereken. Megváltjuk a jegyünket s vagy a célnál kötünk ki vagy a másvilágon. Erre is be lehet rendezkedni, akárcsak egy ostromra. Zajos nagy kaland volt az a két hónap budapesti pincékben, vad kaland és vizsga életrevalóságból. Túléltük. Kihalnak a bölények és a bálnák, de szívós az ember és a szúnyog.

Néha azt hiszem, bolondító mandragóra gyökeret zabálunk; úgy ugrál egyik faágról a másikra az emberiség, mint egy megőrült majomcsalád. Hogy aztán holdrakétástul együtt hol végződik a komédia? Megmondtam az elején, mitől tartok. Imperializmus, marxizmus-leninizmus, maoizmus, nacionalizmus, harmadik világ: megtévesztő lobogók. Közös az irány, késő-római császárkor felé száguld globálisan a szennyezett világ, a jelek szerint nincs menekvés — képletesen szólva — Diocletianus elől. Persze a hatalmon Diocletianus sem menekülhet önmagától, azaz a hatalom gyakorlási módjától. Új Vaskor fiai vagyunk 1914 óta. Ne hidd, hogy rossz hangulat, múló levertség szól belőlem, azt se, hogy újat mondok. H. G. Wells, a régimódi racionalizmus rokonszenves, derűlátó prófétája hasonló sejtelmek tudatában kétségbeesetten halt meg egy negyedszázada, utolsó írásai még sötétebbek, mint az ellenszenves Spengleré, aki ötven év előtt wagneri hangszereléssel megénekelte egy kultúra alkonyát.

Peéry. Köszönöm a válaszaidat, kedves barátom. Az Isten adjon erőt, türelmet, egészséget munkádhoz s kiadót újabb könyveidhez. Akármennyire borúsabb a világ utolsó beszélgetésünk óta, ha magam elé idézlek bízom abban, hogy mű, azaz tett lesz, ami ebben a pillanatban még csak szándék, terv és ígéret. Mert ez nálad már így volt, így lesz szokásban.

Cs. Szabó: Nemcsak rajtam múlik, édes barátom. Nemcsak az akaraton, az agysejteken is. Remélem, lesz a szeretetben, akárkiében annyi erő, hogy szemembemondja, mikor kell abbahagyni. Egyelőre csak az öregedés nyereségét látom. Az ember értelme még szenvedélyesen azonosul a világgal, de már tetemes érzelmi távolságból. Volt idő, mikor az érzelmi azonosulás izzási fokán írtam, a káromra. Néhányszor olyan rosszat, hogy nem is tudja akárki elkövetni, tehetség kell hozzá.

Persze, ha a megszületendők valamiféle telepatikus közlés segítségével előre értesülhetnének jövendő életükről s e tudás birtokában szabadon dönthetnének, száz közül hatvan-hetven visszalépne s egy csapásra megoldódnék a népszaporulati robbanás. Magam is a visszalépők közt lettem volna. Aztán már késő; ha világra jöttünk, belekapaszkodik minden idegszálunkba az a kutya életösztön. Amit papok és orvosok, hívők és agnosztikusok versenyt erősítenek intelmeikkel és kúrájukkal. Az ókoriak még tisztelték az öngyilkosságot és természetes halálnemnek tartották, „javító dobás"-nak a létbe vettetés ellen.

De ha már itt vagyunk a földön, próbáljunk kitartani s az élő Jézus oldalára állni. Nem könnyű. Krisztust a feltámadással megtették győzhetetlen világbíró császárrá s erre a hatalmára építik hatalmi igényüket az egyházak. A Nagy ítélet előkészítő bírái.

Iudex ergo cum sedebit,
Quidquid latet, apparebit,
Nil in ultum remanebit...

Rettenetes adószedői fenyegetés. Aztán szerencsénkre találkozunk nagyméha egy szentemberrel s eltűnődünk, hogy talán mégis köztünk jár az élő Jézus, akiben az Isten ítélet nélkül felajánlja szeretetét. Tőle ered a kezdeményezés, mi csak válaszolunk, elfogadással vagy visszautasítással. A művész mindig elfogadással, akár hívő, akár hitetlen. Hiszen művében találkozik s békül meg leginkább ember az emberrel, túl népek, nemzetek, országok halandó életén. Ők Jézus belső munkatársai, az örök kenyérszaporítók, mialatt a Templom körül folyik az örök zsibvásár és adószedés.

Stuttgart, 1972 augusztus-szeptember
Róma, London, 1972 október-november

© Copyright Mikes International 2001-2005

Cs. Szabó László : Három nap magyar irodalom[1]

Beszámoló a hollandiai Mikes Kelemen Kör Tanulmányi Napjairól
1975 szeptember 11-14.

Végéről kezdem a történetet, a Mikes Kelemen Kör Tanulmányi Napjainak irodalmi záróestjével, amelyen — Uram, irgalmazz! — tizenhárman szerepeltek majdnem három órás műsorban, huszonöt, húsz, tíz, öt vagy két órányi utazással az anyanyelv magányos edzőpályáiról, Montrealból, Stockholmból, Londonból, Genovából, Párizsból, holland városokból a helyszínre, egy erdős telepre, túl Utrechten, Driebergenbe, meglehetősen mindegy a név, mert Hollandia, amely nagyjából ráférne a Dunántúlra, úgy be van lakva nyugati s középső felében, hogy teljesen összefolynak ódon városok, szatellita települések, toronyházak, legelők, ligetek, csatornák, csemeteiskolák, tulipánmezők egy párás szupermarketté; elektronikus szemű ajtajában, babakocsihoz szíjazva már a csecsemő is konzervnyitóval bajlódik. Szokás szerint elkezd cseperegni, de absztrakt holland festők nem száguldanak többé ecsetjükkel a száguldó felhők után, mint nagy elődeik. Van Gogh volt az utolsó, akit még érdekeltek a varjak, a vetés s a közelítő zápor.

Majdnem két évtizede járok nemzetközi magyar fejtágítókra, a rangidős Mikes Kelemen Kör találkozóin kívül másokra is, de ritkán éreztem elevenebbnek a nyugati magyar irodalmat, mint ezen a záróesten. A pestist is könnyebb kiirtani, mint minket, gondoltam utána napokig. Csodatett valamikor szentek dolga volt: ha fejre esett egy kölyök az ablakból, feltámasztották a kövezeten s szívhez szóló dorgálással vízhordásra, pacsira, házőrzésre szoktattak emberzabáló fenevadat. Csodát ma a tömény idegenségbe fejest zuhant, élő magyar költők művelnek Zrínyi, Csokonai, Vörösmarty, Petőfi, Arany és Ady romlatlan nyelvével. Tíz éves, baljóslatú hallgatás után felbukkan egy Leiden környéki paraszt tanyáról egy énektanár, aki ha lát embert az önkéntes remeteségben, az mind holland fiú vagy lányka; tíz évi nyomasztó némaság után felbukkan egy északamerikai erdei lakból a nyomdász, akinek még a kutyája se tud magyarul, se házacskája mögött a patak s egyik szomszédja se húszharminc fával arrébb, megszólalnak egymás után s hüledezik az elbűvölt vershallgató: kiderül, hogy pelyvaként szétszórva, szándékos vagy muszáj remeteségben, elhagyatottan, legföljebb valami álom-mélyi nyelvi itatónál, talán a vesében bugyogó szép híves pataknál még mindig « nyelvében él a nemzet », segítség, biztatás s időnkénti vérátömlesztés nélkül legkisebb letört atomjáig is sértetlenül, mintha ez vagy az a tíz éven át hallgató tetszhalott közben ki se mozdult volna Esztergomból, Csornáról. A nagyvilágban Magyarországon kívül is van számodra hely. Végéről kezdtem a beszámolót a Tanulmányi Napokról, mert visszanézve a záróest felől, már csak hasznos mulatságnak, serkentő önkínzásnak, cseles vizsgáztatásnak, végkimerülésig tartó vívógyakorlatnak hatott a három napos vita, támadó kétkedés és habozó védelem, tréfa, gúny és tréfás-gúnyos szerelmi vallomás arról a nyugati magyar irodalomról, amely van valahogy s a végbizonyításnál fényesen igazolta létét az Ördög hitetlen Ügyvédje előtt, hiszen változatossága, kísérletező kedve, kutató bátorsága, szűkszavú vehemenciája s maga elől is el-elrejtőző, de rendíthetetlen önbizalma sokszor túltesz a kozmásodó, félig szabad, félig bürokratizált hazai irodalomén, amelyben könnyebb kegydíjasnak, mint eredetinek lenni, mivel a kegydíjért éppen csak azt az Egy Szót, egyetlenegy szót kell visszanyelni, azt az Egy Mondatot, egyetlenegy mondatot megcsonkítani, azt az Egy Gondolatot, egyetlenegy gondolatot öncenzúrázni, amiért írni egyáltalában érdemes, még ha az otthon élő szerző úgy tesz is hol külföldön, hol saját tükre előtt, mint aki daccal belső száműzetésbe vonult, fertőzetlen és független. S a felelős szerkesztő és felelős lektor, aki kérdezetlenül átírja a szöveget, mert « ne légy olyan érzékeny, öregem, lásd be, hogy stb., stb. »? Államosított, azaz irányított irodalomban nincs belső száműzetés, nem hiszek benne, lehetetlenség, csak külső száműzetés van, igazi, e keményebb fajta számkivetés viszont a teljes szabadság, a szabadság pedig több évnyi emberkerülés után is nyelvileg sértetlenül visszavezet ama hazába, amelynek nincs gumibélyegzője, kérdőíve, kis és nagy díja, mert Zrínyivel és Csokonaival, Vörösmartyval, Arannyal és Petőfivel, Adyval és Kosztolányival azonos, aranykerítéses haza, amit folyton látunk, akárcsak egy látomásos balladában a magányos nyelvi edzőpályáról, ércfalú vár, amely — mint Kőszeg — soha nem esett el. Közönséges nevén az egy és oszthatatlan magyar irodalom.

Kibédi Varga Áron és Tóth Miklós, a Mikes Kelemen Kör két alapító veteránja ezúttal úgy döntött, hogy idén csoportos vagy egyéni dialogizáló kísérlet nélkül, tehát magyarországi írók, köztük néhány ragaszkodó jóbarát mellőzésével a nyugati magyar irodalom megvizsgálására hív össze hétvégi találkozót, hivatalos címén Tanulmányi Napokat. Varga Áron tömör, világos, mértéktartó és betájoló megnyitója után, fellépésük rendjében a montreali Vitéz György, Londonból én, Fáj Attila genovai egyetemi tanár, Szépfalusi István bécsi evangélikus lelkész, az ottani Bornemisza Társaság alapítója, Papp Tibor, a párizsi Magyar Műhely egyik szerkesztője, a londoni Határ Győző és Sipos Gyula, a Párizsban élő kritikus volt előadó. Egyik este a résztvevők hangszalagról Kodály Zoltán Zrínyi dalát hallották, a fölvétel még az ősbemutatón készült, tudtommal Magyarországon jóideje csak összes művei közt olvasható, ha valaki tud olvasni hangjegyet. Nem jegyeztem a

[1] Forrás: *Nyugati Magyar Irodalom*, Hollandiai Mikes Kelemen Kör, Amszterdam, 1976.

© Copyright Mikes International 2001-2005

hozzászólásokat, becslésem szerint száz fölé rúgott, nagy kár, hogy nincsenek hangszalagon. Más szemrehányást az elragadóan szíves házigazdáknak nem is tehetek.

Rövidre fogva az derült ki a három napos marathoni szócseréből (szóváltás egyszer se volt), hogy a varsói szerződés járószalagján akár tudomásul akarják vagy tudják venni a magyarországi hatóságok, akár nem — (tudjuk, hogy a tüskés pártügyek egyike) —, van egy világrészekben mérhető, szétforgácsolt nyugati magyar irodalom, amely elszakíthatatlan, de autonóm része a nagyobbik belsőnek s történelmileg szólva sokkal inkább úr a maga dolgaiban, mint a magyar királyság emlékén csüggeszkedő, úgy-ahogy független, adófizető erdélyi fejedelemség a török alatt. Emigráns gátlásait, kedélyhullámait, idegválságait, kisebbrendűségi tudatát nagyrészt emigráns témáit s végül magát a szájsavanyító nevet is levetette a hatvanas években, jogigényt emel az emberi teljesség nevében minden írói önkifejtésre, de a szűkebb hazai valóság, értsd: a mindennapi élet feldolgozását akkor is lehetőleg kerüli, ha a szerzők olykor vagy évenként hetekre visszalátogatnak. Kinek-kinek magánügye a látogatás. Írói anyaggyűjtésre kevés.

Magyar *irodalmi élet* a teljes szétszórtságban természetesen nincs és nem lesz. Ahhoz nemzeti főváros, más szóval szellemi központ, amihez viszont egy olvasó nép, kizárólag a nép hátvédje kellene, a központosítás ugyanis csak akkor üdvös és serkentő, ha maguk a munkásai, Bajza József szerint a « respublica » egyenrangú tagjai tartják, tisztító belső harcok árán mindenható kezükben. De van kinti irodalom, mert vannak írók s a helyzet a diaszpórában körülbelül olyan, amilyen volt már egyszer a hazában 1825-ig, mielőtt Kisfaludy Károly és korai halála után baráti köre, a híres triász megtette Pest-Budát irodalmi székvárossá, vagy — más példa — a tizennyolcadik században a magyarnál mérhetetlenül nagyobb, ám politikailag szétmorzsolt német és német svájci nyelvterületen. Önkormányzó irodalmi központ nélkül a kritikai szűrés éppen annyira hézagos és esetleges és siralmasan visszamarad az alkotások száma és súlya mögött, mint magában az országban, ott persze tökéletesen más okokból: ideológiai járomban, előregyártott dogmatikus szövegezés, csinovnyik lapítások, kötelező hőskultuszok, hoci-nesze alkuk, bürokratikus akadékoskodások miatt. Ráadásul akármekkora területet bitorolhat a műkedvelés, aránytalanul nagyobbat, mint Magyarországon, utóvégre akinek van pénze, különösen az északamerikai Egyesült Államokban annyi giccset nyomat ki magyar, sumer, székely vagy arabus nyelven, amennyit akar.

Ilyen mostoha körülmények között négy-öt különböző esztétikai, politikai és világnézeti irányhoz kötött, küszködő folyóiratra hárul — s a külalak ellenére természetesen az Irodalmi Újság is ide számít — nemcsak a szűrés, propagálás, kezdők beindítása, hanem az a hálátlanul nehéz feladat is, hogy lelkileg egybecsomózza a remetéket s úgy egyesítse lapjain közös munkára Montrealt Chicagóval és San Franciscóval, Londont Párizzsal, Münchennel, Kölnnel, Béccsel, Genffel, Rómával és Göteborggal, mintha csak Sopront, Kassát, Lévát, Marosvásárhelyt, Szegedet kellene Pest-Buda vezérszerepe előtt. Itt a helye, hogy megilletődve szóvá tegyük: a müncheni Látóhatár — Új Látóhatár már kereken egy negyedszázada teszi.

Megegyeztek a felszólalók, hogy jó az egymás közötti éles tagozódás, még a harc is, végtére ezektől a harci oltásoktól eleven, irodalomtörténetileg korszakos a tízes és harmincas évtized a múltból; tanú amarra Fenyő Miksa elnyűhetetlenül friss emlékezése a korai Nyugatról, tanú vagyok emerre magam. Romboló stratégiai kárt csak az követ el, aki írásos bizonyítékok nélkül, agyrémből vagy felelőtlen szóbeszédtől felhevülve politikai vádat ken ellenfeleire, még ha a meggyanúsított író valóban opportunista vagy önámító szamár is s ezáltal a hazai hatóságok helyett kéretlenül és akaratlanul elvégzi bomlasztó munkájukat, nekik szerez örömet. Ne ítélj, hogy ne ítéltessél, mondja a Biblia, de én most a történelemre gondolok, nem a szentírásra. Sohase feledjük, hogy dicső őseink szintén többféleképpen « viszonyultak » a Portához, a Burghoz s a Bach korszakhoz. Legyen jó példa ebben a szokásban a harmincas évek. Író az írót halálra kereste ugyan, torkába csimpaszkodott, kávéházi asztal géppuska tűz alatt tartott kávéházi asztalt, de közben senki sem kiáltott rendőrért és nem osont följelentéssel valamelyik minisztériumba. S ha történetesen szétmállott egy író utolsó pár cipője, az ősellenség adott neki másikat a magáéból, bár átnyújtás előtt legszívesebben a rászoruló fején verte volna szét.

Zaklató gond, ma már nem is gond, rákfene, a nyugati magyar irodalom fő nyavalyája a *terjesztés.* Ebben is megegyeztek a felszólalók. S aztán álltak tanácstalanul. Hogyan jut el író az olvasóhoz, teszi meg az aprócska lépést? — élet vagy halál húzódik meg a veszélytelenül hangzó, pusztán technikai kérdés mögött. Maga a kinyomtatás. A válasz: sehogy vagy éppen hogy, így-úgy, folyton kihagyó lélegzettel, ha felcsap önvigécnek a szerző, ritka találkozókon s megint csak: sehogy, sehogy. Negyedszázados az irodalom, nagykorú a hatvanas évek óta s a kihalás törvénye szerint megérhet még egy negyedszázadot, mert délibábos ábránd az 1945 után születőkre számítani. Ha mégis hamarább némul el, ne fogjuk rá a közönyös idegen környezetre, hiszen eddig is abban élt, se hazai ügynökök mesterkedésére, mert eddig is meddő volt, még csak az öldöklő inflációra se, bár az a legfélelmesebb ellenség, tulajdonítsuk a terjesztés kudarcának, mert két évtizede hallok, hallunk tervekről, javaslatokról, szervezésről, végmegoldásról, de keserű levemben forogva tartok tőle, hogy a végmegoldás amolyan hitleri, amit a zsidóknak szánt.

Csakhát a Mikes Kelemen Kör irodalmi záróestje után mégis gunyoros megkönnyebbüléssel kérdezgettük egymástól: hát meghalunk, kicsikém, meghalunk? Nyelvében ma izgatóbb, kényesebb, éberebb a hazainál, aminek persze átlátszóan freudi a magyarázata: a nyelvi kiheréléstől való tudatalatti rettegés, nagyobb a dinamikája, szókimondó, sötétenlátó, harapósan humoros, ízesen átkozódó, nem titkolódzik se magáról, sem a világról, amely éppen egyik kollektív önromboló rohamában fetreng 1914 óta. Itt az ideje, hogy megírják első irodalomtörténetét. Aprólékos bibliográfiai feldolgozása már javában folyik Magyarországon, a színfalak mögött s tudtommal tájékozott, de amit a vitázók joggal követeltek, nem kimerítő cédulakatalógus

© Copyright Mikes International 2001-2005

a fiókokban, pontosan nem *csupán* az, hanem az első teljes körkép és kritikai lemérés. Szerzője nem lakhatik Bécstől keletebbre.

Kezdettől fogva döglődik a terjesztés, de az írók bőszen írnak Kanadától Ausztráliáig, mert kínos gyönyörűség, gyötrelem és mámor, mert muszáj, máskülönben megőrülnének vagy belehalnának, írnak azzal a reménnyel, hogy így vagy úgy, valahogyan mégis eljut szavuk a szomszéd városig, országig, tengerentúlra, Pécsre, Szegedre, Miskolcra, Kolozsvárra s Újvidékre, írnak, mert ha kihal a fél emberiség s elsüllyed három világrész, képzeletükben még mindig marad valahol egy mohón várakozó olvasójuk, írnak folyton egymást méregetve, főleg egymásnak s a múlthoz hasonlítva ebben sincs semmi változás, mert nagy hír ide, nagy hír oda, Adyt az izgatta, hogy mit tart róla Babits, Babitsot és Kosztolányit Osvát ítélete, Szabó Lőrincet, Illyés Gyulát, Vas Istvánt Babits döntése, Márait, hogy tetszik-e Kosztolányinak, amit ő ír, engem, hogy mit szól majd Illyés s a kezdő Nemes Nagy Ágnest az én fölfelé vagy lefelé fordított hüvelykujjam. Csak a két ős dúvad, Krúdy és Szabó Dezső fütyült pályatársaira. S írnak azzal a sejtéssel, hogy ha máskor nem, haláluk után beolvad egyenkénti tettük s a magányos tettekből összeszövődő, eszeveszett közös vállalkozásuk: a nyugati magyar irodalom a hazaiba, attól kezdve pedig a fecskék is Szalkáról Baranyán keresztül Itália felé s onnan Afrikába másképp fognak szállni egy egészen kicsit. Vagy nem is olyan kicsit.

(Elhangzott 1975 szeptember 21.-én az Angol Rádió magyar műsorában.)

© Copyright Mikes International 2001-2005

A 70 ÉVES CS. SZABÓ LÁSZLÓ[1]

Zalán Magda : Csédekerrel Rómában

Lancelot úgy imádta Genovévát, hogy — legalábbis Szerb Antalnál — messze kerülte, nehogy kiábrándulhasson belőle. Cs. Szabó László, ki a *Római muzsiká*val (és utolsó magyarországi könyvével, a *Márvány és babér*ral*)* beírta magát az Örök Város legjobb értői, ismerői, imádói közé, élete első negyvennégy évét Magyarországon töltötte el, aztán huszonnégyet Angliában és mindössze csak kettőt, közben, Itáliában. Ezt a kettőt is Firenzében, nem Rómában. Ide mindig csak vendégségbe jött, napokra, esetleg egy pár hétre.

1968 őszén találkoztunk először Rómában. Előtte mindig Londonban kerültünk össze, az albioni embersűrű közepébe ékelt „utolsó paradicsomában". 68-ban, három évi Rómában élés után gőgösen azt hittem, hogy az Urbsról mindent tudok, mert tartós munkanélküli koromban, hogy a tétlenség szúja ne rágja végképp szét amúgy is megtépázott lelki egyensúlyom, egy állami tisztviselő kukacosságával többször is végigjártam a Fajth-féle útikalauz minden leírt útját. Hol volt a lépcső, amelyen ama március idusán Brutus ledöfte Cézárt; hol a mellvéd, honnan Benvenuto Cellini törött lábbal is leugrott, amikor végképp ráunt a börtönkosztra; hol a kút, amelyet Anita Ekberg fürdőjével Fellini világhíressé tett; hol a ház, hol Keats és Shelley után a svéd Axel Munthe élt; hol égették meg Giordano Brunót; hol piheni örök álmát Goethe fia — sorra meg tudtam mutatni a turistaámulattal hallgató pesti ismerősöknek. Aztán egy nálam elköltött ebéd után Csé magával vitt egy kis pasztasuttát lejáró sétára a környék utcácskáiba, és én egy életre kivertem a fejemből, hogy Rómát valaha is megismerhetem.

A via Babuino szemközti házáról, amelyet nap mint nap láttam, tudta, hogy ott élt valamikor valami általam sosem hallott lengyel költő. A Café Grecóban, ahol előtte gyakran megfordultam, megmutatta az asztalt, ahol Gogol befejezte a Holt lelkeket, és egy medálnyi kis Liszt portrét a falon, amely alatt rémisztőn összekutyult mássalhangzókkal áll a zeneszerző neve. Az egyik közeli keresztutcában, a via Vittorián, hol mosodán és villanyszerelőn kívül eladdig semmit nem láttam, megmutatta a házat, ahol Garibaldi fogadta az alázatosan, lovaskocsin tárgyalni érkezett királyt. És a Corsón, naponta végignézett kirakatok között megmutatta Schlostalt, az egyetlen boltot — „tán az egész művelt Nyugaton" —, ahol a nadrágok gombosak (és nem zippzárosak!) és az alsónadrágok feszesen tapadó trikóháromszögek helyett szellős szárúak, batisztból... Csé Rómáról mindent tud, a kétezer év előttiről s a mairól egyaránt. És amit egyszer tudásából átad, azt úgy fogalmazza, hogy holtbiztosan megjegyzi egy életre a sétatárs, akármilyen rövid legyen az esze. Római muzsikája egy helyén azt írja múzeumok királyai, festőóriások ürügyén, és feleségére, a tündéri Bözsire emlékezve, hogy „akiket szeretett, azokból, ha nagy ritkán megszólalt róluk, elillant a múlt naftalinja, akár telefonálni lehetett volna nekik." Azt hiszem, „lakkozott", amit Bözsinek tulajdonított, saját bámulnivaló képessége. A lexikonértékű Római muzsikával igazolok. A 75. lapon Horatius katonáskodásáról azt állítja, hogy „nagy strapa" lehetett a költőnek. Borromini tobzódóan barokk templomát, a 44. oldalon említett S. Ágnesét „svungosnak" minősíti. A 242. lapon így írja le, miként talált antik szoborra két római úr a Cinquecentóban: „...hírül vitték a pápának, hogy néhány szépséges szoborra bukkantak egy szőlőben, a Santa Maggiore[2] bazilika mellett, ő meg lovaslegényt menesztett a levélíró apjához, Giulianóhoz (a nagy építészhez), azzal az üzenettel, hogy nézzen ki a helyszínre. Éppen náluk volt Michelangelo — nem jössz ki te is? szólt oda Giuliano." Széplelkű magyartanárok vörös ceruzájukkal kiegyelték volna ezeket a „slendriánságokat" diákjaik dolgozataiból. Csé, akinél kevés mai magyar író tud „szebben" írni, érti, hogyan változtatható valóban kinccsé — szókinccsé — minden szókavics.

Baráti irigység önt el attól is, hogy miről, hol, mire kapcsol. A 171. lapon, a császárkori Rómáról szólva: „Nincs becsülete a munkának, lecsúszott úriemberek — köztük Juvenalis, a költő, 'Róma ostora' — hajnaltól ácsorogtak a milliomos pártfogó folyosóján, amíg megkönyörült rajtuk egy néger főkomornyik és kiosztotta a ciberelevest. Hasonmásukat Arany János még a Kiegyezés utáni Magyarországon is megtalálta..." — és idézi a keserű iróniával csengőbongó gyermekversikére hangolt aranyi nyolc sort. A 241. oldalon: „Hatvanezerre rúghatott Róma népe az 1500-as évek elején, amikor nekifogtak az új Szent Péter bazilika építésének. Annyi, mint Kolozsváré, kicsi fiú koromban. S ott látásból vagy személyesen szinte mindenki ismerte egymást, ismerős volt a Hóstáttól Monostorig a gróf s a professzor, a györgyfalvi és a kalotaszegi lány s a baka szeretőjük, az oláh favágó, a gyufagyári munkás s a visszajáró üveges tót, a főtéri kocsis, a sétatéri bolond. Róma sem volt más." Vagy a 308. lapon, a görög irodalom tején felcseperedett latin költőkről szólva: *„A* közízlés még javában ragaszkodik a mitologizáló eposzhoz és verses moralizáláshoz, amikor Catullus körül egy tiszteletlen, fiatal társaság, a Város zabolátlan aranyifjúsága szakít a rest hagyományokkal. Más az eszményük: az a szélsőségesen személyes líra, amely Krisztus előtt a hetedik században kivirult a görög szigettengeren egy bomladozó arisztokratikus társadalomból. Olyan ez, mintha Adyék úgy szabadultak volna fel a Vörösmarty és Arany elvásott epikus öröksége alól, hogy Ronsard és Du Bellay líráját átszűrik szenvedélyesen

[1] Forrás: *Új Látóhatár*, 1975. 5. szám.
[2] Szó szerint így áll a kötetben: Santa Mária Maggiore helyett.

© Copyright Mikes International 2001-2005

vallomásos, modern magyar költészetté. Mintha nem ez lett volna a jelszavuk (ami valójában volt), hogy „ma így csinálják Párizsban", hanem azzal a csatakiáltással hadakoznak, hogy így csinálták a Loire-völgyben a Mohácsi Vész idején!" Századokat, évezredeket könnyedén röppen át a Csé rendszerező elméje, s benne pásztori idillben él a magyar a latinnal, ősi az avantgárddal: ismerettárának nincsenek korhoz, néphez, stílusokhoz kötött mesgyéi; szellemi méterrúdja olyan, hogy egyformán szolgál a firlefráncos Borromini és a vasbetonban lebegő Pierluigi Nervi, a Borcsa vagy a ruca víribe fojtott leány tizenhetedik századi rémmeséjének és Marcus Aurélius Vallomásainak megméretésére. Nincsenek előítéletei, nem ismer megszorításokat. Nincs az a poros iskolai kötelező vagy ajánlott, amely ne tudna számára egy sorral, egy szóval valami egyenesen lélekhez szólót üzenni, és nincs az a süvegelt klasszikus, amelynek botlásáról ne lenne mersze leszedni a keresztvizet. Elsőnek szerette Jancsót, amikor még nem számított finomságnak „érteni" a filmjeit, és egyedül mondta ki, sőt írta le, hogy Juhász Ferenc mai költészete szófosás. Csével róva a római utcákat megtudtam, hogy miért örökérvényűen nagy festő Caravaggio, függetlenül attól, hogy egy kornak tetszik-e vagy sem. Megtudtam, miért nem volt igaza a pokoljáró Buonarottinak, amikor a művészeten táncos léptekkel átlibbenő Raffaellóval kötözködött. És megtanultam tisztelni a rómaiakat, a maiakat, akkor is, ha a Kolosszeum tövébe egy-egy szemetes sztrájk után hegynyi hulladékot hánynak fel: nézd meg egy olcsó trattoria asztalán a pohárba állított gizgaz csokrot, kétezer éves szépérzék örököse helyezte oda, könnyű kézzel.

Oldalakon át sorolhatnám, mi mindenre tanított, ha az emlékezetem csak egy tizede lenne az övének. A Római muzsika enciklopédiának is gazdag. Nevek, évszámok, idézetek szegélyezik a Csé legbensőségesebb gondolatait is. „Idézni annyi, mint kipuskázni mások könyvéből" — húzta el egyszer a száját Csé-rajongásomra egy pesti költő. Liszt Ferenc egyszer, amikor egy hódolója álmélkodva azt kérdezte, hogyan képes ilyen csodálatosan játszani, a virtuóz pianista zeneszerző állítólag azt felelte, nagyon egyszerű a dolog, mindig a megfelelő helyen a megfelelő hangot kell leütni. Csének ez sikerül. Tudni, miről ki és hol írt-mondott valami idézhetőt, sokkal nagyobb kunszt, üzenem a szájbiggyesztő költőnek, mint saját mélységes mély lelkünkből összeírni egy kötetet. Az övét olvasva nekem legalábbis mindegyre kinyílt a zsebkendő is a zsebemben.

Még valami nagyon jelentőset köszönhetek római Csédekeremnek. Ama nagyképű hiedelem kiirtását a fejemből, hogy az ember húsz éves koron túl az anyanyelvén kívül még egyet megtanulhat. Már majd egy évtizede fordítottam magyar darabokat, novellákat olaszra, amikor a Csé egy elbeszélésének (Karácsonyi oroszlánok) rádióműsorban való sikeres elhelyezésétől vérszemet kaptam és a Római muzsikába akartam belevágni fordítói fejszémet. Hogy a kiadónak gusztuskeltő mutatót vihessek belőle, a Lázár a Gianicolón második fejezetébe fogtam. Rögtön az első két mondat eleven kérdőjellé görbesztett a lap fölött. „Lázár oldódó halotti gyolcsba s szalagokba gabalyodva, négykézláb, vaksin kezdte a föltámadást. Mert a lélek már holtában meghallotta a Hangot és élt, de égő szemhéja még összeragadt, s amikor görcsös torkán áttört a csuklás, repedezett szájából omlott a nyál maga köré." Hol a fészkes csudában kezdjem én az olasz mondatot?! Egyszer, a londoni rádió magyar osztályának egy íróasztalánál éppen Csé oktatott ki rá, hogy a ravasz magyar fordító az angol hírnek rögtön a végét olvassa, mert biztos az lesz a magyar mondat eleje. Nézzük csak... Sajnos olaszban — vagy szépprózában? — a módszer nem vált be. Próbáljuk az eredeti szórenddel, a rengeteg vesszőt használó, közbeékelést közbeékelésre torlasztó latin örökségű nyelv elbírja tán ezt a Buda halálába illő építkezést... Affene... ! Csaptam le újból a tollat: „halotti gyolcs", tetejébe „oldódó", „négykézláb", „vaksin"! Nem arról van szó, hogy ezeket a szavakat egy évtizednyi olaszkodás után az ember nem értené, de arról, hogy nem biztos benne, mi ugyanezeknek a szavaknak értelmen túli súlya, zamata — matematikai kifejezéssel élve — helyi értéke. Nem is szólva a „holtában meghallotta a Hangot" hármas alliterációjáról! Leírtam a mondat olasz mását, próbáltam hangosan elolvasni. Szép? Nem éreztem. Felolvastam Yvonne-nak, olasz írásaim megfizethetetlen bábájának. Nem jutott el az esztétika régiójáig. A mondatot egyszerűen, póriasan nem értette. Indulatosan, türelmetlenül magyaráztam, védtem a Csé sorait. Pofozni való igyekezettel hallgatott. Á, arról van szó, hogy ez a Lázár éppen most akar feltápászkodni a Krisztus felszólítására? És hogy a teste már össze volt készítve a sírbatételre? Boldogan biztosítottam, hogy arról, éppen arról! Majd rémülten gondoltam fordításom jövendő, ismeretlen olvasóira, akiknek nem fedhetem fel egyenként és személyenként a mondat útvesztőjébe ágyazott értelmet és szépséget... Ám még tele voltam önbizalommal; ha kemény is a dió, csak törjük! Fáradságom elképzelt jutalma, az olaszul megjelenő Római muzsika, serkentett. Tovább rágtam magam egy másik oldalon. „Az utca elején templom, kívül semmitmondó parlagi barokk, belsejét sohasem láttam. Mögötte, a különálló harangtorony alatt, lovaglóülésben a védőpárkányon, villámgyors ujjmutogatással kiabálva morra-t játszanak a gyermekek, ahogy édesapjuk kiabált, ágaskodó gyerekujjakkal ki-kilökve kezét, éjjel egyig, kettőig az ablakom alatt." Az első mondat még csak-csak, bár a szellemes „parlagi barokk" ingátizzasztó fordítói feladat. A másodikat ég tudja hányszor olvastam el újra és újra. Atyaisten, hol van itt a főmondatban az állítmány?! És melyik egyáltalán a főmondat?! És a másik alárendelés-e vagy fölé...?! Egyéniként rakosgatva szót szóra, mint annakidején a gimnáziumi kémiai órákon a sokkarú C köré a bonyolult tapasztalati képleteket, káprázott a szemem. Majd háromnegyed órás küzdelem után neméranevemet mondtam. Pukkadjon meg Csé, bánom is én, lesz-e olasz olvasója-rajongója vagy sem! Hát köteles vagyok én megtanulni tőle azt is, hogy nemcsak olaszul, de magyarul sem tudok?! Sarokba vágtam a Római muzsikát, jóleső érzéssel hallgatva a testes puffanást. Csak akkor vettem újból elő — és tartom azóta is ágyam mellett, többi pogány bibliám között — amikor P. G. telefonon értesített, hogy Csét, a Tevere jegének híján a Qurinalis termeiben, az olasz köztársaság lovagjává ütötték, olasz vonatkozású írásaiért.

P. G. megérdemli, hogy egy Cséről és Rómáról szóló írásban kinyomtattassék a teljes neve: Papp Géza. Fogorvos az olasz fővárosban. Ami persze nem lenne elég a halhatatlansághoz. De tizenegy éves pesti kisdiák korában belépett az akkor Szabó

© Copyright Mikes International 2001-2005

Lackónak hívott, vele egyidős Csé életébe, hogy azóta benne is maradjon árkon, bokron, emigráción keresztül. A sors bolondériája úgy hozta, hogy a latinságnak már a gimnáziumban is nagy imádója Csé helyett padszomszédja, az errefelé meg csak nem is kacsingató Géza került ki, szinte véletlenül és végérvényesen, immár vagy fél évszázada. A Római muzsikában többhelyütt szemérmesen G-nek jelölt barát itt végezte az egyetemet, itt nősült (magyar lányt), itt nyitott rendelőt (amelyet az évtizedek során filmsztárok és miniszterek is látogattak) és szabad óráiban itt folytatja a magyar irodalom lelkes, értő olvasását és a kinti-benti magyar írók sosem tolakodó, de szenvedélyes patronálását. A mizantróp Márai rendszeresen nála száll meg, ha feljön tengerparti remeteségéből a városba, Karinthy Ferenc, ha Rómában jár, nem mulasztja el felkeresni — Géza még a papát is jól ismerte —, nem is szólva a hajdani Lónyay utcai iskolatársról, Cséről, akinek Géza már életében mauzóleumot emel róla őrzött adataiból, emlékeiből, relikviáiból.

Nemrégiben egy este Gézával vacsoráztam kedves éttermében, a barokk Róma egy színpadi díszlet hangulatú sarkában. De evés helyett inkább lopva jegyeztem. Géza arról a Cséről beszélt, akivel pesti kisdiák korában naponta sülve-főve együtt volt. Szabó Dezső könyvtárának felszámolása hozta össze végleg a két iskolatársat. Az író elhatározta, hogy valami világkörüli út félét tesz, amihez pénzre volt szüksége. Mit adhatott volna el magyar tollforgató a század első felében? A könyveit. Négy szobája állt tele velük. Géza és Csé napokig rámoltak, szortíroztak, poroltak áhítattal és csorgó verítékkel. Fizetségük az Elsodort falu egy dedikált példánya volt: „Papp Gézának és Szabó Lászlónak Szabó Dezső". Úgy érezték, túl vannak fizetve. Vagy két év múlva egy ilyen első kiadású Szabó Dezsővel, bibliájával, a hóna alatt jelentette ki az akkor tizenhárom éves Csé: „Én író leszek." Regényeket, novellákat készült írni, és talán újabb költeményeket. (Hat éves kora körül sokat verselt, az édesanyja őrizte is otthon a családi titán műveit. Hová lettek vajon?) Első prózai alkotását egy délután felolvasta a testi-lelki jó barátnak. Papp Géza átforrósult hangon, csillogó szemmel mesélte el közel hatvan év távlatából Az Eseményt:

— Lackó egy délután áthívott József utca 51. szám alatti lakásukba. Mielőtt beléptünk volna, körülményesen örök és teljes titoktartásra esketett. Torkomban dobogott a szívem, amikor végre beléphettem a jól ismert szobába, amely most szellemjárta skót kastélynál misztikusabbnak tűnt fel előttem. Odabenn minden redőny le volt eresztve. Az asztal sarkán kendővel letakart lámpa állt. Rejtelmes félhomályban inkább csak sejlett, mint látszott az asztal mögé tolt bársony karosszék. Lackó ünnepélyesen elhelyezkedett benne, nekem vele szemben, távolabb intett helyet. Egy hosszú másodpercig harapni lehetett volna köztünk a csöndet. Végre az alig tűrhető izgalom tetőzésekor Lackó belekezdett első novellája felolvasásába. Bár sem akkor, sem később nem adta a kezembe a kéziratot, máig szinte magam előtt látom az egyes mondatokat, mintha egy lelki mozivászonról olvasnám őket. Egy nagy íróról szólt az elbeszélés, aki megírta élete főművét, de a kandallóba veti, mert tudja, hogy a sekélyes utókor úgy sem értékelné kellőképp.

Géza elmosolyodik, amint hozzáteszi: Csé írásaiban még később is jó ideig szerepelt egy rőt lángú kandalló... Majd váratlanul előbűvészkedik a zsebéből egy vászonba kötött kis könyvecskét. „Én írtam" — mondja. — „Úgy értem a betűket, saját kezűleg." Lapozom a zsinórírásos, sokszorosított füzetet. *Kelet 1. év,* 1. *szám. — Szerkeszti Papp Géza. — Munkartársak: Samu János, Farkas Ferenc, Szabó László, Cseh Béla és Halka László. Tartalom: Papp Géza: Beköszöntő — Samu János: Még bimbózván sírni — Szabó László: A különc — Halka László: Vadvizek (I.) — Cseh Béla: Az én harcom. — Vegyes rovatok — Farkas Ferenc: Az ötfokú skáláról —* 1920. *okt. 1.* „Nem mintha keletről vártuk volna a megváltást" — mosolyog Géza, amint a fél évszázados kincsecskét simogatja. — „Nem sokat konyítottunk akkortájt a politikához. Úgy rémlik, meg is vetettük, mint Szabó Dezső hatására még a filozoptereket is, mindenkit, aki nem szigorúan szépíró. Lapunk címe pusztán arra célzott, hogy kivel, kikkel mértük magunkat. Diák-gőgünkben a Nyugatnál alább nem is adtuk volna." Beleolvasok az első évfolyam első számba, miközben Géza közli, hogy második évfolyam már nem is született, mert a papák megelégelték fiaik kulturális kiadásait: lapot készíteni nem olcsó, még akkor sem, ha a szerkesztő maga veti papírra a honorárium nélkül alkotó szerzők műveit. A sokszorosítás többe került, mint a néhány eladott példány bevétele. A KELET hajdani diákszerzői közül kettőnek a nevét ismeri a mai művészetpártoló: Cséét és az első számban a pentatonról értekező, mai budapesti zeneszerzőét, Farkas Ferencét. Belefogok A különcz — így cz-vel írva belül — című novellájába. Annak a szabadkőműves hangulatú, titokzatosságban felolvasott korábbinak a verziója. Az alcím: egy ifjú jegyzetei 1825-ből. Semmi különös, hacsak nem vesszük számításba, hogy sehol egy helyesírási hiba, még egy rövid i sem hosszú helyett, és azt, hogy a „misztikus" szó van, hogy egy oldalon háromszor is előfordul. A vége felé egy bekezdés azonban megragad. A kisdiák beleélve magát a múltszázadi regényíró alakjába, így indokolja kandalló előtt ülő hallgatag barátjának műve megsemmisítését: „A kritikusok kifiguráznák a megérzéseim s keresnék a stílushibákat, s bolhásznák, részeges voltam-e, vagy sem? Irtóztam attól, hogy valaha elavuljak, vagy félrelökjenek az emberek a stílus miatt s így meggyilkolják a gondolatokat. Megöljék a ruhát anélkül, hogy látnák, benne megölik az embert is ... Irtóztam attól, hogy valaha csupán azért olvassanak, mert ez a műveltséggel jár, hogy a társaságban muszáj tudni rólam, de hogy miért? Az nem fontos. Irtóztam attól, hogy valaha, amiért más elvek és gondolatok jönnek, rajtam rúgjanak egyet, s száz év múlva kimondják rólam (...), hogy ostoba voltam."

Kérdezem Gézát, milyen volt ez a novellaíró teenager. „Mindenből mindig kitűnője volt" — mondja. — Csak az algebrával nem tudott megbirkózni. Holott a tanárát nagyon szerette. Kedvenc tanára azonban a vallástörténet professzora, Csűrös István volt, mert az a tananyag helyett Erdély történelméről beszélt. És Máthé Elek, de ezt Laci meg is írta később. Máthé tanár úr görögöt tanított nekünk, és minthogy az egész osztályban csak öten vagy hatan voltunk görögpótlósok, úgy vélte, ilyen kevés diákkal nem lehet forsriftos osztálymunkát végezni: óráit végig mesélte. Így bár görögből sosem készültünk, görögből sosem

© Copyright Mikes International 2001-2005

feleltünk, a görög irodalmat máig szeretem, értem, jobbára ismerem, ellentétben sok más tananyaggal, amelyet annakidején csillagos egyesekre bebifláztam. Lacit mi, osztálytársai, úgy emlékszem, a hetediktől kezdtük fölöttünk állónak érezni. Gondolatban pedig akkor koronáztuk meg, amikor tizennyolc éves korában megjelent Schöpflinnél, a csodálva tisztelt Nyugatban első „igazi" novellája, Csekefalvi László néven. Mert Szabó Lászlóból egy akkoriban már publikált, újságcikkeket. Nem akarom, hogy valaki összetévessze velem, mondta Laci. Nála kevésbé öntudatos kezdő azt mondta volna: hogy összetévesszenek vele. A novella megjelenése után Laci megindult a bűvös körbe vezető úton, s én, az elmaradhatatlan kísérő, nyomdokait követve megismertem első művészbarátait, Szerb Antalt, Hevesi Sándort, Halász Gábort. Igaz, már előbb is módom nyílt lakásukon megismerkedni a náluk megforduló hírességek közül eggyel, kettővel — okos, finomszellemű édesanyja kedvéért sokan látogatták a házukat — jól emlékszem a különcködő Kacsóh Pongrácra és Bartók első feleségére, akitől Laci zongoraleckéket vett. Az érettségi után mégis vele volt egyedül baj. Nem akadt semmihez kedve, ő kizárólag író akart lenni, azt meg semmi egyetemen nem tanították. Én orvosnak készültem, hát a barátság kedvéért lenyomott velem egy évet az orvoskaron, de aztán meglépett. Apja hosszas rábeszélésére végre átiratkozott a közgazdaságira, abból is doktorált, de a tervezett diplomáciai pályához csak a jó kiállása volt meg. Határozottan mutatós, magas fiú volt, szerette a szmokingos éjszakázásokat, ha nem is olyan bálok bolondja, mint én, simmiben például nemigen akadt párja. Első munkaköre Teleki Pál mellett titkárkodásféle volt, amit nagyon szívesen csinált. De azt hiszem, ezt is, mint életének bármi kalandját csak nyersanyagnak tekintette majdani íróságához."

Ezt jómagam is személyes emlékekkel tudom igazolni. Egyszer, a hatvanas évek végén Londonban mesélte, hogy egész nap packáztak vele a tárgyak, minden kihullt a kezéből, végül egy citrom, amit lusta volt felvenni, lába alatt szétfröccsent és órákig görnyedhetett négykézláb, amíg rendbe rakta utána a konyhát. A „civilnek" jelentéktelen történetke tartalmat hordozó parabolává lett a Csé tollán: a Paradicsom és papagály című összeállítás, amely az Irodalmi Újságban jelent meg. („A jogtalan *ly* micsurini eredetű" — ironizált egy későbbi levelében Csé a tolla alól kiszökkent helyesírási hibán —, „a papagáj és a gályarab szókból keletkezett. Gyakori összetétel.") Máskor meg, utolsó előtti itáliai útja alkalmával Firenze mellől ragtapaszos homlokkal tért vissza római vendéglátóihoz. Kérdésünkre elmagyarázta, hogyan ütötte be fejét valami alacsonyra szabott boltívbe. Vérgőzös korunkban e szolid baleset senkit sem rendített meg, nem látszott megjegyzésre méltónak. De utolérte a citromos epizód sorsa: Toszkán kő címen belépett a Csé apró remekművei közé, a halhatatlanság előszobájába. Vagy itt van egy találkozás: 1968-ban római lakásomon Csé véletlenül összefutott egy olasz újságíróval. Az egész nem volt sokkal több egy lekezelésnél és néhány udvariassági fordulatnál. Ha bárki kérdezi, biztosra állítottam volna, hogy Csé a maga írói Olimposzának magasságaiból meg se igen látta a völgyben firkálót. Vastagat tévedtem. A Római muzsika 298. oldalának telibetaláló pár sora erről az újságíróról, pontosabban fogalmazva ennek ürügyén a fasisztoid olasz kispolgárról szól. Meglátni és megérteni, ez látszik a Csé egyik erősségének. Vagy a 141. lap: „... M. egy nagy palatáblát tesz elém. Az emlékkönyve, írjam alá. Kicsiben olyan a tábla, olasz és magyar autogramokkal, mint az esztergomi Babits-ház tomácfala..." Stb. Én vagyok ez az M, a palatábla — és itt végre tévedésen érhető a bosszantóan hibátlan Csé! — első római lakásom ajtajáról emlékbe leszerelt fehér f u r n í r lemez. Ennek trambulinjáról az olasz címkorságig, onnan meg még távolabbi általánosításokig lendült a lélek mérnöke Csé. Akinek ilyen rugaszkodási tehetséget adott az ég, nem kell tartson, hogy téma nélkül marad. Az eltelt hetven évben, gondolom, legalább mégegyszer hetvenre valót már félretett.

Fábián Ernő : A valóság tükre

— Egy Shakespeare-kép vázlata —

Cs. Szabó László esszéírói módszerének egyik sajátos jegye, hogy a történelmi tabló felvázolásával közeledik a mű felé. A történetiség látószögéből elemzi az alkotást. Ezzel megteremti a vizsgált jelenség történeti hátterét, kidomborítja a kor eszmei és társadalmi erővonalait. Cs. Szabó László történetfilozófiájában a XVI. század meghatározó jelentőségű időtengely, az újkori gondolkodás, látásmód és magatartás kijegecesedésének időszaka. A történeti háttér-esszék közül különösen fontos *Aranykor a vaskorban és Két Shakespeare-kori tanú: Thomas Platter és Szepsi Csombor Márton angliai utazása,* amelyek mély betekintést nyújtanak az Erzsébet-kori Anglia társadalmába. Cs. Szabó László írásaiban a történetiség mindenütt jelenlevő szerkezeti elem, a műelemzés a korrajz „vasvázára" épül. Ezzel a módszerrel érzékletesebbé teszi a mondanivalót, emberközelbe hozza a történelem mindennapjait, a Shakespeare tragédia vagy komédia jelentése szervesen nő ki a történelmileg egyszer adott valóságból.

Milyen volt Európa Cs. Szabó László történeti korrajzában?

A XVI. században bomladozott a hierarchikus felépítésű hűbéri rendszer. A kontinensen a spanyol és a francia világhatalom versengett a középkori keresztény univerzum romjain. Harctérré változott Itália, majd Hollandia. Pénzéhség szakadt Európára, az arany megrontotta az emberek magatartását, megvásárolhatókká váltak az egyházi férfiak éppúgy mint az országnagyok.

© Copyright Mikes International 2001-2005

A század jelképe: Gargantua és Pentagruel, az életet mohón habzsoló két óriás. „Venusért ragyog Tiziáno ecsetje Velencében", Paracelsus spekulációival a természet titkait feszegette, Kopernikusz új világképpel helyettesítette a korhadt régit, a reformátorok megújították a hitet. De lehet a századot árnyoldalairól is nézni. A török Európa közepébe hatolt, felkoncolt parasztok és hitükért megkínzott ezrek jelzik az elszabadult indulatokat, Mohácsnál összeomlott a félezeréves magyar királyság, hadterületté vált az ország, intézményei összeroskadtak, megbénult a szabad cselekvés.

Más helyzetképet mutat Anglia. A központosuló nemzeti királyság kivált az egyetemes keresztény Respublicából. Anglia Erzsébet korában emelkedő ország volt. Az új nemesek szellemükben már nem hasonlítottak a régiekhez, az anyagi érdek és a pénz határozta meg cselekvéseiket. A feltörekvők erőszakkal bekerítették a közös szántókat, a parasztok nincstelenségbe süllyedtek, elszaporodtak az útonálló csavargók.

Együtt kavargott Erzsébet országában a régi és az új, középkori hit és újkori tudomány, reneszánsz önzés és puritán aszkézis, ellentétes érzelmek, eszmék és hiedelmek gomolyogtak az emberek fejében. Az ember a világnézeti kérdések erőterében élt.

A sötétedő évtizedekkel esett egybe az angol „irodalom első aranykora". Angol napszámosok olasz építészek vezérletével kastélyokat építettek, a szellem emberei mohón fordították a külföldi szerzők műveit, mint a magyarok a reformkorban, Babitsék a század elején. De a hatalom nem volt elnéző, eszközeit nem válogatva gondosan ügyelt, hogy bántódás ne essék a tekintélyen. Kydet megkínozták, Marlow-t talán a gyilkos kéz mentette meg a kínzópadtól, Shakespearet többször megcenzúrázták. Erzsébet és környezete azonban serkentette a költészetet, muzsikát, védelmezte a színjátszást.

A két európai utas — Thomas Platter és a Szepsi Csombor Márton — a feltörő Angliát látta. Feltűnt nekik a vallási türelem, Platter utazásakor épült a Globe, megnézte a Julius Caesarról szóló tragédiát. Szepsi Csombor említést tett az angolok „deáktalanságáról", s mindenekelőtt London színes képe, gazdagsága ragadta meg figyelmüket, amelyet Szepsi Csombor latin disztichonba foglalt.

Londinum cernens, cernes quaecunqve sub Anglo
Regne nitent, haec est urbs venecata bonis.

Az újkori történelem darabjaira bontotta a középkori keresztény univerzumot, amelynek védőpajzsa alatt jól elfértek egymás mellett Európa népei. A nagy egyensúly bomlás új magatartásnak, politikának, erkölcsnek szorított helyet, a megváltozott világhelyzetben az önzés és a partikuláris érdek túlfeszített követése emelkedett mércévé. Európa szellemi egysége Cs. Szabó László esszéiben visszatérő motívum. Az újkori nagy tragédiák magyarázatát a szellemi egység széthullásában keresi. Az eszményben otthont talál a humanista erkölcsű esszéíró. Morus és Erazmus a letűnő középkor hátvédharcosai voltak a vajúdó új politikai gondolkodással szemben, hittek a megformálható keresztény világköztársaságban. A két gondolkodó személyében az európai keresztény közösség „ütközött meg az emelkedő nemzeti tudattal". Cs. Szabó Lászlónak Morusról írt kitűnő esszéjében — A vonakodó vértanú — az Utópiának olyan eredeti értelmezése olvasható, amely teljesen eltér a megszokottól. A merev társadalomelmélet képviselői előtt az Utópia messze előre mutató mondanivalója a vagyoni egyenlőtlenség megszüntetése, az államnak mint a kizsákmányolás erőszakszervének elvetése Cs. Szabó értékelésében. Morus Utópiáját félig játéknak szánta. „Könyvét nem kell túl komolyan venni, nehogy elsikkadjon az eredeti játékosság tréfája, de ami benne komoly: a középkor java örökségét védelmezi egy meglódult világban. Morus és Erazmus is profetikus előérzettel harcolt a szédületes vagyonmozgások ellen." (A vonakodó vértanú.) A tragikus sorsú angol államférfi, aki Erazmussal ellentétben, merészen vállalkozott magas állami beosztásokra, az univerzális keresztény értékrendben gondolkodott, a keresztény egység mártírja „Morus egy félszázad múlva, Shakespeare nemzedéktársaként valószínűleg drámaíró versenytársa is lett volna, adjunk hát neki legalább annyi szabadságot komoly játék közben, mint — figuráival szemben — A vihar és a Téli rege költőjének" (A vonakodó vértanú).

Shakespeare írói pályájának kezdete az 1590-es évek elejére tehető. Jelentkezése egybeesik a szigetország gazdasági-társadalmi felemelkedésével. De ekkor foszlott szét a reneszánsz hit, hogy az ember szabad lényként saját sorsának irányítója. A spanyol armada pusztulását követő nemzeti fellendülés nem volt mentes a társadalom és a szellem egészét megrázó válságjelenségektől. Shakespeare színműveiben az új valóság tükröződött. A vígjátékok fényt és derűt sugároznak. A királydrámák írásakor még hitt a világ jobbá és szebbé tételének reneszánsz eszméjében.

A tragédiákban szétfoszlik a remény. Hiába öli meg Brutus Caesart, a zsarnoktól nem tudja megszabadítani az országot, Lear, Ophélia, Lady Macbeth megtébolyul. Elvész az élet értelme. A játszma végén még Macbeth is gőggel vállalja a halált.

Unom, gyűlölöm a nap sugarát,
Dőlne már romba az egész világ,
Zúgj szél! Jöjj romlás! Riadót! — Ha kell,
Hát legalább páncélban hulljak el!
(V. fv., 5. szín)

© Copyright Mikes International 2001-2005

Jan Kott helyesen állapítja meg, hogy Shakespeare világában „ellentmondás van a cselekvés rendje és az erkölcsi rend közt" (Kortársunk Shakespeare). A lengyel kutató történeti tragikumnak két alapvető típusát különbözteti meg. Az egyik azon a meggyőződésen alapul, hogy a történelemnek értelme van, a tragikus hős cselekedeteivel előbbre tolja a történelmet. A történeti tragikumnak van egy másik modernebb értelmezése is. Ez abból a meggyőződésből fakad, hogy a történelem folytonosan ismétli önmagát. Jan Kott szellemes hasonlatában az ember mint a vakond túrja a földet, de felszínre soha sem jut. „Abban az ábrándos hitben élt sokáig, hogy ő a teremtés ura, hogy a földet, az eget és a csillagokat a vakondok számára teremtették, hogy van egy vakond-úr-isten, aki a vakondokat teremtette s vakond-halhatatlanságot ígért nekik. De a vakond hirtelen megértette, hogy csak vakond, hogy nem neki teremtették a földet, az eget és a csillagokat. Szenved, érez és gondolkozik, de szenvedései, érzései és gondolatai nem változtathatnak vakond-végzetén. Továbbra is túrni fogja a földet, s a föld továbbra is be fogja temetni. És akkor a vakond tudatára ébred annak, hogy ő egy tragikus vakond." Shakespeare színműveiben nincs jó és rossz király, csak királyok vannak, a történelmi mechanizmus szereplői. A Nagy Mechanizmus Shakespeare számára a történelem rendje. III. Richárd minél följebb megy a lépcsőn, annál kisebb lesz, jelentéktelen alkatréssé törpül a történelem kegyetlen rendjében. A fogaskerekek között nem „hóhér többé, hanem áldozat". Cs. Szabó László kultúrfilozófiai értékrendjében árnyaltabb és többértelmű képet kapunk Shakespeareről. A Nagy Mechanizmus Jan Kott írásaiban olyan meztelenül bontakozik az olvasó elé, hogy jelenkorúságával elfedi a történelmi kort, amelyben a mű keletkezett. „A reneszánsz stílusmáz alatt még nem hunyt ki Shakespeareben a középkori világkép, hajdani honfitársa, Morus Tamás és nem az importált Machiavelli módjára gondolkozik." (Aranykor a vaskorban.) Shakespeare alkatilag keresztény: *anima naturaliter christiana.*

A keresztény gondolatrendszerben a földi jelenségek az égieknek tükre, Isten által elrendelt a „láncolatos viszonylat rendszer", az ember közvetít az anyagtalan felső és az alacsony anyagi lét között. A Kopernikuszi új világban az embernek nincs kulcshelyzete a természetben. „Ha komputerbe táplálnók Shakespeare szövegét, Mutability lenne az egyik listavezető szó." (Állhatatlan és változékony.) De a kegyelem hangja tovább szól az emberhez. Élete alkonyán írt színműveiben az önpusztítókat a szikla peremén nem taszítja át a Végzet. „Shakespeare aranyüstjében egyneművé olvadnak össze az ellentétek: engedelmes hódolat a hatalom, nyílt részvét áldozatai iránt. Palintropos harmonie, ellentétek összhangja, mondta Herakleitosz, mintha csak az angol költő jellemzésében akart volna segítségükre lenni." (Aranykor a vaskorban.)

Fanyar elemzéssel végződött a hazafias szellemben fogant ciklus. A századfordulón (1600-ban) megírta a Hamletet, az *„elidegenedés tragikomédiáját".* Minden évtized, a változó közérzetnek megfelelően kialakítja a maga Hamlet képét. Cs. Szabó László felfogásában Hamlet nagy *Enigma,* Shakespeare ítéletünkre *bízza*, hogy minek lássuk. Ez tette és teszi lehetővé a korszellemnek megfelelő értelmezését. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy Hamlet, mint minden Shakespeare színmű elválaszthatatlan korától. A Hamlet keresztény dráma. Ezt különösen a tragédia második részében érezzük, amikor Hamlet elfogadja sorsát, mert „egy verébfi sem eshetik le a gondviselés akaratja nélkül". A dán királyfi csak félig részese az eseményeknek. De a félig kívülálló sem tudja kivonni magát a politika cselszövéseiből, ezért kénytelen elfogadni a hagyományok normáit, lovagiasan bosszút áll. Hamlet kora gyermeke, gyöngéd és kíméletlen egyszerre, érzékeny és brutális, ellenfeleit szemrebbenés nélkül átküldi a másvilágra, ért az irodalomhoz, művészethez, hadviseléshez. „A tragédiákban felemelő pesszimizmus uralkodik, örök emberi állapotunkhoz méltó szemlélet, a Hamletet azonban el-elborítják a nihilista undor hullámai." (Hamlet. A világrend költője.) Cs. Szabó László Hamletről írt esszéjében az agyonmagyarázás helyett az egyetlen ésszerű megoldást választja, nem bocsátkozik magyarázatokba. Hamlet olyan bonyolult alakja a világirodalomnak mint Don Quihote, Pickwick úr, Pons bácsi, Raszkolnyikov. Shakespeare kezéből is elszabadult Hamlet, teremtőjénél is hatalmasabb. A drámát figuráinak többértelműsége tette maradandó rejtéllyé.

Shakespeare felfokozott figyelemmel kísérte korának változásait. Ezt bizonyítja az Athéni Timon és a Velencei Kalmár. Ezzel a két színművel foglalkozik Cs. Szabó László a *Velencei uzsora, belmonti muzsika* és *A tengerparti sír* című esszéiben.

A színműből ismert, hogy Timon beleőrül csalódásaiba, megátkozza Athént és elmenekül, barlanglakónak. Az Athéni Timon Cs. Szabó László szerint középkori Példázat, Moralia. A tragédia első felében még váltakozó szerencsével küzd a dráma a Moraliaval, a második rész egyhangú interjú-sorozat Timon barlangja körül. Lényegében Timon a letűnő arisztokratikus világ eszményéért küzd, a szenátus és a materiális érdek és a pénz új hiszekegyje alapján cselekszik. Csak egyetlen jelenetben hússzor fordul elő az arany szó.

Mi ez itt?
Arany? rőtlángú kincs? —Ó, istenek,
Imám komoly: gyökeret, tiszta Ég!
Ennyi aranytól hó a szén, a szép rút,
Bűn jog, jó rossz, vén ifjú, gyávahős lesz
Minek, minek ez, istenek? Hisz ez
Papot s hivőt elcsal oltárotoktól,
S még ép fej alól kirántja a párnát!
E sárga bitang

© Copyright Mikes International 2001-2005

Hitet köt és old, megáldja az átkost,
Leprást imádtat, tolvajoknak állást
S derékgörnyesztő rangot szerez a
Szenátorok padján; a kiaszott,
Nyűtt özvegyet ez újra férjhez adja
S kitől a gennyes kórház is okádna,
Balzsamával április hajnalává
Fűszerezi a nőt. Jöjj átkozott érc,
Emberiség közös rimája, ki
A nemzeteket egymásra uszítod,
Tedd tisztedet.

Morus is egyet értett volna Shakespeare keserű kifakadásával. Athén az egykorú londoni City tükörképe. Timon elkeseredésében átkait zúdítja a világra, a rend atomjaira bomlik. Kezdetben Lear is így viselkedett, de nem mindvégig. A tengerparti sírjába hanyatló Timon így beszél:

Betege vagyok e hazug világnak,
A csupasz szükség kell már csak nekem.
Készítsd hát, Timon, sírodat, pihenj meg
A tengernél, s vésd sírkövedre, melyről
A tündöklő hab naponta aláfoly,
Hogy nevetsz az élőkre a halálból.

Shakespeare kegyetlenül letépi az álarcot az alakoskodó világról.

A Velencei Kalmár „sötét komédia". A lovagi eszmény ütközik össze a tőkés szellemmel, amely egyenértékűnek vesz tárgyat és embert. Shylock nem a tragikus történelmi sors hordozója, hanem lelketlen gazember, akit környezete becserkész a törvény kelepcéjébe. Épp annyira nincs köze a zsidó kérdéshez, mint Othellónak a néger komplexushoz.

A két esszé — Velencei uzsora, belmonti muzsika, A tengerparti sír — Shakespeare realizmusát, valósághoz kötődését domborítja ki. Végső soron Shakespeare nem zárkózott az absztrakciók légváraiba. Érzékenyen reagált azokra a társadalmi és erkölcsi változásokra, amelyek az új kor beköszöntését jelezték. A társadalom változásait és a mindennapi élet rezdüléseit egyetemes érvényűen tudta kifejezni. A belemagyarázás vagy az egyoldalú szociologizálás helyett Cs. Szabó László elemzése a történetiségen keresztül mutatja ki az egyetemes érvényűt.

Shakespeare politikai felfogása régen vitatott kérdés az irodalomban. Eléggé elterjedt vélemény a modern kommentátorok között, hogy Shakespeare nem tudta kifejezni a „politikai hatalom tragikus természetét". A királyok dinasztikus törekvéseit és konfliktusait vetítette ki a közélet vásznára. George Steiner szerint II. Richard egyfajta passiójáték, a konfliktus a király és Bolingbroke személyes jellegű összetűzésén keresztül jut kifejezésre, így a Rózsák Háborújának ábrázolásakor alig utal a gazdasági vagy politikai ellentétekre (A tragédia halála). Cs. Szabó László Shakespeare politikájáról írt esszéiben — *Ó, te aranygond, fénylő zaklatás, Az igazmondó tragikomédiája* — megoldotta a vitatott kérdést. A kor gondolkodásával és ideológiájával összefüggésben, sikerült Shakespeare politikai felfogásának genezisét elfogadhatóan bemutatnia.

Hogyan gondolkodtak Shakespeare kortársai a politikai hatalomról?

Az ideológiai támaszt a Bibliában keresték. A gondolkodók és írók egyetértettek abban, hogy Anglia izmosodó létét az erős királyságnak köszönheti. Ebben a kérdésben nem volt véleménykülönbség a politikában óvatos Shakespeare és az indulataiban fékezhetetlen Marlow között. Morus Tamás a Tudor családot Anglia megmentőjének tartotta, mert véget vetett az anarchiának. „A politika még nem önértelmű a Tudor-kori Angliában: Isten akaratának a megnyilatkozása, világrendje alá tartozik." (Aranykor a vaskorban). A katolikus és protestáns teoretikusok nem a népakaratot szegezték szembe a zsarnok királlyal, hanem „Isten ujját".

Erdélyben nem gondolkodtak másképpen. A fejedelmi hatalom létjogosultságát kálvini hittételekkel bizonyították. „Mindennemű fejedelemség Istentől rendeltetett az emberi nemzetnek békességére és csöndességére és úgy, hogy az világon legfőbb hele legyen." Az Angliából importált politikai irodalom is a királyi hatalom isteni eredetét hirdette. I. Jakab királynak fiához írt intelmei, amelyben a korlátlan hatalom gyakorlására oktatja ki a herceget, 1612-ben jelent meg magyar fordításban „Királyi ajándék" címen. A monarchia isteni eredetű, az uralkodót az Isten „emberré teremtette, de annak felette félistenné tett és maga helyébe az uraságnak méltóságába állatott".

A monarchia és az uralkodás isteni eredetét borította fel Machiavelli elmélete. A politika csak a XVII. század első felében szabadult fel a teológia uralma alól.

A király Istentől felkent személy, lényegileg különbözik a többitől. II. Richard nem viselkedik rangjához méltóan, erőszakos és igazságtalan, de mégsem lehet büntetlenül letaszítani trónjáról. „Mert a király isteni joga: a divine right nem

© Copyright Mikes International 2001-2005

abszolút hatalom: absolute power. Ő sem élhet a törvények ellen, számot kell adnia igazságos vagy igazságtalan uralmáról. De nem a földön." Cs. Szabó László esszéjében — *Ó, te aranygond, fénylő zaklatás* — meggyőző érvekkel mutatta ki, hogy II. Richard *rituális politikai dráma,* az uralkodó karizmatikus voltára fordítja a néző figyelmét. „Személyfölötti szimbólum is ő, nemcsak elemezni való jellem." A trónt elfoglaló Bolingbroke az uralkodásra rátermettebb, mint II. Richard, még sincs mentsége cselekedetére, nem tudja elűzni bűntudatát a korona alatt. IV. Henrik tíz felvonáson keresztül az isteni rend ellen elkövetett vétkeiért bűnhődik. Saját fiában fogant meg II. Richard átka.

Nem tudom, Isten akarja-e így,
Mert tetteim nem tetszőek előtte,
Hogy rejtett végzete bosszút meg ostort
Saját véremből terem ellenem;
De életmódod az hiteti el
Velem, hogy nincs is más rendeltetésed,
Mint hogy az ég korbácsos bosszúja
Légy hibáimért...

II. Richard a teológiailag misztifikált politikai hatalom tragikus tónusú rajza. Ha Shakespeare ennyivel beérte volna, nem volna több, mint azok a konzervatív gondolkodású kortársai, akikben az események és a változások nem tudták áttörni a középkor eszmei védőgátjait. Jan Kott észrevette, hogy Coriolanusban a történelem nem démoni, a természet és a történelem mentes mindennemű metafizikától, a történelmi szükségszerűség drámájának nevezte. Cs. Szabó László nem gondolkodik filozófiai kategóriákban. Coriolanus Cs. Szabó Lászlónak a „politika tükre". De nem az emberi sorsé. Az ügyetlen játékos kiesik a cselszövésekben ügyesebbek közül.

Coriolanus Shakespeare legjobb politikai drámája. Egy politikailag szkeptikus ember írta, akinek nem voltak illúziói. „Micsoda űr tátong a fiatalkori II. Richard aranytól-bíbortól ittas, heraldikus lírája és a késői Coriolanus érdes-tüskés, acélszürke realizmusa között." A szakrális királyeszme költője a gibboni, montesquieui kilátóra jutott. „Bámulatos átváltozó képességgel Shakespeare két nemzedéket egyesített magában. Fiatalon egy romantikus, később meg az apák kudarcra ítélt romantikájából kiábrándult hűvöset." (Az igazmondó tragikomédiája.)

A világnak a Nagy Természet által megszabott rendje van, a hatalmat is ez határozza meg. Coriolanus nem mentes a népellenes szitkozódásoktól. A tömeget mélyen megvetette. A Bethlen Gábor közelében készült politikai munkák is lenézően nyilatkoztak a nép jogáról, mert mindenfajta népi megmozdulás az ország anarchiájához vezet. Shakespeare drámáiban a Nagy Természet kijelöli a társadalmi osztályok és rétegek szerepeit, s ha ezt nem tartják be, kozmikus bajok zúdulnak a közösségekre és az államra. Cs. Szabó László esszéjében — *Az igazmondó tragikomédiája* — világosan, filozófiai szövegbetétek nélkül megfogalmazza, hogy Coriolanusban emberi erők mérkőznek. Shakespeare politikai szócsöve nem Coriolanus, hanem a háttérben meghúzódó Cominius. „Mint a nagy reneszánsz falképeken, mellékfigurái között kell keresni a művész rejtett önarcképét."

A becsületére kényes Coriolanus kétszer válik árulóvá. Elárulja Rómát, majd anyja unszolására azokat, akik befogadták. A drámában a törzsökös nemesek épp olyan demagógok, mint a néptribunok. Csak a stílusuk más. Cs. Szabó László esszéjében remek jellemzést nyújt Volumniáról. Vesztébe küldi fiát, ő Coriolanus rossz angyala, rosszabb, mint Hamlet anyja, Gertrud egyetlen bűne, hogy nem tud férfi nélkül hálni. Volumnia „vérbeli politikus s ha kell a színlelés mestere", a machiavellista Medici Katalinra hasonlít. Coriolanust mindenki túléli, felesége és Cominius kivételével mindenki gyarlóbb nála „Shakespeare szemében mégis jogos a bukás. Arra való egy rendezett közösség, hogy az emberek kölcsönösen elviseljék egymást. Ehhez a nyomorult túlélők még mindig jobban értenek, mint ő." Ezért bukása nem indít részvétre. Coriolanus az igazmondás tragikomédiája. Shakespeare úgy írta tragikomédiáját, hogy korának politikai eseményére is figyelt, a kivégzett Essex grófra és a bebörtönzött Sir Walter Raleighre is gondolt. Mekkora veszteség, hogy a XVII. században Erdély földjén nem élt jó tollú drámaíró.

Nem ismerek Cs. Szabó László Coriolanus esszéjénél jobb írást Shakespearenek erről a sokat vitatott és mellőzött tragikomédiájáról. *Az igazmondó tragikomédia* Cs. Szabó László legjobb esszéi közé tartozik.

Nem szerencsés túlságosan elpolitizálni Shakespeare-t. Végtére is Shakespeare mindenekelőtt költő volt, nem pedig politikus vagy filozófus. Cs. Szabó László esszéiben gyakran hivatkozik Shakespeare műveinek költőiségére. Még az olyan politikai tartalmú esszéjében is, mint *Ó, te aranygond, fénylő zaklatás* hangsúlyozza a dráma kivételes művészi értékeit. „Csak a félig udvari, félig népi angol Reneszánsz csúcsán és csak egy költő tudott ilyen bűvöletes képet festeni szavakkal a trónfosztott Narcisszuszról, amint könnyein át nézi korán lebukó napját a világ tükrében." II. Richardban Shakespeare költői nyelve olyan atmoszférát teremt, amelyre a világirodalomban kevesen voltak képesek. A költői beszéd nem önmagáért való esztétikum. A fenségesen szóló költői beszéd muzeális irodalomtörténeti emlék marad, ha nem tudja átvilágítani, részeire, rezdüléseire bontani a jellemekben, helyzetekben és lélekben jelentkező történelmi-társadalmi erők működését, amelyeknek az ember alanya és tárgya. A Felsült Szerelmesek Shakespeare ars poétikája a versírásról és irodalomról, gyakran stílusparódiákba

© Copyright Mikes International 2001-2005

öltöztetve. De észre lehet venni a vígjáték mélyebb eszmei indítékait is. Raleigh körének életfilozófiáját gúnyolta ki. Cs. Szabó László *A boldog ember* című esszéjében nyelvtörténeti érvekkel bizonyította Shakespeare stílusvizsgáját. Ebben az időben történt az angol nyelv nagy gátszakadása, az idegen példák hatására lassan eszmélni kezdtek a nyelvi részegségből. Shakespeare a nyelv tisztításhoz szonettjeivel és nem utolsó sorban *A Felsült Szerelmesekkel* járult hozzá. A vígjáték „valóságos antológiája a különböző versmértékeknek", jeléül, hogy ismerte korának irodalmi mozgalmait. Nyelvében és versmértékeiben is parodizált.

A Szentiványéji álom viszállyal kezdődik és harmóniával végződik. A játék végén helyreáll a rend és a béke a „nappali valóság", amit az együttélésért az ember elfogad. Cs. Szabó László a modern Shakespeare-kutatás és színjátszás lényegére mutat rá, amikor az elfojtott és elfogadott valóság kettős síkjára hívja fel a figyelmet. A modern angol rendezés visszakanyarodott az Erzsébet korabeli színjátszáshoz. A mai angol színpadon alig-alig húzott szöveget játszanak, díszletek nélkül, minimálisra csökkentett kellékekkel. A londoni vagy a stratfordi színpadon Shakespeare is eligazodna. Cs. Szabó László a rendezésnek és a színjátszásnak hagyományoktól történt újjászületését pozitíven értékeli. Ez kitűnik Péter Brookról írt nagyszerű jellemzéséből. „Brook bebizonyította elméletét az üres színpadról: fokozottabb a varázslat a változatlan, állandó fényben s a csupasz falak között, hátborzongatóbb az éj, nagyobb az iszonyata az ide-oda repülő és csapódó dróttekercsek zajában, mintha elsötétítenék. Itt csakugyan minden megtörténhetik, barommá változhatik az ember." (Erdei átváltozás.) Shakespeare nemcsak keresztény volt, hanem a pogány kelták ivadéka is.

Már a harmincas-negyvenes években is próbálkoztak az esszéíró Cs. Szabó László beskatulyázásával. Az ítészek formulája ismert: nem veszi észre a történelem mélyén munkáló erők mozgásait, a valóság elől az esztétikumba menekül. Cs. Szabó László esszéi eszmeiségükben és a megformálás esztétikumában korszerű, mai írások. A világ és az ember léthelyzeteire keresi a választ. A műelemzés vagy a történelmi környezetrajz egyben korunk analízise is.

Cs. Szabó László történetfilozófiájában — amelynek adalékaként fogható fel a Shakespeareről írt esszék is — az egyén, hatalom és a világ egymáshoz való viszonya áll központban. A történelemben a borzalmak és az elembertelenedés ciklikusan ismétlődnek. Arra a kérdésre, hogy miért történik így, senki sem tudott elfogadható választ adni. Az állam és az egyén viszonya nem racionális. Nem volt az Shakespeare korában sem.

A megtörténtben jelentkező maiságra ragadjunk ki egy példát, hogy észrevételünk érthetőbben rajzolódjon ki. A római urak ugyanúgy végezték, ahogy a meghódított etruszkok. A késő római császárkor alatt megkezdődött a Catok és Scipiok utódainak elfajzása. „Elhíztak, hurka lett a felajzott nyílvesszőből. Nincs becsülete a munkának; lecsúszott úriemberek — köztük Juvenalis, a költő, „Róma ostora" — hajnaltól ácsorogtak a milliomos pártfogó folyosóján, amíg megkönyörült rajtuk egy néger főkomornyik és kiosztotta a ciberelevest". (Róma romban.) Ki ne gondolna korunkra, amikor a szavak forgásának Orwell-i alaptörvényére hivatkozik, a mellébeszéléssel felpuffasztott nyelvre, az öncenzúrától és a kényszer elvárásoktól megrontott gondolkodásra? Hadrianus megölette Apollódoroszt, mert bírálta a császár képtelen építészeti terveit. Cs. Szabó László szerint az újkori történelem a késő-római császárkor felé száguld, nincs menekvés Diocletianus elől. De Diocletianus sem menekülhet a hatalom gyakorlása elől, mint Shakespeare királyhősei. Cs. Szabó László történetfilozófiai értelemben homo politicus. Ezt bizonyítják Shakespeare-ról írt kitűnő esszéi is.

Cs. Szabó László : Nem probléma

Szeretettel a jóléti államnak

Álmodtam.

Azt álmodtam, hogy az elavult általános szavazó jog helyett bevezették a korszerűbb szigorított munkajogot. Aki összes betegsége, műtét, kórházi utókezelés, lábadozás stb., stb. beszámításával évente három hétnél többet mulaszt, a közjólétről szóló törvény irgalmi szakasza szerint balkezét tőből megcsonkolják, balkezeseknek azonban a jobbját vágják le csuklóból. Ha visszaeső bűnös valamelyik következő évben valamennyi betegségét, műtétet, kórházi utókezelést, lábadozást stb., stb. beszámítva három hétnél tovább marad el, lesújt a törvény teljes szigora, tőből elveszti jobbkezét, balkezesek azonban a balt. Minthogy kétkezi munkára dupla csonkkal, már alkalmatlanok, taposó malomba vagy másfajta lábmunkára utalják be őket. Vannak példamutatók, akik megtanulnak lábbal hímezni, bolhászni, festeni olajportrét és akvarell tájképet, furulyázni, bűvészkedni, fogat mosni pedig mind. Főorvosi felülvizsgálatok szerint soha többé nem betegek, még náthájuk, hólyaghurutjuk, ekcémájuk vagy szorulásuk sincs, az egészség és kellemes közérzet élharcosai.

Azt álmodtam, hogy e korszerű szigorított munkajog alapján tizennyolctól hatvanöt évig mindenkinek mindennemű keresetéből havonként levonnak nyugdíjra tizenöt százalékot. Mikor a hatvanötöt betöltve, valaki elér a nyugdíjhatárra, bizalmas barátai és közeli hozzátartozói, köztük legalább két vérrokon, felviszik egy csigalépcsőn a városok közepén e célra emelt lift nélküli, acélvázas, üvegbordájú örömtoronyba; szívbajosok felszállítása, ölből ölbe adogatva órákig eltarthat. Egyetlen kivétellel mindenkire kötelezőn vonatkozik a hatvanötös korhatár, hókaparóra, atomfizikusra, csaposra, agysebészre,

© Copyright Mikes International 2001-2005

levélhordóra, akadémiai elnökre, sportedzőre, volt űrrepülőre s aktív költőre egyaránt, kivétel csak a pápa. Az örömtorony narancs és babér ligetté kiképzett, lapos tetején a nyugdíjas, saját zsebére pezsgős szeretetvendégséget ad kísérőinek, akik áldomásivás után fejénél s lábánál fogva leröpítik a mélységbe, egy hatalmas, kerek betonszérűre. Ha gerinctöréssel, kiloccsant agyvelővel tízezer közül egyben még pislog élet, eledelül adják a toronypincében székelő állami patkányok altruista fúvószenekarának. Döghöz nem nyúlnak, annál finnyásabbak.

Csörömpölt a telefon. Könnyen ébredek, pislogva már láttam a világító óralapon, hogy éjjel kettő van. Balsikerű kísérletek után kézre kerítettem a sötétben a kagylót. Hatalmas bariton hang szólt a vonal túlsó végén, hallhatólag egy néger, Othelló szerepére méltó. A Verdiére.

— Kilenchatkilenc háromhatháromhat?

Egyetlen szám talált a hétből. Mielőtt tagadólag felelhettem volna, már dörögte:

— Apuskám, visszük a tyúkot, most ráér.

— Miféle tyúkot? — hebegtem, kóválygó fejemben még a kivégzett nyugdíjasokkal.

— Hát akit meg akar kefélni — röhögte megvetőn. Hirtelen fenyegető lett a hang, félholtra verés volt benne. — Mi az, vagy már elment az étvágyunk, kis ragyás? Este még döglött érte.

— Elment. Nem reflektálok az árura.

S szép lassan eltagoltam a telefonszámomat.

— Fasiszta disznó! — üvöltötte —, kinyalhatja a fenekemet. Téves a szám.

Azt hiszem, úgy értette szegény, hogy rosszul tárcsázott. De azért hálás voltam a zamatos ezeregy éji kerítőnek, érchangja megszabadított egy rémálomtól. Csak akkor vettem észre, hogy nedves a párnám a verítéktől. Hosszas forgolódás után már szelídebb volt a folytatás, magasra felpárnázva csíkos pizsamában szivaroztam egy kórházi ágyon. Churchill ült az ágy szélén, szintén csíkos pizsamában s mogorván hessegette orra alól a füstöt. Aztán hideg vacsorával benyitott a különszobába fehérköpenyes és fehérsipkás, nyurga ápolóm, De Gaulle. De mire az ágyhoz ért, csak bontatlan, gömbölyű konyakos üvegek voltak a tálcán, dugóhúzó nélkül. Xanadu-ban Kubla kán tündérpalotát hol roppant barlangokon át az Alph, a szent folyam, motyogta Churchill, magába roskadtan és sírva fakadt.

Másnap szemerkélő esőben összetalálkoztam az utcán a Környezetvédő Minisztérium egyik főtisztviselőjével, együtt mentünk a St. James's Park sarkáig. Nagy volt a panasza, elszaporodtak a patkányok a Parlament pincéjében, amióta neszét vették, hogy előbb-utóbb televízión is közvetítik a törvényhozás üléseit. Miért csak a képviselők s a háznagy? ők szintén domborítani szeretnének a lencse előtt. „Dehát hiába no, az állat is csak ember", tette hozzá fanyarul elmélyült, irodalmi pofával, mintha egy régi nagy moralistából idézné. Lehet, hogy ott van valamelyikben, gyakrabban kellenne olvasni őket. Vagy legalább lapozgatni.

A patkányokról visszaugrott emlékembe a rémálom. El is meséltem neki, de visszahallva, beszéd közben már megbántam, zagyva és csonka és szadista álom volt, toldottam a végére mentegetőzve, tudnod kell, hogy álmaim néha túltesznek az őrültekén, szerencsére felriasztott egy téves telefonkapcsolás. Lerítt a képéről, hogy egyetért a szabadkozással, nem is méltatta megjegyzésre, talán elsiklott füle mellett a vérengző mese. Délre várta a miniszter, a jelentés foroghatott fejében. Idióta! mondtam magamban magamról elválásunk után megszégyenülten, mit is gondolhat rólam. Hogy miket ehetek s ihatok össze esténként. Még aznap föltelefonált.

— Gondolkoztam az álmodon. Emlékszel, várt a miniszter, siettemben akkor nem láttam benne fantáziát. Pedig van, van, van! Azóta ráértem koncentrálni. Nincs kedved memorandumba önteni?

— Ugyan kérlek, hogyis gondolod, hagyjuk, hiszen...

— Légy szíves, öntsd memorandumba.

S már a vendégszereplő bolgár balettről kezdett áradozni.

Gondos csiszolgatás után magam is gördülékenynek éreztem a végső tisztázatot. Egyetemista koromban egy vidéki lap közölte néhány novellámat, azt hiszem, helytálltam volna az írói pályán is, ma már országszerte emlegetnének s dedikált példányokat küldhetnék kedvenc színésznőimnek. A szöveg elment, huszonnégy óra alatt pár meleg sorban nyugtázta az átvételt.

Múltak a napok, egyszer csak belémnyilallt az emlékirat égbekiáltó hiánya. Ész nélkül felhívtam a minisztériumot.

— Küldd vissza, kérlek rögtön, gyökeresen át kell dolgoznom. Kimaradt valami az álomból s így az álomhű emlékiratból is. Pótolnom kell ébren.

— Mi maradt ki? — álmélkodott. — Kitűnő munka, már átment három-négy kézen, hamarosan bekerül a törvényelőkészítőbe.

— De az istenért, mi lesz azzal a tenger pénzzel, amit negyvenhét éven át, tizennyolctól hatvanötig levonnak nyugdíjra! Hiszen az első utalás előtt letaszítanak minden jogosultat a toronyból és szörnyet hal.

— A pápát nem — vetette közbe.

— Jó, jó, a pápát nem, de mi lesz kamatos kamataival a milliárdokkal?

— Nem probléma. Nyugodj meg, mi már gondoltunk rá. Nem probléma.

Megnyugodtam.

© Copyright Mikes International 2001-2005

De ha így állunk... ha talán csakugyan... ha törvénnyé teszik... ha jobban megfontolom a problémát, amely nem probléma... talán mégis be kellene iktatni valahová a memorandumba... beiktatni pozitív előjellel azt a téves éjjeli telefonriasztást. Az ember csak egyszer él, hogy én is a régi nagy moralistákkal szóljak.

Keszei István : Francia olvasmányaim

(Cs. Szabó László hetvenedik születésnapjára)

Már csak a falakat olvasom:
a mélyük-féltáró
rejtelmes repedéseket,
az eső-idő szántotta-rótta
ábrákat, elmosódó jeleket,
e rejtjeles rovásírást,
a pusztulás üzenetét,
kőtáblák szövegénél is
egyetemesebb szövegét,
nyelveken-túli üzenetét:
e meta-nyelvet, metafizikát,
megrázó földi krónikát.

Párizs! omló falaidon
saját omlásom olvasom,
mielőtt mindörökre lehunyom szemem.

© Copyright Mikes International 2001-2005

A HETVEN ÉVES CS. SZABÓ LÁSZLÓNAK[1]

Hetven emberi év már önmagában is tiszteletre méltó idő, de ha szép magyar szóban leírt művészi látás, értelmes gondolat és humánus keresztény életérzés szolgálatában tölti el valaki ezt a hetven évet, ahogy Cs. Szabó László tette, mint ünnepelt író megérdemli, hogy nyíltan elmondjuk neki megbecsülésünket és szeretetünket. Még inkább áll ez akkor, ha az íróval — mint ahogy érezzük — a szellemi rokonság és a barátság szálai fűznek össze. A következő írások — Kabdebó Tamás, Fáy Ferenc, Vásárhelyi Vera, Tűz Tamás, Békés Gellért írásai — közvetve vagy közvetlenül erről a baráti megbecsülésről és szeretetről tanúskodnak.

Kabdebó Tamás : A Magyar Montaigne

A *Pokoltornác* útrabocsájtó estjén mondta nekem Cs. Szabó László, mert faggattam kissé, kutyafuttában és a megilletődött közönség tónusához képest tiszteletlenül, hogyhát igen, az ő költeményei egy körkörös, egymásbafutó vonalú életírás bizonyos jelzőtáblái. Egy barátjától származik a megállapítás, amelyet, a Tornác mottója szerint Ő is magáévá tett, habár keserűen, öniróniával: *Esszéken lovagolt körbe.*

Ez a lovaglás nem Londonban kezdődött, a műfaj maga sem, bár valahogy a párás atmoszféra varázsolta örök ősztavaszban, melyet Albion névvel illet a geográfia, televény talajra talált az esszé Bacontől Koestlerig, hogy a legszélesebb skálát jelezzem időben és nemzeti eredetben egyaránt.

Kevés olyan pontosan meghatározható kezdetet ismerünk mint az igazi esszéét. 1571 tavaszán, a volt magisztrátus és magánfilozófus, nem messze a szőlőtől és a borospincétől de közel a kápolnához, egy délfrancia kastély könyvtárszobájába húzódott, hogy onnan kitekintve szemlélje a külvilágot, s meditációinak gyümölcsét, önönmaga s olvasmányainak portréját *jószándékkal* bízza a nyájas olvasóra. Az irodalmi közvélemény, részben a kritikák, részben a könyv sikere miatt, a *Doveri átkelés* megjelenésétől számítja élvonalbeli írónak Cs. Szabó Lászlót. Az Átkelés már esszégyűjtemény, habár közgazdasági megfontolások és úti jegyzetek köntösében az. Aki nem hiszi, vegye elő Lord Balogh Tamás közgazdász esszéit, valamint Petőfi úti jegyzeteit. Baloghnál hibádzik az irodalom, Petőfi nem ír értekező prózát.

Cs. Szabó korai írásaiban mintha a kései témák is mind felködlenének — néha csak idézet formájában — melyek aztán egy emberöltőn keresztül érnek, lombosodnak, várják — de természetükből fakadóan sohasem érik el — a kiteljesedést. Mire gondolok: a válságos világban keresztségnek maradni, továbbá: kidolgozni a morál mikéntjét (mihez maradjunk hűek, és mi az ósdi), végül európainak lenni mindenáron, de mindvégig magyarnak maradni. Az uralkodó mottó, mely előrevetülő félelmekről beszél: *szívet cserél, ki hazát cserél.*

Persze Montaigne előtt is volt már esszé, csak másként hívták. A Bölcsek Könyvének alkotója bizonyára esszéista volt, Herodotosban, az ifjabb Pliniusban ott rejtezett a tendencia, Rabelaisban, amikor Panurge patikárius szereiről szól, megcsillant a készség és a humor, Senecában megnyilatkozott a filozófiai hajlam. Sőt, hogy Cs. Szabó és Montaigne közös « forrásáról » szóljak, a *gascognei esszék* Michel, s a *Levélváltás* László tollából ugyanúgy nem fakadhattak volna Plutarkosz nélkül, mint Shakespeare római drámái sem. Mindez nyersanyag. Mert senkisem szólt úgy a *Barátságról* annakelőtte mint Montaigne, aki elhitette velünk, ez a legnemesebb emberi érzés, szívünkbe csempészve saját jóbarátját Etienne-t. *Arról beszélek, hogy ami szép volt, az nem múlik el soha,* idézi Cs. Szabó. S ez a szépség, mely a *Hunok Nyugaton* című könyvnek keresztelt esszét besugározza nem a múlt, nemcsak a bejárt tájak, hanem a barátság, mely a szerzőt és Illyés Gyulát összefűzi. A kötetben sok a versidézet, de, mert kortársak vagyunk, a versek magasfeszültségű árammal töltik meg a prózát. Az az illúziónk mintha mindkettőt egy kéz faragta volna. Forgatom a francia mester esszéit és Florio ódon angol fordítását. A hemzsegő idézetek között mint útvesztőben botorkál az elme. Az évszázadok távolsága vagy az író körülményessége okozza mindezt? Homérosznak is van olyan aspektusa, melyen Dante javított: tökéletesítette az eposz szerkezetét. Montaignet egy s más tekintetben fölülmúlja némely kései utód. Charles Lamb mintha több attitűddel rendelkezne, Gerard du Nerval hajlékonyabb és Cs. Szabó László választékosabban idéz.

A klasszikus esszében az értekező és az elbeszélő stílushullámok váltogatják egymást; nem feltétlenül egy, hanem inkább kötetnyi egyívású írásban. A szerző által « Két tanulmány »-nak nevezett *Petőfiék*-ben ezek a stílushullámok dobják egyre magasabbra az érdeklődés hajóját. Az « örök » téma masszává, az « információk » adathalmazokká szürkülnek az átlag irodalomtörténész kezében. A mi *tanulmányírónk* « berezelt álforradalmárokról » másutt « pletykakotyvasztókról » beszél. Emezek, a tanulmányok nyelvén *hitelt adnak a mende-mondáknak,* amazok pedig legfeljebb *beijedtek.* És végül, mi teszi ezt a « tanulmányt » is klasszikus esszévé? A Montaigne óta elvárt, a Rousseau által eltúlzott, de sokkal közelebb, Babitsnál,

[1] Forrás: *Katolikus Szemle*, 1975. 3/4. szám.

© Copyright Mikes International 2001-2005

Kosztolányinál már mérséklettel alkalmazott *vallomás,* mely Cs. Szabónál, Szendrey Júliáról beszélve így hangzik: *néha rajtakapom magamat, hogy egy tavon csónakázom egy vár alatt. Áll a csónakban, nevetve néz hamis szemével.*

A két háború közti gazdasági válság idején a kritikusok az esszé válságáról is beszéltek. Bár a televízió még nem kábította az agyat, a modern embert egyre türelmetlenebbnek ítélték, hogy szétforgácsolódó életében esszékre legyen gondja. Márpedig ahol a kereslet elhal, elsorvad a kínálat is. Az esszé állta a sarat. Bernard Shaw szatírát és szocializmust, H.G. Wells társadalmi utópiákat transzportált vele, kaput nyitva korunk esszéi felé. A mai esszé fókuszában a politika áll, a Norman Mailor-i amerikaválság, a James Baldwin bőrén is érződő néger kérdés és mindenki Jánoskája a forradalmiság. Jóllehet jól megírva mindez irodalom, az irodalom mint téma, egyre inkább a skolasztikusok martaléka lesz, míg a csészabói jelenség az irodalmi tárgy színvonalával egyenrangú irodalmi esszé, világszerte ritkul. Nem mintha Cs. Szabó nem kérne részt a legkorszerűbb világtémából, — sőt lépten-nyomon rábukkanunk, felszisszenünk, belesajdulunk, — a hazátlanságra utalok. A népvándorlások kora óta a condition humaine nem foglalt magában ennyi és ennyiféle menekültet, kilakoltatottat, kivándorlót. Az irodalmi esszék szerzője Godescalc-tól kezdve Dantén keresztül Gemistosz Plethonig számba veszi a hasonló sorsok alakulását az európai színtéren, másrészt, a történelmi esszék mezejére elkalandozva, elsősorban az *Ország és Irodalom*-ban megidézi a szabadságharcosokat, Telekit, Rákóczit, aki « túlbecsülte Nyugat segítségét ». Novelláiban találkozunk az *everyman,* az 1956-os menekült portréjával, de művészileg a legsikerültebbek a legősibb példák, a menekülő Krisztus ábrázolásai. Részben a sors hajtotta, de egyéni inklináció is vonzotta a rádióhoz a katedra nélkül maradt tanárt. Karácsonyi, húsvéti rádiójátékai a *Nyomozás*-ban jelentek meg, de ugyanez a kötet közöl Krisztus témájú elbeszéléseket és beszámolókat az író szentföldi útjairól. A lélek három táján járunk: az idegenvezető fogja kezünket itt, a mesélő karácsonyi hangulatot teremt ott, s amott, felcsigázva várjuk — bár tudjuk! — a dráma kifejletét. A plasztikus, festői eszközökkel dolgozó író, itt a fülhöz szól, élőbeszéddel többszólamban. A drámák, melyek témailag az esszék világának feldolgozásai, Cs. Szabó legkorszerűbb írásai. Bennük így egyesül a múlt a jelennel, a keresztény szimbolika a modern ember szenvedéseinek stációival, hogy az olvasó és hallgató egyszerre éli át és érti meg mit jelent kereszténynek lenni.

Szószerint vegyük: esszékkel lovagolt körbe Montaigne Mihály, esszékkel a fejében gascognei birtokán, ő a kerekarcú zömök férfi, az ügyetlen lovas (tőle tudjuk) kocogott a várszoba felé mérlegelni a maximákat, melyeket írószobája gerendáiba vésett. Ha memóriája bogba akad, le kell mennie az emeleti lakásból a « kazamatába », ahogy az istállóból garázson keresztül könyvtárrá alakított helységét nevezi Csé, a mi londoni magyar Montaignünk. A hétarcú és egyjellemű szerzője az *Önhittség* a *Hiúság és* a *Meghalni Tudás*-nak, akinek kijutott a vallásharcok viharából, *önmaga sorsa körül forog* csupán. A *Három Költő* és a *Római muzsika «* antennás embere », két világháború és számtalan földrengés töretlen hajótöröttje főképp önön lelke üdvösségét vigyázza. *Ki tudja, halálunk után talán egyenként fokozzuk a világ fényét vagy homályát.* Ki tudja. A képzelet erejéről szól a legmegfontolandóbb Montaigne esszék egyike. Tanulsága mögött a valóság is nyomozható. Montaigne reszket a haláltól, vesebántalomtól retteg, mely elvitte az apját. Félelmében szenved mielőtt fizikailag bármi baja lenne. Majd az írás csitító, balzsamozó, félelmet oldó erejével várja, s amikor valóban erőt vesz rajta a betegség, nyugodtan várja a halált. Cs. Szabó esszéit át meg átszövi a haláltudat. Halottakat szólít, árnyakkal beszélget, műveket exhumál, mialatt önmaga is szorgalmasan készül minden rezdülésével a méltó halálra. Kedvenc Rómakönyvem, a magyar irodalom egyik legszebb esszégyűjteményének *Populus Romanusa* így végződik: « S lassan eltölt a halálfélelem, érzem, ahogy körüljárja a szívemet. Végre ráérek félni. A nagy árnyéktól a nagy fényben... Most már tudom, te pondró, miért esel reggelenként ágyadból az íróasztalodhoz, miért kapaszkodol úgy bele. Alkotó házat, csigaházat teremteni a halálfélelem ellen. »

Anyanyelvünkön az esszé három mestere közül Gyergyait, mint a csodálatos mondatpagodák építőjét, Illés Endrét mint az irodalmi portrék rézmetszőjét, Sütő Andrást, mint az erdélyi krétakör üdvösképét tartjuk számon. Mást sem szabadna, Cs. Szabó Lászlót nem lehet kategorizálni. Műtörténésznek túl lírai, kritikusnak nagyvonalú, pedagógusnak önös, filozófusnak író, írónak egyedülálló: se előde, se utóda, se iskolája. Híve annál több, otthon is, Magyarországon, ahol több mint számontartják: ritka könyveit gyarapodó olvasói kézről kézre adják. Három nevet emlegetnek a magyar próza élén, elsőként az övét. Véletlen ez, csak tehetség és önművelés kérdése? Esszéiben fellelhető legerősebb varázserő a perspektíva tökéletes alkalmazása. A híres esszéi távlatát a tárgy és alany között számára a valódi távolság adta meg. Kataklizmák Erdély, Magyarhon kapuit, a romlatlan élményekkel együtt bezárták előtte. Nyugtalan vérmérséklete szakadatlanul akadályozza abban, hogy ezeket az élményeket a nyelv ékszeresdobozaiba zárja. És igazságérzete, valóságszimata. Nem tud megmaradni az értékelésnél, amikor közvetlen hangot követel a szív, többszólamot a dráma, megszemélyesítést a novella, álmot vagy sikoltást a vers. Átalakul, újjászületik kezében az esszé: novella, naplóelemekkel bővül (s ezek nem dekoratív elemek, hanem végtagok) és költeménybe hajlik. Csupán helyzeti és nem költői a különbség a Muzsika pár fejezete és a Pokoltornác versei között. Verseket mondunk mert, bár méltatói ezt nem vették észre, klasszikus ritmusok ringatják a sorokat.

A csészabói esszék élethelyzetek. A lehetőségeit mérlegelő, művész monológjai, dialógjai dialektikus önmagával, tanácsai számunkra, akik vele egy hajóban utazunk mert ő a kalauz és ő a kapitány.

Hetvenedik születésnapján emlékezzék arra kapitány úr, hogy Goethe hasonló ifjú korban még előtte állt a Fausttal való sokadik tusakodásnak.

KABDEBÓ TAMÁS
sorhajóhadnagy

© Copyright Mikes International 2001-2005

Fáy Ferenc : « Erdély hercege »

A hetven éves Cs. Szabó Lászlónak

Láttad, amikor megbuggyan a csend
és kiköpik a kertek és a rétek?
Hová vessem az ágyad? — Enni kérsz,
s én árnyam csonkján néked megterítek.

Nem is te vagy! Csupán egy erre tévedt
fojtott kiáltás, jajszó, vagy talán
fehérre sulykolt, szőttes hetven éved
fényben keringő titka: a magány.

Mit adjak enni? — Sápadt csönd a fákon,
pár fonnyadt alma, vértelen levél.
Fogadd el tőlem ízetlen halálom
a porban szétszórt emberért.

Mert ez maradt: a por s a fák a ködben.
Ezt magadénak mondhatod!
Vad árnyad jár a megrepedt tükörben
s nem ülhet le, mert « OTT ÜL A HALOTT. »

S ellök a fal, a bútorok kegyetlen,
buktató sarka, árnyai...
s te önmagad óljában megrekedten
kiáltozol, próbálsz kiáltani:
« HALOVANYUL A TEMPLOMERŐD,
TÖRPÜLNEK A TORNYOK,
SÜPPEDŐ HANTOK PUHA ROGGYANÁSA
HALLSZIK A FALBÓL... »

S *lábad előtt,*
táncos pisztrángok hátán száll a ködben
egy Szamos-parti őszi délelőtt.
Megszegnélek! — « S MOST NEM FOG A KÉSEM.
Ő MONDJA. » — ahogy nem mondta soha.
Csorba a szó, szegetlen szenvedésem
s « VÉRBEN ÚSZIK MÉGIS A PINCESZOBA. »

Nem is te vagy! Csupán egy erre tévedt
csatakos sóhaj, emlék, vagy lehet
napfény-kiszítta, szálló hetven éved
meséli csak búvó emlékedet.

Mit adjak enni? — Sápadt ősz a fákon,
a csorba fényben késtelen kezem...
Csatakos ló fut! Hová lett a Herceg?

« *... TALÁN ROKKANT ALKOHOLISTA*
VALAHOL A VILÁGBAN S KÉT KRAJCÁRÉRT
GYERMEKPARANCSRA NAGYOKAT KACAG,
MINT A KOLOZSVÁRI SÉTATÉREN
SÁNDOR, A BOLOND. »

Ugye erre még emlékezel?

© Copyright Mikes International 2001-2005

Vásárhelyi Vera : Szabálytalan négyszög

Csé Lacinak

Tíz perccel korábban érkezett.

Megáll az út szélén. Kinyitja a kocsi fedelét. Feje felett a fény sűrűn, szinte ragadósan, szétfolyik a tavaszi nedvektől duzzadó leveleken. Nap és árnyfoltok hullanak rá. Színpettyek. Olyan az arca a visszapillantó tükörben, mintha befröcskölték volna festékkel. Mindenütt a tavasz kék, zöld, sárga ujjlenyomatai. Az aszfalton. A törzsek komor barnáján. Az útszéli zsenge füvön. Ezt akarja Rocco! Napfényes szőlőtáblákról, barokk templomokról, római sírhelyekről fényképriportot. A szöveget Piero írja. Ő akarja megírni mind azt, ami itt ragyog körülötte! « *Gyúl-e, mint bennem, most, hogy a szellemünk száll, s mi, kézbe-kéz, a fűbe dűltünk, gyúl e ma benned is a kép: Róma és Május hajnala?* » Valahogy így kezdené. Browninggal.

Szerencse, hogy Bécsben, amíg papírjaira várakozott, elvégezte a fényképészeti tanfolyamot. Amikor kifizette a kurzus árát, — akkor még olyan világ volt, hogy előre kellett fizetni — s rádöbbent, hogy néhány schilling egész vagyona, pánik fogta el. A határ előtt, bokáig a ragadós, téli sárban, az őrtornyok fenyegető közelségében nem érzett félelmet. De ott, abban a hideg, sötét irodában érezte először, mit jelent fillérekkel zsebében a hontalanság. — Sie sind sehr begabt, Fräulein, — dicsérte meg tanárja az első, önálló művészfelvétel bemutatásakor. Keserű szájízzel köszönte meg a dicséretet. Meg se próbálta elmagyarázni, hogy az, amiért megdicsérték, neki csak pótlék. De ma abból él, amit akkor megtanult.

Apró, fehér tollpihék szállingóznak a levegőben. Platánok, nyárfák szárnyas repülő-magjai. « *A Campagna toll-tengere, mindenütt a pelyhes gyapot! Csönd, s mámor, béke gyönyöre, örök légáram — a halott Róma kisértete...* » Igen. Browninggal kezdené. Senki nem érzékelteti jobban a fény és színek mögött lappangó melankóliát. Az elmúlás jelenvalóságát, még ebben a szivárványszínű, tavaszi virágzásban is. Ez a szépség nem simogat. Ennek halálos éle van, mint finom pengének. Tudják ezt a latinok, s ezért a halál-tudat a mediterrán ember életében éppen annyira jelenvaló, mint a napfény, a tenger. Browning megérezte, hogy sötét árnyék suhan át a napfényes mezőkön. « *Hol a baj? mi a seb oka, ha kell, hogy seb legyen?* »

— Magányos az öreg. Úgy tudom családi gondjai is vannak. Meg van az okom, miért téged küldelek, s nem Pierot. Gyerekjáték lesz, Christina.

Órájára néz. Még öt perc. Cigarettára gyújt, s lehunyt szemmel hátradől az ülésen.

Egyszer, — amikor megcsömörlik a fényképezéstől — megírja az emigránsok közmondásait. Az egyik: kinek nincs csomagja, könnyen utazik. Akit már nem tart vissza antik szekrény vagy családi ezüst, mert semmije sincs, csak egy váltás fehérneműje, az szentferenci egyszerűséggel járja a világot. Róma, London? Sydney, Toronto? Olyan mindegy hová állítják ki azt a papirost. Az, amiért minden menekülő félútjáról még utoljára visszanéz, több is, kevesebb is, mint szekrény, ház, ezüst. Egyszer megkísérelte Pieronak ezt elmagyarázni.

— Bolond vagy, Christina! Fák itt is vannak. Dércsipte fű. Zsírosbarna szántáson fekete varjak. Gyerekes szentimentalizmus ez az otthoni tájhoz való görcsös ragaszkodás. Én a családi képeket siratnám. A régi könyveket. Nagyanyád damaszt kelengyéjét...

Szavak. Szavak. Egy olasz parasztasszony tapintott rá az igazságra, — évekkel ezelőtt, — amikor még siratta mindazt, amit elvesztett. Nyár volt. Fülledt, augusztusi délután. Az emberek az utcára, a kertekbe tódultak hűsölni. A hangoskodó olaszok között még nagyobb súllyal nehezedett rá magánya. Gombóccá gyűrt zsebkendőjével törölgette a könnyeit.

— Mia piccola, csak azt szabad megsiratni, ami pótolhatatlan. Egy szekrény helyett másikat vehetsz. Hogy az nem az, amit szerettél? Majd az lesz. Csak azt sirasd meg, ami egyetlen. Azt, ami nélkül a világ többé nem ugyanaz.

Emlékszik. Öreg, ráncos arca, mintha még jobban összeesett volna, ahogy előregörbülő vállal elfordult a párás alkonyatban. Azóta megtanulta, hogy annak a hiánya, ami örökre elveszett, — ha más és más fokon is — soha nem képzelt fájdalom. Amikor anyja halála hírét megkapta, eszébe jutott az öreg parasztasszony.

Kiszáll. Kirakja fényképfelszerelését. Előtte a magas, dárdahegyekben végződő, fekete kovácsoltvas kapu. Ciprusok páros sora között vezet fel az út. A sötét fák mögött fehéren villannak a ház oszlopai. Gyomra idegesen összeszorul. Amit Rocco akar, lehetetlen. Miért éppen neki sikerülne, ami másnak nem sikerült?

Már az ajtóban volt, amikor utána kiáltott: — Ne felejtsd el: egy csepp mézzel több legyet foghatsz, mint egy hordó ecettel! — Ostoba! Mintha öreg medvét akarna kicsalogatni barlangjából. Beállítja a fekete kaput a lencse fókuszába s elkattintja a gépet. Soha ilyen alattomos munkára nem vállalkozott. Az öreg úgyis kidobja. Mélyet lélegzik. Megnyomja a csengőt.

* * *

— Signorina Szatmáry, a Rivista delle Scienze riportere!

A csíkoskábátú, fehérkeztyűs inas könnyedén meghajol s hátralép, hogy előreengedje. Lépcső vezet a széles kőterraszra. Hunyorogva megáll a vakító, déli fényben.

Roccotól megtanulta, hogy jobb hallgatni, ha bizonytalan, mintsem rosszul « beindítani » egy fontos interjút. Kevesen bírják a hosszúra nyújtott csöndet, s olyankor, csakhogy megtörjék, beszélni kezdenek. Sokszor, az ilyen improvizált recsegések

© Copyright Mikes International 2001-2005

többet elárulnak, mint a feltett kérdésekre a pontos válaszok. Szótlanul áll, miközben gyakorlott fényképésztekintettel « lefotografálja » a terraszon ülőket.

Őszhajú, napbarnított férfi, idős, szigorútekintetű asszony, s egészségtelenül sápadt lány ülnek egy tarka terítővel letakart asztal körül. Fölöttük nyitott, sárga napernyő. Az asztalon újságok, hamutálcák, félig üres cigaretta doboz. Kancsóban narancslé. Poharak. Az inas bejelentésére mindhárman feléje fordulnak. S hirtelen — mint amikor megakad vetítés közben a film — félbemarad mindhárom ember mozdulata. A férfi újság után nyúló karja. Az asszony hímzésében szúrt tűje. A rágógumit majszoló lány állkapcsának gépies mozgása. A kőterrasz közepén, kivájt földágyban, magasan széttáruló mimózafa. Csipkés levelei lágyan szűrik át a fényt. A terrasz végén, széles kőperemen muskátlik pirosodnak. Lent a mélyben, a kihűlt kráter helyén, olajzölden sötétedik a tó. Ebben a harsogó, tavaszi ragyogásban érthetetlenül hat rá a három ember mozdulatlan, fagyott döbbenete.

— Papi, nézd! Iléna — töri meg a kínos csöndet a lány nyafogó hangon.

A férfi felugrik. Kinyújtott kézzel hozzálép. Újra pereg a film, mintha misem történt volna, csupán pillanatnyi üzemzavar.

— Mademoiselle! André Dubois vagyok. Bemutatom Madame Serrau-t. S Mireille-t, a lányomat. Foglaljon helyet.

— Köszönöm. Remélem nem zavarok. Tizenegyre beszéltük meg az interjút.

— Hogyne... már vártam. Madame Serrau — fordul a szigorútekintetű asszonyhoz, — elvinné kérem Mireille-t sétálni, amíg én Mademoiselle... Bocsánat. Nem értettem jól a nevét.

— Christine Szatmáry.

— Mademoiselle Christine. Nem haragszik, ha így szólítom. Mireille, bogaram. Most menj szépen.

— Megígérted, Papi.

— Később, kis madaram. Később.

Madame Serrau összehajtogatja hímzését, s nyugodt, határozott mozdulattal megfogja a leány kezét, — Menjünk, Mireille. — Az ingerülten kirántja kezét az asszony ujjainak szorításából, s kínosan lassú, kaszáló lépteivel apjához biceg. Megcsókolja. Hosszan a fülébe susog.

— Igen. Igen, kicsikém... ígérem neked.

Ilyen lehet egy narancs belsejében, ilyen lüktetőén meleg, okkerszínű, mint ezalatt a sárga ernyő alatt. Szembeülnek. Figyelmesen szemügyre veszi a férfit. Ősz haj. Busás, fekete-fehér szemöldök. Tekintete csillogóan fiatal. Orra, szája erősen megrajzolt. Mosolya farkasmosoly, — ínyéig felhúzodó, erős, fehér fogakat kivillantó, harapós mosoly, — amelyet tekintetének lágysága enyhít. Férfias arc. Erős és közvetlen egyszerre.

— Mielőtt elkezdenénk ezt a lélektelen kérdés-feleletet, engedje meg, Mademoiselle, hogy előbb én is megtudjak valamit magáról. Tudom szokatlan, — de talán érthető, ha kapcsolatba akarunk kerülni egymással. Mert azt nem tagadja, ugye, hogy egy jó interjú csak akkor lehetséges, ha kapcsolat alakul ki kérdező és kérdezett között.

Fiatalabb a koránál. Senki se mondaná, hogy betöltötte a hetvenet. Ijesztő lenne ez a furcsa, felhúzottajkú mosoly, ha tekintetében nem bujkálna valami szelíd könyörgés.

— Örömmel. Fordítsuk meg a szerepeket. Nevetnek. Hirtelen feloldódott az érkezés hangulatának kínos feszültsége. Mint jó ismerősök, úgy néznek egymásra.

— Mademoiselle Christine. Maga tagadhatatlanul jól beszél franciául, de kiejtésén érzem, hogy idegen. Ugye nem olasz?

— Magyar vagyok.

— Magyar?!

— Miért? Valami kifogása van a magyarok ellen?

A férfi felugrik s gyors, ideges lépésekkel a kőkorlátig megy.

— Ez a tó vulkán volt valamikor. Látja a tölcsér majdnem tökéletesen szabályos formáját. Maga a tó mélysége is ezt bizonyítja. Az itteniek átkozottnak tartják — aqua maledetta — még nem láttam idevalósit benne fürödni. Húz ez a zöldesfekete víz. Még szerencse, hogy a ragyogó mediterrán nap szétfoszlatja ezeket a sötét gondolatokat... Nem. Nincs kifogásom a magyarok ellen. Ellenkezőleg... Évekkel ezelőtt felejthetetlen napokat töltöttem feleségemmel országukban.

Ez a lélektani pillanat, hogy feltegye az első, óvatos kérdést.

— Professzor Dubois. Miért inkább itt él, mintsem dél-franciaországi otthonában, ahol szintén süt ez a mindennel kibékítő, mediterrán nap?

— Miért? — Felnéz a fehéroszlopos villára, mely gőgösen uralkodik a krátergerincen a többi ház felett. — Ki tudja... Jöjjön! Fényképezzen. Hisz ez volt jövetelének célja. A világítás most a legelőnyösebb. Nézze milyen szép a ház ezzel a szelíd mimózafával. Milyen gépe van? Hiába, a japán gépek verhetetlenek. Megfelel magának ez a kissé nagyképű, színpadias póz? Az öreg, de még nem agg professzor castelgandolfói házának terraszán. Jöjjön. Megmutatom a gyűjteményemet. Maga lesz az első...

Ez az ember szenved. Azért beszél, hogy érzelmeit elrejtse. Rocco most azt mondaná: fogd meg a medvét. Ördögbe, az egész interjú!

Belépnek a nyitott, falhosszúságú üvegajtón. Kellemes hűvösség. Félhomály. Virágos anyaggal bevont, kényelmes karosszékek. Szép, antik francia bútorok. Kevés kép, ízléssel, hozzáértéssel csoportosítva. Két Braque. Egy Picasso, a période

© Copyright Mikes International 2001-2005

rose-ból. Cézannetól egy szajnakörnyéki tájkép. S egy meleg színekben ragyogó Renoir. Bársonyterítővel letakart asztalkán csonka márványszobor. A kandallótól kétoldalt, falbaépített vitrinben: római pénzek, vázacserepek, mécsesek, fogadalmi szobrok. Kisebb múzeumba illő gyűjtemény. A kandalló peremén két dór oszlopfő.

— Nézze ezt a férfiszobrot. Kicsiben, Praxiteles Hermes szobrának tökéletes mása. A márványtest minden izma, hajlata klasszikusan kidolgozott. S ennek arcán is, a görög szobrok melankóliája. Ez gyűjteményemnek a koronája. Itt találtam a kertben.

Ha Rocco most láthatná! Hogy csak így, ilyen egyszerűen beléphetett a szentek szentjébe, ahová se fényképész, se riporter nem tette be még a lábát. De ugyanakkor, ösztönösen érzi, hogy sokszor a nagyon könnyűnek induló dolgok a legnehezebbek...

— Mademoiselle Christine? Mit gondol, hogy került ide ez a rokonszenves, játékos isten? Ez a szárnyas hírnök?

— Én először azt kérdezném: tényleg Praxiteles szobra-e?

— Gratulálok. Eltalálta: ez az első és legfontosabb kérdés, amit én tudásom szerint már eldöntöttem. De hogy kétség se maradjon bennem, a jövő héten érkezik meghívásomra Marshack professzor az Egyesült Államokból. Ő ma a legnagyobb szakértő ebben a szakmában.

Nem egész egy hét... Ha Marshack megérkezik, vége az elsőbbségnek. Bombaként fog robbanni a hír, — de nem Rocco lapjában.

— De azt még mindig nem tudom, hogy került éppen ide ez a muzeális értékű darab.

— A tó túlsó oldalán, — ott, ahol most a pápai nyaraló emelkedik — állt Diokleciánusz palotája. Egy udvarában szolgáló görög orvos élt itt, ahol most én lakom.

— Görög orvos? Mivel bizonyítja ezt professzor úr?

— Azzal a festett kígyóval, amit egy napfényre került római téglán találtam. Biztosan tudja, hogy az ókorban az orvos házát kígyó jelezte. Gondoljon Esculapius házára az Isola Tiberinán. A tégla római, — de a felírás alig kivehetően görög: Philos, vagy Philolaos... A rómaiaknál az előkelőség non plus ultrája volt, görög háziorvost tartani. Az én orvosom művészlélek. A császár kedvence.

Egyre növekvő idegesség vesz erőt a férfin. Fel s alá jár a szobában, ujjahegyével finoman megérintve a közelébe eső tárgyakat. Megáll. Szája hangtalanul mozog. Majd újra folytatja céltalannak tűnő, ideges járkálását.

— Professzor úr, hajlandó volna folyóiratunknak... Nem figyel. Egy önmagával folytatott, belső monológot fejez be. — ... talán így megérti. A sírkamra egy barlangba volt befalazva. Tele van a hegyoldal ilyen természetvájta barlangokkal. De amiről senki sem tud, csak maga, Mademoiselle Christine, az az, hogy nem egy, hanem *két* teljesen érintetlen sírkamrát találtam. *Két teljesen azonos leánysírt.*

Tekintete különös figyelemmel, szinte aggodalommal kutatja az arcát, mintha ezeknek a szavaknak a hatását lesné. Miért ez a könyörgő s egyben szuggeráló hang? Kényelmetlenül érzi magát. Lehetséges, hogy az öreget valami kényszerképzet gyötri? Megmagyarázhatatlan nyugtalanság, idegesség vesz rajta is erőt.

— Csinálhatnék néhány felvételt, — kérdezi bizonytalanul.

— Nem tudom... még nem tudom. Mielőtt bármit is határoznék, nagyon kérem nézze meg figyelmesen ezeket a képeket.

Határozott léptekkel íróasztalához siet. Kiemel a fiókból egy mappát, s átnyújtja.

A csönd olyan súlyos, hogy a verebek éles csiripelése hasogató fájdalommal szúr tarkójába. Keze tapogatózva keresi a szék támláját. Halálsápadt arccal fordul a férfi felé.

— Mit jelent ez? — kérdezi rekedten.

Eltűnt a farkasmosoly. A férfi lesült, barna bőre szinte elszürkült.

— Nem tudom, petite Christine. Nem tudom. A választ magától várom.

* * *

— Azonnal rendelj égy vodkát!

— Mi van veled? Olyan az arcod, mint aki kísértetet látott. Kidobott az öreg?

— Bárcsak. Miért is nem neked hagytam azt az átkozott interjút.

— Volnál szíves világosabban beszélni?

Megszokott helyükön ülnek, a sarokban. Az asztal közepén égő gyertya. Köcsögök, festett tálak, rézserpenyők, fokhagyma és paprikakoszorúk a falon. A pincér eléjük helyezi a hidegtől párás, teli poharakat.

— Csin!

— Szervusz!

Egyhajtásra kiissza a méregerős, színtelen italt. Mintha folyékony tüzet nyelt volna, szétömlik benne a forróság.

— Mit eszel?

— Semmit.

— Tina! Mi van veled?

© Copyright Mikes International 2001-2005

Nézi a fiút. Okos, csúnya arcát, gunyorosan szomorú száját, érzékeny állat. S hirtelen maga sem tudja, őt magát, vagy inkább azt az intelligenciával kevert szomorúságot szereti-e, amit ez az arc sugároz. Idestova három éve élnek együtt. Sose kérdezte, szereti-e őt ez a fiú.

— Piero. Szeretsz te engem?

— Mi van veled? Én a délután részleteit jöttem megtudni, s te hülyeségeket kérdezel.

— Gondolhattam volna, hogy neked ez hülyeség... Mondd: tudnál-e tizenöt év után olyan intenzitással, frisseséggel szeretni engem, mint az első napon? Valami megnevezhetetlen tragikum előérzetével.

— Mario! Még egy vodkát, — mielőtt felrobbanok!

— Browningra gondoltam útközben. Vele indultam erre a lehetetlen, őrült interjúra, amibe Rocco és te beledobtatok. S váratlanul ő is Browningot idézte; tőle olvasott fel neki azon az utolsó, tragikus estén. « *Akarnám, hogy légy mindenem, te, ki ennyi vagy, s több soha. Félig-egy magaddal s velem... »* Nyár volt. A sötét kertben fel-felfénylettek a szentjánosbogarak. Az éjszaka csöndje megtelt a legszebb szerelmes verssel, amit valaha nőnek írtak. « *Akarnám akaratodat, szemedet, verő szívemet a szíved mellé, inni nagy lelked forrását, — én s te: egy gyönyör és kárhozat.* » Tizenöt év után Browninggal vallott szerelmet Brigitte-nek, aki még azon az éjszakán gyermekbénulásban megbetegedett. Két nap múlva halott. Harmincöt éves volt. Mireille nyomorék maradt.

— De ki? Ki az a Brigitte, akiről össze-vissza beszélsz? Ki a Mireille?

Hirtelen úgy érzi nem bírja tovább. Karja, lába, mintha ólomból volna. Aludni. Semmire sem gondolni.

— Piero. Holnap elmondom, a mai délutánt. Most megyek.

A fiú ujjai vaskapocsként szorítják csuklóját. — Ha azonnal el nem mondasz mindent, életemben először felpofozlak. Edd meg ezt a meleg levest. Majd kezd az elejéről.

Leteszi a kanalat. A fiú szeme közé néz.

— Dubois két fényképet nyomott a kezembe. Az egyik: görög vázacserépen két női profil. A másik: egy menyasszonyi kép, a húszas évekből.

— Na és?

— A menyasszony és a két görög lány, mint hármasikrek, úgy hasonlítottak egymásra.

— Nem értem.

— Nem fontos, hogy értsed, mert a csattanó csak most jön: amikor megnéztem a három leányarcot, mintha magamat láttam volna lefényképezve.

Tenyerébe hajtott fejjel, csöndesen sír.

— Tina!

Kifújja az orrát. Cigarettára gyújt.

— Figyelj jól: Dubois castelgandolfói kertjében talál egy barlangot. Nem! Nem itt kell kezdenem. Brigitte, Dubois felesége, évekkel ezelőtt meghalt gyermekbénulásban. Leányuk Mireille kigyógyult ugyan, de sánta, s valamiképpen infantilis maradt. Dubois egy nap felfedezi, hogy Mireille médium. Meghipnotizálja. A lány hipnózis alatt elmondja, hogy egy görög ikerpár — Dorina és Iléna — sírja hol található. A férfi két héttel később feltárja kertjében, a római sírt. A sírban sok más tárggyal együtt talál egy vázacserepet. A cserépen két festett leányfej. Ez a két leány megszólalásig hasonlít Dubois meghalt feleségére, Brigitte-re. Eddig világos?

— Nem!

— Pedig az! Most következik a rejtélyesebb rész, amit vagy elhiszel, vagy nem. De ne felejtsd el: mindig Mireille — a beteg, médium lány — a kapcsolat múlt és jelen közt. Dorina és Iléna reinkarnálódtak Brigitte-ben és ismeretlen ikermásában. Hol az az ismeretlen lény — leány vagy asszony — aki még hiányzik, hogy teljes legyen a kép? A múltból a jelenbe teljesedő szabálytalan négyszög: két görög lány, a francia asszony s az ismeretlen.

— De Brigitte meghalt?

— Valahol él valaki, aki Brigitte ikermása. Ott fent a terraszon mindhárman felismerték a hasonlatosságot. Mireille — akiben állapota miatt könnyebben felszínre tör a tudatalatti — Ilénának nézett. Dubois, Madame Serrau felismerték bennem Brigitte ikermását.

— Én előző életemben Nagy Sándor voltam, reinkarnálódtam, csak azért, hogy találkozzam veled, s büntetésképpen a te agyalágyult teóriáidat hallgassam.

— Befejeztük, Piero. Aludni megyek.

— Milyen volt a két leányfej professzorod híres vázacserepén?

— Mit érdekel?

— Mondd!

— Rozsdabarna cserépdarabon, fekete ecsettel, finoman megfestett, két női profil. Arcuk hasonlósága után ítélve, ikrek. Rövid, fekete haj. Csigásán göndör, mint görög szobrokon. Egyenes, klasszikus orr. Felfelé ívelő száj. Mint a hold sarlója fekete szemöldök.

— S Brigitte menyasszonyi képe?

© Copyright Mikes International 2001-2005

— Göndör, fekete hajon, fehér fátyol. Az arc félprofilban. Fekete szemöldök. Egyenes orr. Szépen megrajzolt, finom ajkak. De ezek csak szavak. Ahhoz, hogy megértsed a döbbenetes hasonlatosságot, látnod kellene a három arcot.

— Felesleges. Elbeszélésed után, ha nem tévedek, itt vagy te, mintának... De mindenki, aki valamit is ért a metempsychosishoz, — ne tudásról beszéljünk, egyszerűen elementáris fogalmakról — tudja, hogy sose a test, mindig a lélek reinkarnálódik, ha már rákényszerítettél erre a szóra. Tehát nemcsak lehetetlen, de értelmetlen is ez a négyes fizikai hasonlóság. Fotomontázs. A véletlenek sorozata, amire Dubois felépített egy szép történetet. Csak éppen nem az, amit te hiszel!

— Lehet, Piero.

Feláll. Indultában még visszafordul.

— Még ennyit: Dubois ma délután meghipnotizált. S én, anélkül, hogy bármit is tudtam volna Mireille hipnózis alatt elhangzott kijelentéseiről, többé-kevésbé ugyanazt mondtam. Ha nem hiszel nekem, — meghallgathatod a magnót.

* * *

Nem emlékszik, mióta ül a parton, szembe az olajzöld tóval, magasan fölötte a dombtetőn emelkedő oszlopos, fehér villával. Mintha bukfencet vetett volna a világ, összekeveredett benne minden. Furcsa elgondolni, hogy ő itt élt egyszer, s úgy ismerte ennek a tájnak kövét, bokrát, mint Kelenháza legeldugodtabb kis zugát. Csak a sírkamrában szorult el a torka, amikor a két keskeny kőszarkofágot megpillantotta. A legnehezebb lépést, — az életből a halálba — ezekszerint egyszer már megtette. S mégis: hogy lehet, hogy semmi, — nem, nem emlék, ennyit nem kíván, — de valami megérzés, rezdülés sem maradt benne? Amit hipnózis alatt mondott, az előző életének lényegtelen, mindennapi részlete: a ház, a kert, Dorinával együtt eltöltött élete. De hogy mi történt a halál sötét alagútjában, arra se ő, se senki más még nem adott feleletet. Dorina személye jobban foglalkoztatja, mint Iléna-önmaga, ívelt szemöldökű, csigahajú Dorina, akit minden nehézség nélkül be tud helyettesíteni Brigitte-el. De Brigitte meghalt. Ő maradt csak egyedül, s most érzi először, hogy hamarosan talán már ő sem lesz...

Lépések csikordulnak a háta mögött. Anélkül, hogy visszafordulna, tudja: Dubois. Mindnyájuk között, ő az egyedüli áldozat. Most már biztos benne, hogy a férfi minden szavának, minden tettének egyetlenegy célja volt. Őt, az élőt, az újratalált asszonyt állította önmaga s három sír közé.

A férfi találkozásuk óta megöregedett. Meghajlott a háta, s kialudt tekintetéből az a megható, néma könyörgés. Vége az interjúnak, — gondolja szomorú iróniával, zárójelenet lesz riport helyett.

— Hamarább jöttem volna, ha tudom, hogy itt van.

— Jobb így, professzor Dubois. Jobb így. Kellett ez az egyedüllét.

— Christine! Kérem szólítson André-nak. Azok után, — elfordul, hogy meghatottságát palástolja, — azok után, amit megtudott, csak nem fog professzorozni!

Menta, kakukkfű, babér illatozik. Zúg, zümmög körülöttük a domboldal. Melegen süt a nap, mintha a tavasz már előre megadta volna magát, az erőszakosan közeledő nyárnak.

— André lesz a professzorból. De azt meg kell, hogy értse: Christine nem Brigitte!

— De az! Nem is sejti mennyire az. Lestem, figyeltem a mosolyát. Hanglejtését. Fejének ösztönös mozdulatát, ahogy kirázza szeméből a haját. Még ujjainak ez az ideges gyötrése most itt mellettem... Mindez Brigitte! Így csinálta ő is. Miért nem akarja megérteni.

Hogyan mondta az öreg parasztasszony: Soha nem képzelt fájdalom, ami visszahozhatatlanul elveszett. Mi lesz ha ez a férfi itt mellette végkép megbizonyosodik arról, hogy semmiféle öncsalással nem lehet visszacsalogatni a holtakat.

— André! Brigitte más, mint én. Egyetlen. Pótolhatatlan. Én is az vagyok. A magam múltjával. Fájdalmaival. Örömével. Nincs helyettesítés, André. Csak új, tudatos választás. Jöjjön. Kísérjen el a kocsimig.

Csak szürke, semmitmondó környezetben szabadna búcsúzni, — soha ilyen tavaszi ragyogásban. Milyen kiszolgáltatott ez a férfi itt mellette. Megfogja a kezét. Igen. A végső, a legnagyobb kísértés. Csak egyszer, mégegyszer visszacsavarni az óramutatót besötétedés előtt. « *Inni nagy lelked forrását...* » Oltani ezt a gyötrelmes szomjúságot.

Átöleli a férfit. Hirtelen kiszakad a karjából s futni kezd. Fut, fut mindaddig, amíg egy irgalmas bokor el nem takarja.

Robert Browning: *Two in the Campagna.* Részlet. Szabó Lőrinc fordítása.

© Copyright Mikes International 2001-2005

Tűz Tamás : Az évszázad szilánkjaiból

Cs. Szabó Lászlónak

Személyes jegyzet egy lexikon margójára

Egyévben születtem a Dadával.
Nem Zürichben,
nem a Spiegelgasse-n,
nem a Cabaret Voltaire-ben.
De szívesen ácsorogtam
a céllövöldék mennyországa előtt,
fújtam a nótát a csavargókkal,
békében és hadműveleti területen.
Összetűztem olykor a pernahajderekkel,
letaglóztam a kalpagos előítéleteket
és a háziezred csökevényeit.

Azt mondják, kerékkötő vagyok
s rámeresztik a rendőrkutyákat.
Kurtaszőrű vérebek ezek mind,
de nem félek tőlük.
Utóvégre Assisi Szent Ferenc is
megszelidítette a farkasokat.
Viharkabátban állok az esőverte torlaszokon,
szemben a könnyű hadosztállyal.

Ó, csecsemőkorom, Dada, Tristan Tzara,
törjetek borsot az orruk alá!

Szürrealista filmvers

Az Ember odamegy lassan a kemencéhez. Máglyát rak az atomok alá. Olyan, mint egy testőrszázados. Lehet, hogy az is volt a Birodalom utolsó éveiben. Elföldelt császárkori eszméit, gyönyörű terveit most senkise látja. Az ablakmélyedés főtengelyére akasztja s nézdegéli őket.

Kint a telefonhuzalok kottáin a madárösztön egybeszövődik a kozmikus sugarakkal. A fényváltozás tocsogóin gyülekeznek már a kétéltű nyaralók. Egy szék hancúrozik a nehézkedés nyűgétől szabadultan, s a kiöntött mosogatóvízben kirepülnek a macskák.

Az Ember, aki nem szokott efféle kalandokhoz, szívében a gyermekek növekvő félelmével, húsvéti tojásaihoz menne vissza inkább, de már késő. Denevértanyán találja magát. Ekkor megszállja őt az emlékezés fúriája. A falióra keselyű-ketyesége karmával hajába tép, sőt fejebőrén túl az agyvelőbe is.

És mint a sajt, minden oly puha. A vágy is szem elé kerül, mint a kifordított harisnya ráncai. Megszégyenül a gyönyör régi rabja. A láthatatlan ember látható lesz. Baljósan gomolygó felhők, zilált hajakhoz hasonlóak. A fény mintázza szobrait és az Ember egyszercsak azt mondja: Látok! Látom az orrszarvú fején a csipkét.

Ekkor tűnik föl a balsarokban a vadász. Pipa a szájában, pórázán vadászeb, átmeneti fajta, pillanatnyilag a holdra ugat. Minthogy az értelem királyságába érkezünk, valamiféle létrán, meg kell szakítanunk a természet jelenlétét, le kell párolnunk gondolatelőtti őselemekre, meztelen ábrákra, képzeletszegény vonalakra.

Egy csavarhúzó koppon a padlón, megdermedésig iszonyú csöndben. Ráhangolódik a köznapi tárgyak megfejthetetlen kulcsszövege. Az elvonatkozásokon túlról beáramlik a parírerdő ingerült éghajlata, oldalágon a kinyilatkoztatás lehelete, sokhangú, fénytjátszó, autonóm gyűlölet. A bizarr bútorok fölött pelyhedző csillár zúzmarát ont a lenvászon huzatokra.

© Copyright Mikes International 2001-2005

Valami történik, anélkül, hogy a fűtőtest megremegne. E történés viharában a próbababák összemosolyognak. Egyiknek rózsacsokor van a fején, a másiknak madárkalitka. Megnevezhetetlen békesség ömlik el a szenes-zsákokon, s a képrombolók nyugovóra térnek.

Az Ember most sakkozik a felhőkarcolók árnyékában, eltervezett orgonabokrai alján, hisz már fölszabadította tudatalatti ördögeit. Az automata zörög-hörög. Geometrikus tréfák bolondítják a szemet, köpnek az értelemre. Fekete ecsetvonások a horizonton, kocsimázszínek a végtelenben, érzelgősség.

Hogy el ne vesszünk a plakátrengetegben, hajoljunk rá bölcsen a rajzosfüzetekre, hajszárító búra alatt, szobormerev arccal, emlékeztetve kortársainkat, hogy csak egy a fontos, míg Marilyn halálbavesző gügyögése bugyborékol az éjszakában.

Az Ember most szokatlan kérdést vet föl, szájához emelve a söröskancsót, némi megvetéssel: Mi értelme van a halálnak, ha élni se volt olyan rossz?

Aztán visszamegy újra a kemencéhez, hogy eloltsa a máglyát.

Tudósítás ama napokból

Lehet, hogy eltúloztam, lehet hogy szűkmarkú voltam.
Meg-megújuló látomásaimban
kibírhatatlan volt a szépség.
Szemével szeltem át a sötétséget
s a kettőnkre zúduló fényt is.
Két ujja volt a körző,
bekerítette birodalmamat.
Áthaladtunk a pusztaságokon,
elrobogtunk a hegyek mellett.
Türtőztettem magam,
amint nyomultunk egyre messzebb
a pusztulás álcázott szakadékai felé.
Egy lélegzetre szerettem volna kimondani,
amit a Párkák születésemkor bordámra szegeztek.

Derekán jártunk már a nyárnak
s a keselyűk fölöttünk köröztek.
Álmomban is tudtam az utat, mégis elvétettem.
Csukott szemmel álltunk a hallgatás cédrusa alatt
s a múló állapot esélyeit latolgattuk.
Nem tudom, mi ütött belém,
de gerincem lépcsőházán zuhantak át
az egymásra dobált áldozatok.
Tucatszámra sütkéreztek a vértanúság bíbor sugarában:
rózsás színekben gömbölyödő húsok,
félreérthető gyűrődések, térdek, bokák, könyökök.
Órákig tartott a hajak agóniája,
ahogy elvesztek
a végítéletre emlékeztető körmenetben.

Ebből eredt a meglepetés is:
az ősképlet szépítő harmóniája,
képszerű ellentét fényben, színben,
Szent Mihály villogó kardja az égen
s a meggyötört testek Niagarája.
A harapós ördögökről nem is szólok.
Minden erőmet összeszedem,
hogy felkönyököljek a mennyei bárpultokra.

© Copyright Mikes International 2001-2005

Békés Gellért : Bánáti naplójegyzetek

1975 júliusában.

1.

Alig hagyjuk el Belgrádot, az északnak futó autóút eléri Bánát kapuját, a hatalmas méretű Duna-hidat. Vasúton, autón vagy gyalogszerrel – szüntelen folyik itt a népvándorlás. Hat évvel ezelőtt[2] nyugatabbra, Péterváradnál, Újvidék alatt, egy régebbi Duna-hídon robogott át velem a gyorsvonat. Akkor a bácskai magyar papokat látogattam meg, most, hogy saját püspökük van, a bánátiak hívtak meg teológiai és lelkipásztori eszmecserére. A bánáti hídfőnél az út kettéválik: a keleti ága Pancsovának tart, az északi ág Bánát jugoszláviai felének szívébe visz, Nagybecskerekre, a mai Zrenjaninba, házigazdámnak, az új magyar apostoli adminisztrátornak székhelyére. A viszontlátás baráti beszélgetésének örömében sem vétjük el az irányt, hiszen maga a püspök ül mellettem és az autót vikáriusa vezeti.

A híd töltéséről egyszerre megnyílik előttem nyári pompájában a bánáti síkság. Mintha tiszaháti vidéken járnánk, pedig még jóval Titel alatt vagyunk. De talán itt mégsem nő akkorára a kukorica, mint északabbra, a Tisza mentén, vagy odaát a Bácskában. A magyar falvak is ritkábbak itt, mint Szeged alatt, Kanizsa vidékén. Aratnak éppen, vagy már learattak. A tarlót haragoszöld kukoricatáblák váltják fel. Itt-ott, a szikes enyhe dombhajlaton, legelő birkanyáj a nyári délután arany ragyogásában. Az út mentén, takaros falvakban, kettős jegenyesor zászlait lengeti a keletről támadt szél. Mintha Hunyadi és Kapisztrán lándzsás vitézei körül sorakoznának fel a rongyos keresztesek. Folyóvízhez érünk. A Bega-csatorna! Végre a magam szemével látom, amiről – közel ötven éve – először hallottam földrajz órán az iskolában. Talán azért hangzott már akkor is olyan kedvesen ez a név, mert a gyermeki képzeletben a békát idézte. Kuruttyoltak is szívük szakadtából a Bega békái a parti sás közt. Nyugovóban volt már a nap, mire a csatorna töltése mögött, a fák közt felbukkantak Nagybecskerek tornyai.

2.

Tornyok? Igen, a katolikus templom újromán tornya, meg a szerb templomok késői barokk tornyai, na meg itt-ott egy-egy tornyokkal vetekedő modern épület ormótlan beton tömege. De túl valamennyin a rádió tornyának magasba szökő vasváza. Hűséges távlati képe annak, ami ma Nagybecskerek. Mintha a régi Kecskemét vagy Félegyháza változatát látnám itt kisebb méretekben. Alföldi mezőváros, földszintes, helyenként egyemeletes polgári házakkal. Egyszerre a megboldogult Várady Imre jut eszembe. A magyar irodalom tanára a bolognai egyetemen, aki hosszú éveken keresztül volt munkatársunk, itt született valamelyik öreg házban. A főutcán lassítunk. Mintha az autó is meghökkenne attól a tízegynéhány emeletes ormótlan épülettől, amely valami ablaktalan beton tömbbel a tetején fenyegetően emelkedik fölénk. Állítólag víztartálynak szánták. Azzal a rossz érzéssel tekintek föl rá, hogy egy szép napon rászakad a városra és özönvizével elsodorja a főutca más idők emlékét őrző ódon házait. Mit szólna ehhez Imre bácsi, ha én magam is megütközöm rajta!

A város központjában vagyunk, a főtéren. A régi és az új zavaros keveredését itt érezni leginkább, A beton épülettel szemben ott áll majolika-díszes magyarkodó modorában a századfordulón épült városháza. Akárcsak a legtöbb alföldi városban, de szegényesebben, kellőbb mértéktartással. Az oromzat sárgás majolika díszei közé odatűzték a politikai hatalom jelvényeit. Alig néhány lépésnyire, a főtérre nyíló utcában, a párt modern székháza: kertes, levegős, jó ízléssel készült épület. Semmi köze az ijesztő beton víztoronyhoz. Utcára nyíló kertjében Zrenjanin Zsarko életnagyságú bronzszobra, akiről 1946-ban az új nevét kapta a város. Néptanító volt és partizánként harcolt a megszálló német csapatok ellen. 1942 novemberében, halálra sebezve, hogy kezükre ne kerüljön, önkezével vetett véget életének. Előre lendülő alakja a jövőbe indulás kifejező szimbóluma. De hová visz ez a jövő?

3.

A városházával átellenben, a főtérre néz az újromán ízléssel épült katolikus templom is. A századfordulón városi plébánia tágas templomának szánták –, ma püspöki székesegyház. A megújult liturgia igényeihez alakított szentélye már ennek a jele. Igen, a bánáti katolikusoknak, ha még csak apostoli adminisztrátor rangján is, ma tulajdon püspökük van. Az adminisztratúrát az ősi Csanád egyházmegye Jugoszláviához csatolt részén – 67 plébániával és kétszázezernyi hívővel – már az első világháború után megszervezte a Szentszék. Az egyházmegye nagyobbik része, Temesvár körül 160 plébániával, Romániához került. Temesváron ma szintén magyar apostoli adminisztrátor van. Szeged, Csanád jogszerinti utóda, csak 33 plébániát örökölt

[2] Vö. *Bácskai jegyzetek*. Katolikus Szemle 1969 (24)

© Copyright Mikes International 2001-2005

meg az ősi egyházmegyéből. A bánáti apostoli adminisztratúra azonban még a második világháború után is a belgrádi érsektől függött – Géczy Tibor, ma az új püspök vikáriusa, volt akkor a provikárius –, csak a diplomáciai kapcsolatok helyreállítása után, 1971 decemberében nevezhette ki a Szentszék az első önálló püspököt, Jung Tamás személyében. Ma alig több mint százezer híve van, javarészben magyarok, mert a másik százezernyi sváb katolikust a háború után áttelepítették Németországba. Német családnevekre azért itt-ott rábukkanni, de ezek viselői többnyire az értelmiséghez tartoznak és már a háború előtt is magyarnak vallották magukat. De hol van ma már az egykori magyar város? Nagybecskerek főutcáján alig hallani magyar szót. A régi város tízezernyi magyarja könnyebben megtanulta a mai ötvenezer szerb lakos nyelvét.

4.

Papjaihoz, apácáihoz hívott meg az új püspök Bánátba. A hívekkel külföldi pap ne foglalkozzék –, ezt nem szívesen látja a kormány. A papokkal a templom egyik oldalhajójában ülünk össze, a hűs falak közt, mert a földszintes plébánián, ahol most egyébként a püspök is lakik, alkalmas hely nincs, a hitoktatásra szánt tágas szoba a szomszédos épületben nem elég levegős ennyi embernek a júliusi melegben. Van itt magyar pap Bánát minden szögletéből: a Tiszahát egykor színmagyar községeiből és a kevert lakosú mezővárosok plébániáiról éppúgy, mint a déli szórvány-falvakból vagy az Al-Duna egy elszigetelt csángó településéről. Oda még a múlt században települt át több száz moldvai csángó család, de nem jutottak valami jó földhöz, sokan kivándoroltak közülük, s ma már csaknem a felére csökkent a számuk. Magyar papot, apácát azért ők is adtak az egyháznak. A püspök is közülük való.

Mi másról beszélhetnénk a papokkal, mint a zsinati teológia és a lelkipásztorkodás mai kérdéseiről? Kevés magyar nyelvű teológiai írás kerül a kezükbe. A Bácskában szerkesztett Hitélet értékes segítsége a lelkipásztori munkának, de a papi továbbképzés korszerű eszközei hiányoznak. Pedig a vallástalan közszellem terjedésével ma már a földműves nép is korszerű vallási tájékoztatásra szorul, nem is szólva a fiatalabb munkásrétegről és az értelmiségről, akik – ha még nem fordultak el az egyháztól – értelmes teológiai választ s nemcsak atyai buzdítást várnak világnézeti kérdéseikre. Elemi fokon sikerült kiépíteni a plébániai hitoktatást, de a felnőtt ifjúság vallási nevelése terén, a sajátos körülmények miatt is, még nagy a tanácstalanság. A nővérek egykori nagy iskolája ma az államé. A németajkúakat jórészt kitelepítették, s aki megmaradt, az sem fiatal már. De a fiatalabbja annál életrevalóbb: ki kántor, ki sekrestyés, ki meg hitoktató, vagy mindez együttesen – és hozzá még a plébánia háztartása. Öröm látni, hogy a fiatalok mögött a más világban felnőtt idősebb nővérek sem maradnak el. Szegény egyházban, szegény nővérek szándékát boldog Isten bírja!

5.

Muzsla, ez az erősen magyarlakta község ma annyira egybeépült Nagybecskerekkel, hogy szinte már külvárosának tekintik. Éppen megkezdődött a vasárnapi mise, amikor Tamás püspökkel a templomba érünk. Meghúzódunk hátul a nép közt, hogy ne zavarjuk a papot prédikációja közben. A mindennapi kenyér –, aratás idején mi másról is szólhatna ennek a földműves népnek? Tudják ezek jól, hogy Isten áldására éppúgy szükségük van, mint kétkezi munkájukra. Főként most, hogy az eső puhára áztatta a földeket és a nehéz gépek belesüppednek a nedves talajba. Bizony, emberi erőfeszítés nélkül a gépesítés korában sem lehet boldogulni, s ahol embereknek helyt kell állnia, ott jószándék, lélek is kell hozzá. Emberé a munka, Istené az áldás. A pap ízes beszédébe itt-ott szokatlan szó, idegenszerű kiejtés csúszik. Szlovén szerzetes – súgja fülembe a püspök. A nyugati végekről jött, hogy egy hiányzó magyar pap helyére álljon. Mint István király idejében Gellért és szerzetestársai, megtanult magyarul, hogy pásztora legyen ennek az elárvult népnek. Fiatalabb társa még csak töri a nyelvünket, de lelkesen prédikál az is. Sajnos, kevés a hivatás a magyarok között. Mise után, amikor megszorítom Zorkó atya kezét, nem állom meg, hogy meg ne öleljem. Ez az ember megértette, hogy Isten népe, minden eltérő nemzeti tulajdonság ellenére is egy család. Az egyháznak, úgy érzem, csak akkor lesz jövője ezen a földön, ha ezt a sokfajta népet, magyart, szerbet, horvátot, meg a déli hegyvidék egyszerű telepeseit Isten nagy családjának testvéri közösségébe tudja gyűjteni. Nyelv, történeti hagyomány, műveltség különbözhet – különbözzék is a népek tarka virágos mezején –, de emberségesebb életet csak egyetértés teremthet. Bárcsak sok ilyen Zorkó atyát adna Isten Bánátnak, hogy a fiatal magyarokban felébressze a hivatás lelkét!

6.

A kereszténység múltja különben Bánátban egyidejű a magyar kereszténység eredetével. Alig negyedszázaddal Vajk megkereszteIése után ide is eljutnak István hithirdetői. Akkor még Ajtony volt itt az úr – és István király egyesítő politikájával szemben az is akart maradni vitathatatlanul. Még a királyi sószállítmányt is megvámolta, amit az erdélyi sóbányákból dereglyén szállítottak a Maroson a Tiszáig. István egyik vezérét, Csanádot küldi Ajtony ellen. Rév-Kanizsánál – ahol éppen

© Copyright Mikes International 2001-2005

ezekben a napokban először avattak hidat – átkel seregével a Tiszán és váratlan éjszakai támadásával megveri Ajtony népét. Marosvár akkor kapja Csanád nevét. Ajtony idejében volt már ott néhány görög szerzetes, de a vidék magyar pásztor-népe voltaképp csak akkor keresztelkedett meg, amikor István, 1030 táján, Gellértet küldi Csanádra püspöknek.

Gellért az egyik jellegzetes típusa az ezredforduló szerzetes hit-hirdetőjének. A világtól elvonult szemlélődés és az evangéliumot hirdető buzgóság sajátosan keveredik életében. Eredetileg a velencei Szent György kolostor szerzetese. A szentírás érdekli és főként Szent Jeromos műveit tanulmányozza, aki a Biblia elterjedt latin szövegének, a Vulgátának fordítója volt. A Szentföldre készül, hogy Jeromos munkái után kutasson, de alighogy kifut a velencei gálya az Adriára, vihar támad és a hajót Zárában veti partra. Gellért ott találkozik István király Rómából visszatérő követeivel, akik biztosabb utat ígérve a Dunán, magukkal viszik magyar földre. Gellért akkor még nem sejti, hogy sorsa immár el van jegyezve a magyar néppel. Istvánnak az egyház és az ország felépítésében szüksége van a kiművelt emberfőkre: apostoli buzgósága Gellértben is tüzet fog és a király mellett maradva, elvállalja Imre herceg nevelését. De a királyi udvarban is szerzetes marad, s mihelyt Imre felnő, Gellért visszavonul Bakonybélbe remetének. Onnan küldi az apostoli király a dunántúli monostorokból összegyűjtött tizenkét szerzetes élén Csanádra püspöknek. Akkor már ő is és társai közül többen is beszélnek magyarul. Bejárják a Tisza-Maros szögét, egyszerű, jórészt fából épült egyházak, kis monostorok körül összegyűjtik a népet és Krisztushoz teríték. Az első kolostort maga Csanád vezér, az új ispán építteti Szent György tiszteletére az oroszlámosi dombon, ahol legyőzte Ajtonyt. De a tatárok, kunok, törökök vihara valamennyit elsöpörte, csak – Kanizsától délre – az aracsi kolostor romjai állnak még. Azok is elhagyatva –, a nép Pusztatemplomnak nevezi. Csak újabban törődnek ezzel a műemlékkel. Pedig mennyivel több ez annál! Homlokzatának románívű kapujával és ablakrózsájával, kereszthajójának és apszisának megtört kőbordázatával, csonka tornyának kora-gótikus ablakszemeivel ma is Bánát ezeréves kereszténységét hirdeti.

7.

Rövid szabadkai látogatásomról visszatérőben, éppen bérmálásra érkeztem Kanizsára. Van Kanizsa a Tisza bácskai partján is, de – nyilván a török háborúk idején – azt Magyar-Kanizsának, a bánátit Török-Kanizsának nevezte el a nép. Ma az új Erzsébet-híd kisebb méretű mása köti össze a kettőt. De Magyar-Kanizsáról széles árterületen hosszú töltés visz fel az új hídra, míg Török-Kanizsa magas partjai a Tisza sodrásában állnak. A kicsiny barokk templom – a parttól egy kőhajításnyira – nem is a folyóra, az egykori uraság kastélyának gondozott parkjára néz. Szombat délután: az ünnepi készülődés lázasan folyik a templomban éppúgy, mint az ódon plébánia konyháján. A fiatal plébános – Rómában tanult – egy szorgos kis nővér segítségével hetek óta oktatja a gyermeksereget, de köztük nem egy felnőttet is. Most itt vannak mindnyájan, bérmálkozók és bérmaszülők, a virágfüzérrel díszített templomban, hogy a püspök tanítását is meghallgassák és szentgyónáshoz járuljanak.

Éjszaka vihar vonult át a Tisza fölött, de vasárnap reggelre már napfényben tündökölnek a pocsolyák. A nép is ünneplőben, de inkább városiasan. Ott gyülekeznek a templom körül. Régóta nem járt itt püspök, a százat is meghaladja a bérmálkozók száma. S hozzá még a bérmaszülők, meg a rokonság. Ennyi népnek még kétszer ekkora templom is kicsiny volna. Pedig itt is, mint másutt a Bánátban, fogyóban van a magyarság. Nemcsak a kivándorlás miatt. Kevés a gyermek. Ma legalább még egyszer ennyinek kellene bérmálkoznia. S az intő püspöki szóra, mintha most a nép is tudatára ébredne bajának, mert amikor felzúg az újjáteremtő Lélek segítségül hívása, beléremegnek a templomablakok.

8.

Az ünnepi ebédre a két szomszédos szerb pap is hivatalos, feleségestül. Magyarul egyikük sem tud. Végre az idősebbel, aki viola övet visel, szót értek – angolul. János pápát dicséri, megbékélését Atenagorász pátriárkával, és a római egyház zsinati megújulását. Becsüli a magyar papok lelkipásztori munkáját. Nem titkolja: az ortodox hagyomány és a liturgia őrzése egymagában már nem elég ahhoz, hogy az egyház betöltse hivatását a mai világban. De nem éppen emiatt volna jó, ha nem csak a fehérasztalnál találkoznánk?

Meglepetésemre két fejkendős nővért fedeztek föl az asztal végén, a századforduló parasztlányainak egyszerű munkaruhájában. Eddig a háziaknak segítettek a konyhán, most végre ők is asztalhoz kerülnek. Charles de Foucauld, a Szahara remete-misszionáriusának kis nővérei – hogyan kerülnek ezek ide a Tisza partjára? Még nagyobb a meglepetésem, amikor enyhe franciás hanglejtéssel, de magyarul hallom őket beszélni. Az egyik csaknem hibátlanul formálja az egyszerű magyar mondatokat. Hamar észrevenni, hogy műveltségük meghaladja az átlagosat. Régebben még az angol vagy a német szóra is nehezen kaptak a *grande nation* fiai. Művelt európaitól ők várták el, hogy beszélje a nyelvüket: ez volt kultúrájának a mértéke. Most itt a Tiszánál magyarul tanulnak, mert szolgálni akarják a kisebbeket, a szegényeket, az elhagyatottakat. A „világhódító kereszténység” fegyvere ma újra a szeretet alázata. Vajon megérti Bánát sokfajta népe ezt az örökké mai evangéliumot?

© Copyright Mikes International 2001-2005

9.

Lemenőben a nap odaát Magyar-Kanizsa fölött. A Tisza partjáról, Szeged felől méla ősi dallamot hoz az esti szél.

Hej halászok, halászok, merre mén a hajótok?
Török-Kanizsa felé viszi a víz lefelé.
Hej halászok, halászok, mit fogott a hálótok?
Nem fogott az egyebet, vörös szárnyú keszeget.

Nem, a szegedi halászok ladikjait ma nem sodorhatja a Tisza Kanizsa felé. Pedig a vörös szárnyú keszeg se nem magyar, se nem szerb, de még nem is marxista vagy keresztény, ortodox vagy katolikus – csak egyszerűen tiszai. És a Tisza, mint az emberi élet, átfolyik a határokon.
(1975)

© Copyright Mikes International 2001-2005

Siklós István — Cs. Szabó László : Magyar író Angliában[1]

SIKLÓS: *Magyar írók Angliában.* Ezen a címen a BBC Magyar Osztálya Angliában élő magyar írók előadását közvetítette. Arra a kérdésre kérte válaszukat a sorozatban: miért éppen Angliában telepedtek le, miben látják ennek a szellemi környezetnek előnyét vagy hátrányát, milyen hatások érték az írót, módosította-e szemléletüket, érdeklődésüket Anglia? És van-e tanulsága a változásnak: környezetéből, környezete vagy a maga közérzetéből mit menthet és mit mentett át műveibe az író?

Cs. Szabó László 1905-ben született, Budapesten. De szűkebb hazája Erdély. A szülői ház Kolozsváron volt, ott töltötte gyermekkorát. Az egyetemen — már Budapesten s egy évig Párizsban — közgazdaságtant tanult, majd gazdaságtörténeti doktorátust szerzett. Első, 1934-ben önállóan megjelent tanulmánya is közgazdasági jellegű, a roosevelt-i eszmekör jellegzetességeit összegezi.

De a szemlélődéshez, művelődéshez tágasabb kilátókat keresve, átpártolt az irodalomhoz. A *Nyugat* munkatársa lett, itt jelentek meg első esszéi, elbeszélései. 1935-ben került a Magyar Rádióhoz, Németh László utódjaként, az irodalmi osztály élére. 1936-ban megkapta a Baumgarten-díjat. Ez segítette hozzá első hosszabb angliai utazásához. Élményeit erről *Doveri átkelés* című, 1937-ben megjelent könyve őrzi. De a könyv alcíme, *Nyugat-európai helyzetkép* jobban, pontosabban jelezte az írói szándékot. Némi egyszerűsítéssel ugyanis azt mondhatnám: Cs. Szabó Lászlót azóta is, mind a mai napig ez a nyugat-európai helyzetkép, s benne a magyarság és a maga szerepe foglalkoztatta akkor is, amikor a múltat a műkritikus, az irodalmár vagy a történész szemével vizsgálta vagy ha alkotó képzeletére bízta magát.

Erre céloz a *Magyar Irodalmi Lexikon* Cs. Szabó László címszava, noha téves adatokkal és ugyancsak elavult megfogalmazással, amikor megállapítja (Cs. Szabó Lászlónak már a külföldön megjelent műveit is figyelembe véve), hogy „több írását az európaiságba beilleszkedni vágyó magyarság sorsának és hivatásának képe ihleti, de megoldásai inkább szellemtörténeti konstrukciók, pesszimista szintézisek, mintsem reális helyzetelemzések." Így a Lexikon címszava. De nemcsak a fogalmazás évült el, hanem elmarasztaló igénye is. És persze pontatlan. Különösen a pesszimista szintézis s a valóság dolgában. Mert kevés magyar írónak volt alkalma olyan kitartó s átfogó helyszíni helyzetelemzésre, mint Cs. Szabó Lászlónak. Igaz, hogy az igényhez megvolt s ma is megvan benne a fáradhatatlan szorgalom, a valóság befogadásához pedig a változásokra érzékeny nyitottsága. Elfogultságot csak az alkotói, művészi szabadság érdekében mutat. Ezt bizonyítja Magyarországon megjelent könyveinek sora is. Elbeszélései, kultúrtörténeti vándorlásainak élményeit rögzítő útinaplói, tanulmányai a művészi helyzetelemzés példamutató bizonyítékai. Könyvei, például az 1939-ben megjelent *Magyar néző,* valamint a *Fegyveres Európa* című vagy 1940-ben kiadott erdélyi útinaplója vagy *Haza és nagyvilág* című könyve 1943-ban — mindegyik a helyesebb önismerethez és a kitekintéshez adnak távlatot.

Cs. Szabó László 1944-ben vált meg a Magyar Rádiótól, a német megszállás napján mondott le állásáról. A háború után kinevezték az Országos Képzőművészeti Főiskolán az általános művelődéstörténet tanárának. Itt erősödött meg képzőművészeti érdeklődése. Bár számára sohasem csak a műalkotás fontos, például nemcsak a gótikus katedrális, hanem az állványokra fölkapaszkodó építője, s amit onnan láthatott: a város, a vidék — s az is, aki csúcsívei alá betér a lelki béke vágyával imáért, föloldozásért.

Magyarországon megjelent utolsó könyvéhez a költészet adta a körültekintő kilátót: Európa költőit szólaltatta meg a könyv, Itáliáról. 1949-ben Olaszországban kezdődnek Cs. Szabó Lászlónak az emigráció évei. Ott, Olaszországban jelenik meg 1953-ban első külföldi könyve, sajátos antológiája a magyar költészetből: *Aranytól napjainkig.* De akkorra már Cs. Szabó áttelepült Londonba; 1951-től 1972-ig, volt a BBC Magyar Osztályának belső munkatársa. S hogy a rádiós munka nem temette el az írót, s nem kedvetlenítette el, hogy elzárták tőle hazai olvasóit: egy tucat külföldön magyarul megjelent könyve bizonyítja. S alighanem még egyszer annyi a kötetekbe eddig még nem gyűjtött írása. A hazai figyelem hiánya ellenében, elégtételül az egész látóhatárt kapta, a magyarországi változások helyzetképeihez is és szabad kezet a kísérletezéshez, a műfajok közötti kalandozáshoz; rádióhangjátéktól a prózaversig szinte minden műfajhoz bemérte mondanivalóját.

CS. SZABÓ: Életkorom miatt igaz, ami máskülönben alig hangzanék hihetőnek. Én még V. György alatt is, utószülött tanúként a tömény Viktória-kori Angliával találkoztam először. Tetőtől talpig gondosan ápolt, lányos lényű, miniatűr vénkisasszony, a budai Várban lakó Miss Bartle volt a megszemélyesítője. Egy emberöltőnyi élet Budapesten se fertőzte meg egyetlen árva magyar szóval.

Diákkoromban ő kezdett angolra tanítani. Szelíden korholt, amiért Shakespearet szerettem volna olvasni, hallgassak rá s ne tegyem: trágár. Csak részben okolható érte maga; mocskos szájú, neveletlen időkben élt, rá is ragadt a környező koszból, akármekkora költő. A színház, az más, ott a mai illedelmes hallgatók miatt kihúzzák a botrányos sorokat. Talán igaz volt, amit mondott és szentül hitt, bár soha nem látott Shakespeare-darabot színpadon. Neki köszönhetem viszont, hogy rendszeresített

[1] Forrás: *Új Látóhatár*, 1979. 4/5. szám. Siklós István bevezetője és Cs. Szabó László tanulmányának második fele elhangzott az Angol Rádió magyar nyelvű adásában, 1978. március 31-én.

© Copyright Mikes International 2001-2005

hangos olvasás által — félóráig ő, félóráig én —, már kamaszkoromban rájöttem Dickens segítségével az angol nyelv változatosan ritmizálható hajlékonyságára. Ha akarom, öblös és csúcsívek boltozatáig zeng, ha akarom, pattan, mint a parittyakő. Termékeny nagymesterek, szövege elég gyakran poroszkáló és gyalulatlan, Dickens azonban elvetélt komédiás volt, színész-füllel írt, mondhatnám „versben beszél", több ezer oldalon át a tartalmi hangulat szerint skandálható, ritmikus prózában. S a delelő Viktória-kor e megkésett mintapéldánya, az itt felejtett Bartle kisasszony közben egy századokig csökkentett jogú kisebbséghez tartozott. Katolikus volt, a sértett vagy zaklatott kisebbségekre sokszor jellemző fanatizmussal. Mind nyugtatta édesanyámat, hogy egyszer se hagy ki kettőnket az imáiból; könyörög, legyen nekünk, eretnekeknek, amennyire lehet, könnyű a pokol, mert igaz hiten valószínűleg a mennybe jutnánk. Később magától áttelepített a purgatóriumba, annyira kedvelt.

Második találkozásom a visszamaradt, de még eleven Viktória-korral a helyszínen történt, első angliai utamon. Oxfordi diákok akkoriban eleget hallottak s olvastak a Párizs-környéki békeszerződések bosszúszomjas esztelenségeiről, különösen Keynes elegánsan gunyoros, irgalmatlan könyve tartotta melegen a vádat, hogy visszafelé sülnek el a végén s a győztes is ráfizet.[2] Tehát a pragmatikus diákok összeeresztettek porondjukon két vitatkozó kakast az új közép-európai határokról: egy prágai s egy budapesti diákot. Meghívólevelüket a Magyar Diákszövetséghez intézték; Teleki Pál, a szövetség elnöke engem választott kiküldendő küzdőfélnek, egy kicsit még ki is oktatott. Padányi Gulyás Bélával mentem ki; önéletrajzában megható s menthető baráti részrehajlással eltúlozza akkori angol nyelvtudásomat.[3] Alig-alig emlékszem valamire, a persze döntetlen vitából. „Persze", — mert Oxfordban folytattuk s nem a Duna-völgyben.

Tartósabb hatással volt rám a ház, ahová a diákok elszállásoltak, pontosabban bejuttattak. A húszas évek elején még számos nyugalmazott magas rangú gyarmati köztisztviselő vonult vissza egykori egyetemének — és esetükben az rendszerint csak Oxford vagy Cambridge lehetett — kertes övezetébe. Gyermektelen házaspár fogadott be; a férj évtizedekig szolgált Indiában, az alkirály mellett is. Vacsorához minden este szmokingba öltözött a feleségének s a feleség szintén hosszú „fél-estélyi"-be neki, utána óraszámra olvastak szótlanul az égő kandallónál. Hogyne égett volna, mikor még csak májusnál tartottunk! Emeleti hálószobám természetesen jégverem volt. Mivel az asszony kísért föl először és valószínűleg észrevette döbbenetemet, sietett megnyugtatni, hogy maga vetett ágyat és lábánál, a takaró alatt már ott a *hot water bottle,* a melegítő forró vizespalack. Még soha nem láttam azt a legendás csudát és szeles mozdulattal végig felhajtottam a takarót, mire a hófehér hajú dáma rövidet sikoltva kirepült a szobából. Csak idők múltán világosodott meg előttem a tettem. Igaz, hogy a ház úrnője vetett meg nekem és dugta a takaró végébe a lábmelegítő palackot, de szemérmetlen viselkedésem megfutamította, hiszen egy úri hölgy, akármilyen idős, a Kísértőre gondolva, nem láthatja férfi jelenlétében ama férfi kibontott ágyát. Férfi! No hiszen. Negyedéves diák voltam. De a világért se képzelje senki, hogy ők meg maradi s merev relikviák, a gyarmatosító hódítás kikeményített, szemellenzős képviselői voltak. A férfi annak idején kórházakat építtetett az ázsiai szubkontinensen és járványkor, a közrend védelmében, mindig a pestis sújtotta vidékeken termett; az asszony figyelmeztet egy nap, reggelizésnél egy könyvre, most jelent meg, éppen olvassa (a tűznél), ne mulasszam el, címe Szent Lajos király hídja. Valószínűleg, én vittem Magyarországra az első példányok egyikét.

1936-ban megkaptam a Baumgarten-díjat. Szép pénz volt, 3000 adómentes pengő. Kettéosztottam, felét félreraktam pelenkára, mert útban volt a gyermek — fiú, amint később kiderült —, felét nyáron egy nyugat-európai, főleg angliai utazásra fordítottam. Erről az útról szól első hosszabb könyvem, Doveri átkelés. Helyenként olvashatatlanul elavult, legalábbis szerintem, mert nagyképű szaktudással boncolja a pillanatnyi közgazdasági helyzetet, ma már én se tudom követni. Helyette igazán többet írhattam volna arról, amit földalatti vasutakon, kutyaversenyen, bolhapiacon, az akkor még tág tüdővel fújtató dokkokban láttam, hallottam és másodrendű hotelek ebédlőasztala körül, közös étkezésnél, Bloomsburyben. Olcsó kis hotelek voltak, de micsoda kiváltság! valamennyi csak két-három utcányira Virginia Woolf házától. Akkoriban járta ellenségeik közt a gonoszkodó mondás a Bloomsbury-negyed diktatórikus hajlamú művész s író lakóiról, hogy négyszögű tereken szerelmi háromszögekben élnek. Mai szemmel kitessékelném a könyvből a közgazdasági bölcselkedést, de már akkor is tudhattam volna, hogy elpudvásodik, az Angol Bank elnöke különben sem engem olvas, hanem az új bűnügyi üstököst, Agatha Christiet. Nagyúri magánparkok mögött senki sem tudott olyan leleményesen gyilkolni revolverrel, arzénnel, kalaptűvel, rendszerint a könyvtárszobában, mint ez a zárkózott, finom hölgy.

A Baumgarten-díjat a kuratórium osztotta szét, de nyílt titok volt, hogy Babitsé a döntő szó. Az pedig ma már irodalomtörténeti közhely, hogy kora ifjúságától legkedvesebb költészete az angol. Mint jóbarátaim s Babits hívei közül Halász Gáboré, Szerb Antalé s a pár évvel fiatalabb Vas Istváné. Tóni hosszabb ideig volt Angliában és járt regénye, A Pendragon-legenda színhelyén, Cornwallban, de legjobb tudomásom szerint se Mihály, se Gábor nem jutott el a szigetre. Csakhogy az első és második „Nyugat nemzedéké”-ben világjárás nélkül is kötelező volt a tökéletes, egyidejű és egyetemes tájékozottság Bécstől Los Angelesig és Lenin kezdő hatalmi éveiben még arról is, ami a szellemi szabadság tündérálmával öncsalón játszó Szovjetunióban történik. Már halálba hanyatlón naphosszat ágyban feküdt Babits, amikor rajtakaptam egyszer, hogy valami legeslegújabb felfedezésről beszélgetnek fölhevülve Halász Gáborral, egy angol regényről, egyikük hörögve, sípolva, légzáró

[2] The Economic Consequences of the Peace (1919).
[3] Vallomás egy elsüllyedt világról (1975).

© Copyright Mikes International 2001-2005

ujjai azon a gégetáji nyíláson, amit a rákműtétkor fúrtak, másikuk meg izgalmi állapotaira jellemzőn árulkodó fejhangokon. Két-három hónapos csecsemő lehetett a regény; szerzőjéről — Graham Greene — elkésve akkor hallottam először. *The Power and the Glory* volt a könyv.[4] Egy lángba boruló, letiport Európán keresztül, közép-európai ketrecükben, a második világháború elején ők ketten vizslaszimattal már elkapták a körülzárt Angliából egy új remekmű szagát.

Hontalanságom 1949-ben kezdődött, Olaszországban és csak két-három éve fogyott el titkos bánatom, hogy máshol kellett folytatnom. Nem én tehetek az érzelmi változásról. Pedig akkori életem, hamarosan meg, feleségestül, életünk olyan nyomorúságos volt Firenzében és Rómában, hogy azon már csak kacagni lehetett.

Rendszerint duplán van kimérve a Sors csapása s kegyelme. A feneketlennek tűnő mélyponton egyszerre hívott meg munkatársának az Angol Rádió és Amerika Hangja. A szerényebb ajánlatot választottam, az angolt, kemény hittel magyarázva egy tájékozatlan, de rugalmas asszonynak, hogy az egyik intézmény székhelye London, a másiké Washington, már pedig én Európában akarok maradni. Életem egyik legvaskosabb ténybeli tévedése volt. Rájöhettem Európa első angol térképéről, amit láttam; Nagybritannia *és* Európa volt a fölirata. Alig hittem a szememnek: és? *ÉS?* Holott igazuk volt s van ma is, bár évek óta tagjai a Közös Piac nevű ködgomolynak. Azóta kitapasztaltam még valamit; New York európaibb város, mint London.

Londonon kívül nem éltem tartósan másutt Angliában, nincs megbízható, közvetlen élményem a vidékről, de van közvetett. Egyetlen fiam 1956 decemberében jött ki Budapestről s félévig Oxfordban tanult angolul, az egyetem költségén. Szerette a várost, különösen a kis mozikat, ósdi és új amerikai filmekért, naponta kettőbe is beült tanulótársaival. Pótoltak, hét-nyolc év mulasztását próbálták behozni. Nemsokára jobban értette a ferde szájú texasi vonatrablót és dünnyögő San Franciscó-i detektívet, mint én. Mellesleg e mozi-ittas tanulótársak közül azóta körülbelül egy tucat tanít észak-amerikai, kanadai, ausztrál, angol, német s exotikus egyetemeken. Fiam Bristolba került, ott végezte el tanulmányait a kötelező három év alatt, de sokat kínlódott a szürke magánytól, alig bírta kivárni a szüneteket, hogy Samuel Becket-i figuráját (az esőben, sárban agyonpácolt viharkabát miatt) megmentse az útszélről autóstoppal egy irgalmas vezető a fiú számára „európai" Londonba.

Amíg jól ment a Nyugatnak és Angliának a hatvanas évek hamis szivárványa alatt, a BBC-ben is bőven volt pénz, hogy időnként országgá, sőt világgá röpítsen. Így aztán saját zsebre vagy megbízásukból — útirajzok, esszék, riportok és színházi beszámolók ellenében — bejártam Nagy-Britanniát a Hebridáktól Wight-szigetéig. Még idejében. Vannak, akik a sziklás déli és nyugati tengerpart szerelmesei, de nekem az Óceán: embergyűlölő, úgy érzem, legszívesebben futószalagon süvöltő orkánjaiba fojtana. S ha üres a part, akkor lehangoló, ha meg zsúfolt, akkor plasztikzsákban fuldokló zsibvásár. De az ország belseje szelíd, színes, vonzó, emberszabású a mindig mozgalmas ég alatt, különösen a takaros, ódon püspöki városok, nagyrészt római alapokon, St. Albans, Canterbury, Winchester, Salisbury, Norwich, Wells, Bath, York, Edinburgh, őszi napszálltakor, mikor a püspökkert virágsövényein föllángolnak a zinnia kemény szirmú csillagai — ugye, katonarózsa a virág kedves népi neve? — és orgonaszóra gyermekkarok hangján kiszűrődik a székesegyházból valamelyik himnuszuk, aminél nagyobb zene van elég a világon, tisztább levegőjű s lelkületű aligha. De ami ingerlő gyönyör a szemnek, a szájnak bizony nem mindig az; vidéki kalandozásaimon én rendszerint inkább beértem napi hét-nyolc csésze méregerős teával és féltucat vajas pirítóssal, mint a helybeli menükkel. Konzervdobozokat én is ki tudok nyitni a konyhában, ahhoz nem kell fehér söveges szakács segítsége.

S óh, azok a faluk Anglia szívében, a Cotswold lágy vonulata mentén Stratford-upon-Avon alatt vagy Somerset-grófság romlatlan kicsi kőfészkei, amiket az odavaló őseihez végül visszatérő T. S. Eliot szeretett. Csak az ipari forradalom szörnyű dúlásait kell lehetőleg nagy ívben kikerülni, dehát erre már jó korán figyelmeztettek William Blake sirató versei az új Jeruzsálem-Albion megbecstelenítéséről és múlt századi radikális társadalmi regények, főleg az ezernyolcszáznegyvenes-ötvenes évekből. No és akármekkora ábrándrombolás, amit megkockáztatok: jobb lemondani a regényes, de majdnem mindig ázó, száz mérföldekre lakatlan Skóciáról is, hacsak nem akar valaki szándékosan búskomorságba esni. (Vagy kifogni a földkerekség legízesebb pisztrángjait és lazacait.) Maradjon meg csak fantázia-festetté, örökös vágyainkban Scott Walter nem eléggé becsült regénylapjain ugyanúgy, mint valamikor Jósika Miklós számára Szurdokon.

Antikváriumokat böngészni Pesten, a viszonylag kis városban magától megtanult a gimnazista, Londonban néhai, kitűnő barátom, Iványi Grünwald Béla, a történettudós vezetett be. Mefisztói oldalán kaptam rá a gyermekkortól véremmé vált könyvgyűjtés mellett a metszetgyűjtésre. Ha rabja lesz valaki, ajánlom, költözzék olyan tanyaházba, amelyhez tágas garázs vagy istálló is ragad vagy meghúzódik mögötte egy ócska, de száraz félszer, ahol lakóelődje, egy veszélytelennek látszó, monomániás bankpénztáros, angol szokás szerint mondjuk műkedvelő repülőgépmodell-fabrikálással foglalkozott.

Legnagyobb fölfedezésem az áttelepedéstől számítva körülbelül tíz évet késett. De azóta hatalmában tart, sok írásom fölött villódzik s mindig öröm, ha esszéim megadhatják e fölfedezésnek kijáró tiszteletet. Rájöttem, hogy a rangja szerint méltón bámult olasz, francia, flamand, holland, spanyol s az alábecsült német művészet mellett van egy még elhanyagoltabb és ismeretlenebb hetedik nagy európai festészet és szobrászat, az angol. Előbb vízfestményeiktől ámultam el, körülbelül ugyanakkor grafikájuktól, utoljára az olajképektől, amelyeknek a technikájában sok az akvarellfestés figyelmes szemmel fölfedezhető nyoma. Egy ideig csak „száz arany esztendejükére esküdtem, az 1760 és 1860 közti korra, amikor vezérszerepüket a romantikában más területeken jóformán senki se vitatta el, most már minden érdekel, amit Hogharth óta máig alkottak az

[4] Magyarul: Hatalom és dicsőség (1941).

© Copyright Mikes International 2001-2005

utolsó kétszázötven esztendőben. Van, aki elcsodálkozik rajta, mert idegenek, sőt! nemegyszer angolok előtt ködös folt ez a nagy művészet, amit — egyszer megírtam másutt — a magyar költészethez hasonlón páratlan asszimiláló képessége tett azzá. Meg tudok felelni a hitetlenkedőknek; amit Géricault, Delacroix, Pissarro, Van Gogh és a bécsi Sezession csodált, az nekem is éppen elég jó. S gondolkodóba ejthet még valami. Itt van Európa legtöbb jól gondozott középkori székesegyháza és plébániatemploma. Ha ezúttal mégis csak Európához számítjuk a szigetet.

Költészetük persze soha nem okozott meglepetést. Szédítő gazdagságával már tisztában volt a gimnazista diák, aki sorról sorra szótárt használt Shakespeare szonettjeihez. Isten nyugosztalja a drága Bartle kisasszonyt, azokban nincsen trágárság.

Mindeddig személyes emlékek, önéletrajzi elemek közt szemezgettem. Itt az ideje az egyenes válasznak. Hiszen még adós vagyok a lényegbevágó felelettel a kérdésre, amit nekem s a kitűnő sorozatban számos írótársamnak szegeztél. Miért éppen Anglia a műhelyem, mi ragadt rám környezetemből, miben látom ennek az állandó szellemi miliőnek az előnyét és hátrányát s ha már közérzetet említesz, hozzátoldanám: miért nem akartam íróasztalommal soha elvándorolni innen, noha megtehettem volna.

A légkör miatt. Amit nem a test, hanem értelmem pórusai naponta beszívnak, ugyanolyan szívesen, mohón s valószínűleg konzerváló ösztönnel, mint huszonöt év előtt. Hogy aztán mennyi teremtő rész jutott e légkör kialakulásában a népléleknek, történelemnek, közéletnek, körülzárt szigeti és világrészekre kinyúló birodalmi létüknek s mennyi e légkörben a hatszáz esztendeje folyamatos irodalom szerepe, azt már a sokrétű nemzeti alkat mélyfúrásaival se lehetne kideríteni. Én a szót annyira tágan értem, hogy sátra alá férjen minden jó tapasztalatom. S más nincs. Csak jó, abból meg sok.

Első, mert létem s lényem gyökeréig hat: idegenségem s minden idegenség tiszteletben tartása. Megrágtam a szót. Van benne hűvös udvariasság, semleges türelem és tartózkodó jóakarat, de a magatartás jóval több a három egyszerű vegyületénél. Gőgös, bár titkolt fölényérzetük vonzó, mert alázatos keresztény tükörképére ismerek benne: a becsülésre mindenfajta személyiség iránt. Lépj át csak a szomszéd Calaisba, utazz tovább Svájcba, repülj a világ végére, Ausztráliába, mindenütt tapintatosan vagy otrombán éreztetik a páros szerencsét és kiváltságot, hogy befogadtak, köztük élhetsz. Olyan mértékben becsülnek, amilyenben te becsülöd a gyorsítható beolvadás istenáldását. *Extra Hungariam non est vita* — egyetemes a mondás érvénye, áll minden népre s jobban kiélezve, mint hajdan, a pipázgató Magyarországon. Csak az angolnak nem jut eszébe, ismétlem, eszébe se jut holmi rangemelkedésed, pusztán azért, mert innen vagy már a doveri vámsorompón. Mi se természetesebb, mint az, hogy sírig végleges angliai otthonában, e pót hazai fészekben, egy tatár származék megírja hősköltemény ét Batu kánról, egy krétai költő elmesélje görögül lovaglásait egy bikaisten hátán, trilógiát szerezzen Bizánc viking testőreiről egy norvég, magyarul meg székely balladákról beszélj. Takargató virágsövény mögött valamennyien, reggelenként begyűjtve küszöbükről a napilapot és tejesüveget. Erről a személytiszteletről beszélek. Ugyanakkor egy megveszekedett lélek se próbál kabátgombodnál fogva, sürgetőn rábeszélni Shakespeare-kori drámákra, Miltonra, Dickensre, Hardyra, Yeatsre, te emészted meg őket kéretlenül, lehetőleg elhallgatva előttük a szerzett gyönyörűséget, mert jól gazdálkodnak ugyan irodalmuk mérhetetlen kincsével, de szinte mindegyikük elhárító tréfába húzódnék szemérmetlen lelkendezésünk elől.

Továbbá ez a légkör a leghatékonyabb gyógyszer a kontinensen szokásos és Közép-Európában kötelező zseni-kultusz ellen. Két kifejező, jó idegen szóval élve, asztaluknál perfekcionisták és maximalisták az angol írók, valósággal erkölcsi kényszer a szabatos előadás, egyértelmű fogalmazás, világosan tagolt s lehetőleg rövid mondat, átlátszó stílus, sima szövegfelület s már jóval Verlaine híres költészettani verse előtt, régesrég kitekerték a retorika nyakát. Komolyan veszik a papírt, szeméremérzésükre fellebbez szűzi tisztasága. De soha, soha nem veszik túl komolyan önmagukat. Itt nincs „cher Maître", se „Herr Professor", nincsenek a magyar Parnasszuson domborító szent totemállatok, afféle sértett vagy sértődös, díjazott önimádók, akiket csak hódolat illet meg, nem bírálat. Erről éppen egy eszes pesti látogatótól hallottam belső ismeretre valló, találón ironikus anekdotát. Megy a Piccadillyn két barát, egy angol s egy magyar. Szembe velük jön egy látomás: karonfogva Graham Greene, T. S. Eliot és Dylan Thomas. Nézd csak, nézd, kik azok! kiált fel áhítattal a magyar, Graham Greene, Eliot és Dylan Thomas. *And so what?* feleli az angol, lekicsinylés nélkül. No és? vagy: hát aztán? S megjegyzésével — ez a lényeg! — feltehetőleg egyetértett volna a három szembe jövő irodalmi nagyság. Képtelenek szobrot állni maguknak, legföljebb percekre. Micsoda kúra! Így figyelmeztetnek világnévvel is, hogy ne hordjuk örökké magunk előtt aranyozott mellszobrunkat. Mert hátha agyagból van s az első zápor leszedi róla a vékony aranyfüstöt. Egy szóval se mondom, hogy nem akad köztük is hiú majom, de pontosan érezhető, mikor bújik öntetszelgő hiúságuk éles öngúny mögé, amely — honfitársaik ismeretében — jól kiszámított védekezés a köznevetség ellen. Különbség nélkül kutya kemények az őszinte szerénység s az álszerénység szabályai.

Ez a felfogás irányítja hagyományos kritikusi magatartásukat is. Úgy tudom, más országokban szinte ismeretlen a pártatlansággal összenőtt kegyetlensége, beleértve a *Times* híres halott-búcsúztatóit. *Close reading,* — mikroszkopikusan szigorú szövegolvasás az ő szokásuk volt először. Hozzátéve, hogy hiba lenne szőrszálhasogatásnak nevezni s azt is, hogy kizárólag a szöveg dönti el bírálatuk hangját és határait, a szerző kiléte nem számít, bármilyen szertelen különc vagy akármilyen szélsőséges felfogású. Akár a lefejezett I. Károly álarcában biciklizik a Parlament körül, mint Isten kegyelméből való királypárti, akár beáll borotvált fejű tibeti szerzetesnek, akár vörös csillagos ingben lengeti Lenin képét a Trafalgar téren

© Copyright Mikes International 2001-2005

vagy pávatollat tűz a hátuljába. Magánügye, nincs a mű elemzésében, a magasztalásban vagy megsemmisítésben. Hamlet szavait módosítva *the text is the play,* a szövegen kívül nincs játék. De azt viszont irgalmatlanul kezelik, világnézeti oldalkacsintások nélkül; hápogok néha a gorombaságoktól, amiket írófejedelmekhez vágnak egy gikszerért. Mondanom se kell, hogy most távolodtam el leginkább a tegnapi s mai magyar irodalom beépült törvényeitől s egész reflex-rendszerétől. Az angol irodalom köztársaságában nincsenek közhivatali rangfokozatok, nincs se kegyelmes úr, se kegyelmes elvtárs, kényelmes henyeségre szoktató védelemben a berezelt öncenzúrázók vagy hatalmaskodó szerkesztői, kiadói cenzorok biztonsági övezete mögött. Sokszor elgondolkoztat, hogy az angolokhoz mérve még nemes, nagy irodalmakban is elnézőn szólva mennyi a számítás viszontszolgálatra, egyik szinten a bratyizás, másikon a szolgalelkűség.

Hasznos intelemül szolgálhat minden idegennek az is, hogy milyen egyensúlyérzékkel oltódik régibe az új, miképp lehet egy nagy irodalom egyszerre bálványromboló, eredeti, tehermentes a múlttól s ugyanakkor „emberszagú", józan, roskadozás nélkül vállalva egy roppant hagyomány történelmi súlyát. Olyanfajta lázadó Tékozló Fiúk, akik elpártolásuk után melodrámai jelenet nélkül, észrevétlenül visszaülnek a család asztalához; nem éri őket szemrehányás, nincs részükről bocsánatkérés. Valahol remek humorérzékük mélyén rejtőzhetik ez a biztos belső egyensúly. Elevenen érdekli s mulattatja őket az időről időre kibocsátott ilyen vagy olyan francia irodalmi kiáltvány, a szenttéavatások és kiátkozások túl a Csatornán, istentelenül is ízig-vérig középkoriasan tüzes egyházi életük az irodalomban. De soha nem próbálták utána csinálni; az övékből hiányzik a pápaság. Hiányoznék akkor is, ha katolikusok lennének utolsó szálig.

Ám ha visszatekintek életem egyharmadára, amit köztük, bár nem velük töltöttem, fő adósságom mégis csak a mindennél jellemzőbb műfaji gazdagság asszimilálása. Már amennyire bírtam. Megmondom, mire gondolok. Az angolok egyaránt a legmagasabb szépirodalmi szinten mozgó remeket tudnak alkotni egy család több nemzedéknyi sorsáról, madárlesről, horgászatról, kémekről és nagynénikről, ógörög istenekről, a harmincéves háborúról és Rembrandtról, Babilon romjairól, nomád kalandjaikról egy beduin karavánban, Tolsztoj és Csehov viszonyáról, egy homoszexuális esszéíró szerelmi viszontagságairól, kiszáradt kültelki feleségről, rózsakertészetről, liverpooli s glasgowi suhancbandáról, Byronról és Keatsről, nyaktörő csónakútjukról egy dél-amerikai dzsungelfolyón s a lepkefogás gyönyöréről. Legsúlyosabb sértésük, amit tudósokba szúrhatnak s főleg amerikaiakba szurkálnak, hogy kizárólag tanártársainak ír az önfeledt szerző, nem az értelmes olvasónak. Őket arra a tisztelni való, értelmes olvasóra már Addison, Pope és Steele figyelmeztette a 18. század elején; kíváncsiságát s élvezetét azóta is minden műfajuk azonos elegenciával szolgálja. Nem lírájuk, regény- és drámaírásuk, esszéjük, útirajzuk, történetírásuk, humoruk, életrajzi szellemidézésük magasrendű, hanem mind együtt; irodalmuk, a maga ágbogasan ölelkező teljességében. Jellemzésül s igazolásomra éppen a viszonylag alacsonyabb rangú *comedy of manners* kínálkozik: változó társadalmi életformák, szokás, modor, nyelvhasználat csúfondáros kifigurázása. Eléggé köztudott, hogy olyan kiváló népek, amelyeknek aránylag sovány a színpadi hagyományuk, németek, lengyelek, osztrákok, magyarok időnként izzó lávatömböt: csodálatos tragédiát löknek ki magukból. Az angolok Shakespeare korában jó fél század alatt már lerótták a tragédiaköltés legmagasabb adóját. De azóta is folyvást ontják, csak ontják a hervadékony öngúnyoló társadalmi komédiát, amely tíz-húsz évig mulattat, aztán kifakul, nemzedékváltásnál esetleg megint felkapják, divatba jön, majd végleg elavul a színen, hogy átalakuljon hiteles társadalomtörténeti kútforrássá a múlt búvárainak a kezén. Jól megmunkált, mulékony írások és századonként újjászülető mesterművek együtt dúsítják azt a serkentő légkört, amelyről kezdettől fogva beszéltem. Ezek után szinte fölösleges hozzátoldanom, hogy e légkör mennyire kifejleszti gyanakvó éberségünket önmagunk lemérésében. Az arányérzéket. Fölteszem, hogy Horatius őket olvasná s kedvelné legjobban, ha élne.

Ma is előfordul még, hogy hazafelé igyekezve megtorpanok a Trafalgar tér sarkán. Én vagyok-e, csakugyan én? Ébren vagyok vagy álmodom? Hogyan kerülök ide s miért nőtt így rám? A csodálkozás mögött többek közt valószínűleg hálám is meghúzódik azért a sok haszonért, amit irodalmuk szabadiskolájában, ódon zugaiban és modern szárnyaiban szinte észrevétlenül szereztem. Pedig már nem voltam pályakezdő, mikor kissé szepegve a vámos elé tartottam menekült papíromat. Azóta jártam íróik szülőházában, otthonában és sírjuknál, százban és száznál. Nagy szám, de az igazság körül járhat. Gondolom, az effajta kis zarándoklat szintén a bensőmben mondogatott, titkos köszönet egyik tartozéka. Nekik dehogy is említeném; annyit igazán tudok, hogy velük az időjárásról kell beszélni. Lehet a cricketjátékról is, de akkor itt kell tanulni az elemitől, hogy értsük a tolvajnyelvét.

© Copyright Mikes International 2001-2005

CS. SZABÓ LÁSZLÓ 75 ÉVES[1]

Szeretettel köszöntjük a Londonban élő írót, a magyar irodalom nagy alakját, folyóiratunk rendszeres munkatársát, aki november 11-én töltötte be hetvenötödik életévét.

Szente Imre : Születésnapi köszöntő egy „boldog embernek”

„Aki hosszan el tud viselni egy földi életet,
már boldog ember." (Cs. Sz. L.: Gyermek Kolozsváron.)

Hús-vér mivoltában a dymchurchi evangéliumi konferencián (1962) láttam először Cs. Szabó Lászlót. A tengerparti füves gáton állt — „vállal magasb mindeneknél" — tisztelői, főleg a szép nemből valók gyűrűjében, hogy egy kis vérmelegítő loholásra induljon velük két lábzsibbasztó ülésszak között a veremnek is beillő előadóteremben. Az outsiderek csoportjában magam is követtem őket a parti ösvényen, csontig ható böjti szélben, hideg kék pengéket villogtató napsütésben. Csak ballonkabátjának vitorla-csattogását hallottam, a demosthenesi erőfeszítéssel vezetett s élénk taglejtésekkel kísért társalgásból csak foszlányok értek el fülemhez. Azon a konferencián nem is jutottam közelebb hozzá: mindig is „befagytam", ha közeledésem hírességekhez a dörgölődzés látszatát kelthette. Egyébként is válságos-komplexes korszakomat éltem akkor, Csé megfogalmazásában a forradalmat követő antiklimax mélakórjával megfertőzve. S mivel Csé maga volt az egészség s csak a teljesítményt — de azt aztán igen! — értékelő szigor, az a pár vers is a zsebemben maradt, amit tétova „hátha"-reménykedéssel magammal hoztam. Gyógyulásom elhalasztódott további két évvel, a dániai konferenciáig (Slagelse, 1964). Oda már féléves szorgalommal összetallózott irodalmi-politikai tanulmánnyal, de még mindig zilált önbizalommal érkeztem. — Rosszul érzed magad a saját bőrödben? — kérdezte tőlem jóindulatú iróniával Szabó Zoltán, aki jobban belelátott a beteg lelkekbe, mint bikafejű barátja. Annál harsányabb, már szinte Kazinczy sikoltásaival felérő örömmel köszöntött az utóbbi az előadás után — de már az előadás alatt mámoros megkönnyebbüléssel nyugtáztam jóízű hahotáit. „*S* nagyon-nagyon örültem, hogy megnevetteti" — mondhattam volna Petőfivel. Azóta is mindig örülök, ha ez sikerül, mint legutóbb a város nyelvéről tartott előadásommal a siedelsbrunni konferencián. Istenem! Már annak is három és fél éve! S az a betegség- s egyéb sorscsapásoktól szikárrá ácsolt férfi, akinek tekintetét magamon éreztem a vacsora utáni, lelki fürdőnek szánt népdalozás alatt, immár háromnegyed évszázadot tud maga mögött!

Szívesen pengetném neki most is lantomat, születésnapi köszöntésül s köszönetül azért a slagelsei felszabadító élményért. Nem is csak a magam nevében, hisz tudom, sokan vagyunk, akiknek szekerén lódított egyet jókor jött bátorítással, ködoszlató, világos beszéddel. Szabó Zoltánnal folytatott dialógusa a „dialógus"-ról, ugyancsak a slagelsei konferencián, rendet teremtett a zűrzavarban, s megerősített emigráns öntudatunkban, hogy nem vagyunk egyéb magyaroknál alábbvalók, hogy idekint is élhetünk önfeladás nélkül — sőt csak úgy! — teljes értékű életet. Neki elhihettük, hisz kétszer doktorált az emigrálásból, előbb Erdélyből fogyva ki, majd a csonka országból. Mégsem esett meddő mélabúba, mint némely „lassúbb eszű, komorabb magyarok", hanem székely vándorösztönnel s szenvedélyes kíváncsisággal adta át magát új élményeknek, új feladatoknak.

Isten tartsa meg, adjon neki egészséget, munkabírást ott „a londoni házacska le-lemerülő s megint felbukkanó periszkópja alatt"!

Korék Valéria : Levél a Mewsba

Laci,

aki magát grafománnak szereti gúnyolni — magam inkább poligráfnak tisztelném —, ki tudna a Maga íróságáról, szűk helyen, lényegest mondani? Talán az itt velem ünneplők megkísérlik; ha nem, majd a 21. század egy doktorjelöltje, vagy méginkább: egy finom fülű és tollú irodalmár jókora feladata lesz majd mérlegre tenni a „Csé"-oeuvre-t — arannyal, mai árszintű arannyal a másik serpenyőben.

Mégis . . . lapozgatom a könyveit: jó fél polcot töltenek meg. A *Halfejű Pásztorbot* a hat csatolt történettel akad elsőnek a kezembe. (Nem állhattam meg és újra könnyeket nevettem — éppen, mert a *mews* lakást jól ismerem — a lengyel gróf történetén.) E könyv belső lapja felsorolja az 1934—59 közti írásait. Legelső cím: *F.D.R. Roosevelt,* akit — hol volt akkor még

[1] Forrás: *Új Látóhatár*, 1980. 3. szám.

© Copyright Mikes International 2001-2005

Yalta! — csodáltunk s az őróla szóló értekezést Maga felolvasta egy közgazdaságtani kérdésekkel foglalkozó magángyülekezetben: ott ismerkedtünk meg. Hivatásos közgazda, haj! Magából sem lett azután, és énbelőlem mégkevésbé bár Maga a járatosságát, mint annyi másban, e dzsungelben is megtartotta. Éppen ez az; ki tudná megmondani, hogy mi mindenben értő, jószemű, finom beleérző. A vikingektől a futuristákig; a mediterrán világ félszigeteitől Skóciáig; vagy Erdélytől... igen, hiszen Erdély megmaradt örök kiindulópontnak, onnan pokolba és a mennyországba, mert minden fennen hordott pesszimizmusán át is hívő, s ez az mélyen rejtett sejtelem ott bujkál mindenben, amit meglát, megír.

Az említett fél polc nagy csábító; mégis, ismeretségünk időrendjével kell hogy folytassam. 1934—38 közt itt-ott láttuk egymást Budapesten; emlékszem, 36-ban még „tiszteletemet tettem" András bölcsőjénél. Sok év telt el, míg újra találkoztunk, 1952-ben, Londonban. Az első remek *mews* idején, amikor a régi angol kocsiszínből Bözsi, a feleségek felesége csinált kacsalábon forgó könyvtárat, vitrint, s közben nem felejtkezett meg kényelmes karosszékekről és jó falatokról sem. Újra 1957/58 őszén-telén-tavaszán találkoztunk sűrűbben, amikor szerencsémre több hónapot tölthettem Angliában. Ez már a második, talán még elragadóbb *mews* ideje volt és — 56-nak a szomorú utórezgése bennünk. Magát nehezen lehetett a bánatárokból felsegíteni. Divatos szóval élve: depressziója volt. Emlékszem egy szállodai ebédre, Maga az utolsó falattal rohant el. Színpadi rendező így instruált volna: a mogorva úr köszönés nélkül távozik. Maga, persze, hogy köszönt illemtudón, csak éppen úgy viselkedett, mint akinek a legközelebb állója halt meg. Fájdalom, tíz év múlva ez is bekövetkezett, amikor Bözsi minden előzetes vészjelzés nélkül itthagyta Magát, a *mews-t,* mindnyájunkat. Az előző őszön, 67 néhány bíbor-napján és enyhe estéjén még együtt voltunk — 56 a felületen már messze volt. Kedélyeink telve Olaszországgal és — így emlékszem — a történetesen akkor megszerzett Hatvany-opusszal, Petőfiről.

Igaz, mindig is leveleztünk. Magam szerénységből ritkán írtam, csupán ha valami kérdezni-kérnivalóm akadt, mint teszem 77-ben, amikor az amerikai magyarság az Ady-centenáriumra készült. New York-i barátaim rám bízták, hogy próbáljam Magát egy ünnepi beszédre akvirálni. Válasza gyors volt és — elutasító; mint mindig azonban, amikor valaki több okot hoz fel a *nem*-re, remény-rés akad a további támadásra. Régen tudtam, hogy nincs nagy véleménnyel az Új Világról és — nem is kíváncsi rá. Ezért megírtam, hogy New Yorkban nem is olyan sok a gyilkosság, a levegő sem rosszabb, mint más óriásvárosban és a Központi Park a Fifth Avenue-val végtelen visztába nyúlik ... ígértünk eget-földet, csak jöjjön, mert mi Magán alul nem adjuk. Második válasza így szólt: „Hja, ha egy védtelen öregurat fényes nappal a Central Park közepén megerőszakolnak, hogyan mondjon nemet?" 1977 október elsején hangzott el a gazdag, sokrétű Ady-előadás a New York-i Magyar Házban. Amit mondott, több is volt, más is, mint a *Magyar Versek Aranytól Napjainkig* bevezetőjének idevágó része „a magyarnak . . . látnokáról".

Talán nem szegem meg ígéretemet, ha még egy, nagyon rövid írására emlékszem. Az egyoldalnyi *Hetven,* amely hatodfél évvel ezelőtt jelent meg ezeken a lapokon, amikor is a „magyar szó . .. sebesült testőre" önmagát üdvözli — ki tudta volna szebben, a mostanit megelőző nagy évfordulón? Új műfajt kreált, önkelletés nélkül, meleg elvonatkoztatottsággal. Éppen úgy, mint amikor teszem Constable vagy Turner, az irodalom és a képzőművészetek megannyi nagysága, vagy akár kuriózum, mint Szendrey Júlia jutnak az eszébe.

Szabadjon végül egy régi, régi (Nyugat, 1940) tanulmányából idéznem. „Erdélynek az egész magyar nép legjava jutott... az eleven ázsiai emlék és az enciklopédikus műveltség, a tiszta Kelet és a csodálatosan áthasonult Nyugat állandó, szikrázó súrlódása..." Tudta-e, amikor leírta, hogy önarcképet hevenyészett a papír margójára?

Isten éltesse, Laci!

Sulyok Vince : Egy könyv vigasza

A 75 éves Cs. Szabó Lászlónak

Elmondtam-e valaha, Laci bácsi,
például mikor ötvennyolc nyarán
először láttalak, Brüsszelben:
belémkaroltál, emlékszem, letelepedtünk
egy kávéházi teraszon, s te csak kérdeztél,
kérdeztél olyan szomjjal, mit nem oltott
két évnyi kérdezősködés sem.

Vagy elmondtam-e hát később,Trysilben,
abban a hegyek közti, csöndes,
húsvétra váró norvég faluban,
melynek havas, jeges, csúszós utcáit

© Copyright Mikes International 2001-2005

együtt jártuk hármasban Kerényi Károllyal
esténként, a fekete északi őserdők
s a faházak fölé fölszálló hold fényében.

S említettem-e valamelyik
másik találkozásunkkor „valahol Európában";
Hollandiában, Párizsban vagy Svájcban,
a soros tanulmányi napok és
konferenciák valamelyikén,
melyekre újból s újból összegyűltünk,
egymás szájából lesve az igét.

Vagy Londonban, kedves metszeteid közt:
mi hoztuk meg, Északról, a nyarat,
mondtad; s nem azzal válaszoltam rögtön,
pedig örültél volna biztosan,
hogy elmondom, mit jelentett nekem
„Három költő"-d ötvenhárom nyomasztó
tavaszán, az elcsüggedt Budapesten,
mikor titkon már ellenem is készült
a vádlevél, amely — „kulákgyanúsként" —
kitiltott májustól az egyetemről.

Heteken át és hónapokon át
jártam akkor könyveddel a kezemben,
menekültem a Hűvösvölgy csöndjébe,
mikor csak tudtam, sejtve már előre
a hajszát, az ellenem készülőt,
s három angol költődtől: Shelleytől,
Byrontól és Keatstől vártam vigaszt,
igaz szót, szépséget, harmóniát.

Nyújtott-e könyv valakinek is többet,
mint amit akkor költőidtől kaptam,
az időtlen, örök szépség varázsos
mestereitől s tolmácsuktól, tőled?
A Hűvösvölgytől Albionig érő
eget nyitottál fölém szavaiddal,
szavaitokkal, hogy ne fuldokoljak
minden reménység nélkül, s el ne vesszek.
— Áldassék érte tollad!

Kerényi Magda : „Közös hazánk": Róma

Kedves Laci,

szeretném, ha születésnapi köszöntőmet úgy olvasná, mintha az Károlyé is volna, hiszen neki köszönhetem a barátságunkat, mely az ő jegyében folytatódik ma is, amikor ő már nincsen közöttünk. Károlytól tanultam a hang és mondanivaló kvalitásának a felismerését, ezért érzem és értem a Maga költészetét és prózáját (ami persze egy és ugyanaz). Az évek során arra is rájöttem, hogy Károlyon keresztül Róma köt minket össze legszorosabban.

Rómával kezdődött kettejük kapcsolatának újra-felvétele a háború után. Éppen harminc éve annak, hogy egy körkérdés továbbításával bízták meg Magát, melyet én Rómába küldtem Károly után. Onnan válaszolt ő Magának és bár a körkérdésektől való irtózása megakadályozta a kérdőív kitöltését, az életjelnek annyira megörült, hogy tervbe vett egy firenzei látogatást Magánál, amit aztán, sajnos, időhiány miatt nem tudott megvalósítani. Levelét így fejezte be: „Azt fölösleges mondanom, hogy minden hír Rólad érdekel." Nem volt ez üres udvariassági formula, szó szerint értette.

© Copyright Mikes International 2001-2005

Ezért örült Károly a norvégiai Találkozón való együttlét kilátásának. Ezekről, a magyar ifjúsággal való lelkesítő találkozásokról Maga nagyon szépen emlékezett meg 1977-ben Luganóban előszóval, majd az ebből támadt „Kerényi Károly és a humanizmus" c. kötetben közölt írásban is. Norvégiában és Hollandiában nem tudtam részt venni a Tanulmányi Napokon, de a magyar protestánsok 1961-es húsvéti találkozójára az osztrák Salzerbadban élénken emlékszem. Mi már ott voltunk a gyerekeinkkel, Károly Magát türelmetlenül várta. Az első adandó alkalommal kisétáltunk a községből. „Melyik kocsma lesz *itt* a Centrál-kávéház?" kérdezte Maga, célozva a trysili hasonló vállalkozásra. Fogalmam sincs, hogy Károly mit fogyaszthatott a harmincas évek Egyetem utcai ős-Centrál-jának az alagsorában, mert se kávéért, se sörért soha nem lelkesedett, de Salzerbadban füstölt szalonnát rendelt egy pohár borral. Emellett folyt a jóízű beszélgetés, mely számomra megindítója volt egy mély szellemi kapcsolatnak. Akkor még csak — „csak"? — a magyar és görög közös talajt ismertem fel világosan. „Dokumentum"-ként ott voltak már egyébként a „Félszáz ének" és Halfejű pásztorbot" (ilyen pásztorbottal sétált Károly haláláig, megőriztük, ma a régész gyerekeink előszobájában áll) meleg és jelentős ajánlásai, emlékezetemben pedig Károly lelkesedése olvasásukkor. Hogy Róma is közös, az csak később derült ki.

1968-ban, a Pax Romana Rocca di Papa-n rendezett Találkozóján még jelen volt Károly is, barátságunk római szakasza ide nyúlik vissza. Pár nappal a diáktalálkozó után, melyen mindketten előadók voltak, újra együtt voltunk egy nagyobb társaságban, közös jó barátaink vendéglátó házában. Ahogy a díványon egymás mellett ülve követtem elmerengő tekintetét a két Aventinus-domb között kinyíló tájra, tudtam, kire gondol, hiszen friss, alig két hónapos volt a gyásza. Tudtam, mert hirtelen felmerült egy részlet egy akkortájt olvasott kis római írásából: nyilván *ezt* a szállásukat írta ott le. Halkan feltett kérdésemre igenlően bólintott. Károly a velünk szemközti díványon ült élénk beszélgetésben, melyben mindnyájan részt vettünk. Nem sejtettem, hogy néhány évvel ezután az este után én is halottidéző tekintettel fogok kinézni ugyanerről a helyről a római dombok fáira, oleanderekre, pineákra, gránátalmafákra. S ugyanúgy fognak az emlékek és motívumok rétegeződni, fájni és gyógyítani, mint ahogyan Maga tapasztalta az albánói tónál eltöltött vacsoráról hazajövet, meg is írta a „Római muzsika" hasoncímű fejezetében. Nem lehetetlen, hogy a vacsora éppen egy Rocca di Papa-n eltöltött napot zárt le. Így szövődnek össze a szálak, jóval később a „Római muzsika" nyomán. Ezt a könyvét már Károly nélkül olvastam s szinte megdöbbentett, *mennyire* „közös hazánk" nekünk Róma. Milyen messzemenőleg Károlyéval közös világa isteneknek és embereknek, tájaknak és ízeknek, élményeknek és megfigyeléseknek az, amit a „Római muzsika" majd minden lapján olvasok. Hány „Noantri"-n — ezen a több napon át tartó ünnepélyen — tolongtunk mi is a Transtevere macskakövein! Károly az improvizált rigmusversenyzőknél állt meg legszívesebben, hogy csak egyet ragadjak ki a római élményekből. De kiragadhatnám ugyanígy a Magánál többször is felbukkanó Villa Giuliát, az etruszk múzeumot, melynek farkas-mosolyú Apollójával kezdődik Károly most megjelenő könyve. Vagy a szintén állandóan kísértő etruszk-varázst általában. Mennyire szerettem már első olvasáskor is, ahogy Maga boncolgatja a rómaiak viszonyát az etruszkokhoz. Erre gondoltam, amikor nemrég egy bájos filológiai jegyzettel találkoztam Károly említett könyvében: elmondja, hogyan figuráz ki Catullus egy alakot, aki etruszk kiejtéssel beszél latinul, hogy elhitesse etruszk leszármazását, mert etruszknak lenni sikkes volt a korabeli római társaságban. Hadd említsem még gyönyörű tanulmányát Vergilius-ról, akiről Károly talán éppen akkor írta az övét, amikor a Magáé nyomdában volt. Mindkettőjük mást-mást emel ki a „pásztorok királyá"-ban, de egyforma meleg szívvel ábrázolja a kedvenc latin költőt. Ugyanígy látogatják Keats sírját a Cestius-piramis melletti temetőben és ott van a ráhangzás a mitikus alakokban is, Orpheusban, Heraklesben, akik lent jártak az Alvilágban, hogy felhozzanak onnan valaki nagyon kedveset... „Mert a rege éppen azért rege" — írja —, „hogy az idők végezetéig megtörténjék eredeti hőseivel s ugyanakkor velünk is ... függetlenül az ő hervadás nélküli létüktől". De hiszen ugyanezt mondja a Károly által idézett neoplatonikus Salustios: „Ilyesmi sohasem történt meg, hanem mindig *van!"* S megint csak Magával mondom: „Már csak enyém Róma felett a latin pásztorok szent hegye, a Monte Cavo s a fülledt útvesztő — egy feketéző pihenővel — a Pantheontól a Tiberiszig".

Miért mondtam el mindezt? Mert avval ültem le a gratuláló levélhez, hogy benne legyen Károly is. Ezért beszéltem „Róma ürügyén szívfacsaró emberi dolgokról, melyeknek nincs se kezdetük, se végük. Így lett egy láthatatlan szerzőtárs segítségével — az a „Római muzsika", melynek dallamait igyekszik belékomponálni a születésnapi szerenádba,

baráti jókívánságaival

Kerényi Magda

© Copyright Mikes International 2001-2005

Békés Gellért : Beszélgetés a 75 éves Cs. Szabó Lászlóval[1]

Ha jól emlékszem, több mint negyed századdal ezelőtt, 1954-ben jelent meg először Cs. Szabó László írása a Szemlében. Azóta — amint maga is mondja és Repertóriumunk tanúsítja — állandó s mondanom sem kell mennyire értékelt munkatársunk. De ennél sokkal több: jósorsban-balsorsban hűséges barátunk. Úgy érezzük, hogy nem ünnepelhetjük 75. születésenapját méltóbban, mint azzal, hogy őt magát fogjuk vallatóra: mi emberi és írói hitvallása, hogyan látja tulajdon munkásságát és a külföldi magyar irodalmat, s mit tart más jelentős kérdésekről. Itt közöljük vallomását.

BÉKÉS GELLÉRT

BÉKÉS: *Ősszel egy Pannonhalmáról írt lapod jelezte, hogy Magyarországon vagy. Hamarosan azt is megtudtuk, hogy előadást tartottál a Képzőművészeti Akadémián, Budapesten, ahol, mint tanár, pályádat kezdted. Gondolkodásodat ismerve, nyilvánvalóan az érdekel bennünket elsősorban, mi indított arra, hogy harmincegy évnyi távollét után haza látogass, és természetesen az is, hogy milyen benyomásokkal tértél vissza.*

CS. SZABÓ: Nyugaton és otthon élő bizalmasaim, jóbarátaim, sőt átutazó látogatók régóta s azt hiszem, betéve ismerték hajthatatlan elvemet, hiszen elégszer hallhatták. « Előbb a lány, csak utána az apa. » Előbb jelenjék meg a hazában minden feltétel nélkül valamelyik művem, ha nem is vaskos kötet, legalább kellő súlyú írás. Csak aztán lépne maga az ember a haza neki már nyitott földjére. Talán soha. Isten a tanúm, hogy közben nem emésztődtem közös ősünk, Mikes Kelemen módjára se tengernek, se folyónak a partján. Ha múlnak az évek, évtizedek, hát múljanak. Erkölcsi kényszeren és az írói becsületen kívül a nyugati magyar irodalom rangja miatt is ragaszkodtam az elvhez 1948 Karácsony másodnapjától harmincegy éven át.

Amikor egy jónevű otthoni folyóirat, a világrészekre kipillantó Nagyvilág szerkesztője, Kéry László 1980 tavaszán két hosszú részletben kiadta *Dickens Naplómat,* amely méretre már zsebkönyvecskének is megfelelne s az utolsó vesszőig hű szöveghez nem biggyesztett önkényes megjegyzést, magyarázkodást, mintha szereplésem hazai kiadvány lapjain végig folyamatos lett volna és természetes, a szerző előtt is fölemelkedett saját elvi sorompózárja, fontolni kezdtem, hogy körülnézek a hazában. De a végleges döntéshez még be kellett várnom a szeptemberi lengyel feszültség romlását vagy enyhülését. Visszalépésre kényszerített volna a legcsekélyebb vérontás.

A *Dickens Napló* megjelenése után mehetnékre noszogatott két szívhez szóló puhítás is. Nagy barátom, Illyés Gyula hívott, hogy jöjjek már s legyek a fedele alatt koccintó vendége még egy pohár borra. Életkoromban, életkorában megfontolandó felszólítás, mert a « még egy », ne adj Isten, bizony utolsó is lehet. Somogyi József szobrászművész, a Magyar Képzőművészeti Főiskola rektora pedig személyileg ismeretlenül arra biztatott, hogy tartsak egy előadást volt tanszékemen, legyen tetszésem szerinti a hossza, a tárgyat rám bízza, hallgatóim nagyrészt ottani diákok, születési évüket tekintve 1948-ban elhagyott tanítványaim fiai és lányai! Voltam én valaha egy darabig falkavadász is; a hívás úgy felajzott, mint kopókat a szarvasnyom.

Mindig ragaszkodtam a gondolathoz, hogy ha még egyszer hazai földre lépnék, szó szerint történne: a határtól és a földön. Sopronnál léptem, pontosabban gurultam be egy barátom Fiat kocsiján. Alig tudja valaki, hogy erről a levegősen ódon városról szólt *Soproni séták* címen a Nyugatban közölt első írásom, tétova kezdő tapogatózás egy műfaj felé, amelyről kiderült a neve is, esszének hívták, de csak később. Huszonöt éves volt az írójuk. Azóta Sopron még nemesebb veretű, mert kifinomult stílusérzékű régészeink tudván, hogy kevéssel kell féltőn gazdálkodnunk, a rokokó homlokzatok szétrombolása vagy elcsúfítása nélkül tucatjával kibontották mutatóban a századok óta mögöttük szunnyadó gótikus ősfalakat. A hatás meglepő: ostromálló súly egyesül hajporos bájjal[2]. Jólesnék, ha elhinné az olvasó, hogy félórás körséta s az első remek feketekávé után érzelmi zűrzavar, kábult meghatottság, riasztó talajingás, egyszóval a legkisebb lámpaláz nélkül ismét *otthon voltam* a hazában s útitársamra bíztam a feloldó könnyeket. Már akkor s ott világossá vált a nagy belső haszon, hogy írás közben külföldön harmincegy évig fanatikusan ragaszkodtam az anyanyelvhez, szakadatlanul körüludvaroltam s hidegen hagyott mindennemű fordítás kísértése. Ösztönös lelki tartalékgyűjtésemre szolgált. Nincs természetesebb, mint amikor természetes közeggé melegszik körülöttünk az anyanyelv.

Sopron után mégis ért egy rövid megrendülés a könnycsordulásig. Nagycenken Széchenyi István kriptája, ahol éppen Zala-megyei kisiskolások zsibongtak. Aztán csönd lett s én magamra maradtam egy szétroncsolt koponyaréssel, üveg alatt. De a megrázkódást hamarosan tündérlábú öröm oldozta fel, Nagycenk után Fertőd, azaz Eszterháza, a kissé kopottan is fejedelmi kastély díszterme, amit Mária Terézia még családjuk építészeti csodájához, Schönbrunnhoz mérve sem kicsinyelt, midőn áthajtatott a pompás vigasságokra. Pár éve tisztelegtem, amint járja, Haydn sírjánál Kismartonban, tavaly láttam elragadó paraszt szülőházát Rohrauban, félúton Bécs és Pozsony közt, a Lajtánál, ezúttal meg kimeríthetetlen gyönyörűségeink forrásfejét világtól elzárt munkaterén. Végre vizuálisan is el tudom helyezni, hol vezényelt szimfóniákat s alkalmi darabokat a csembalónál ülve. Bár nagyrészük rövid határidejű rendelés, mondhatnám parancs volt, remekműnek sikerült a hajszolt

[1] Forrás: *Katolikus Szemle*, 1980. 4. szám.

[2] 1975-ben a város megkapta az Európa-díjat a legsikeresebb helyreállító munkákért.

© Copyright Mikes International 2001-2005

rögtönzés is. Gondot a virágágyásban találtam; azon izgult az öreg kertész, hogy kiutalják-e, amit kért, árvácskamagokat. Mert tetszik tudni, azok a bürokraták... Vajon mikor ragadt rá a szó?

Mikor alkonyatkor a kocsi átgurult a réginél elegánsabb Erzsébet hídon az ősi plébánia templomhoz, amely a város eléggé nem méltányolt, kevert stílusú egyik legnemesebb műemléke, összesűrítve fókuszomba ugrottak a regényes és ronda, rongyrázó és megalázott, hajdan úri és hajdan proletár utcák, amiket két kitartó lábam hajdan végigtalpalt Pest-Budán Virág Benedek és Kosztolányi Dezső, Kisfaludy Károly és Vörösmarty Mihály, Petőfi és Arany, Ady, Babits és Krúdy, Ambrus Zoltán és Molnár Ferenc nyomában. Olykor persze lépést tartva női léptekkel is.

Volt egy kérésem, jólesik, hogy már-már katonásan teljesítették. Magamra hagytak, mintha ott se lennék, nem zaklatott még csak egyetlen telefonhívással sem hivatalos vagy félhivatalos szervezet, egyesület, szövetség, sem a sajtó, sem a rádió. Zavartalanul járhattam a vidéket Győrtől Szolnokig, Pannonhalmától Esztergomig, Csesznek romjaitól maradék kúriákig Abonyban; Keletmagyarországra, bár nagyon vágytam oda, nem maradt időm. Találkoztam sok baráttal, akit évtizedekig nélkülöztem s olyanokkal, akiknek ismételt londoni látogatását rég illett volna viszonozni. Tapasztaltam, hogy Budán lakni többé nem világnézet, mint a harmincas években — a mondás Máraié —; vakondok pesti bérházlakókat budai kertekben találtam meg, gyümölcsfáikat gondozták. Értsünk szót. Nem mindenki villatulajdonos, mini-várúr a telkecskéjén. Elzarándokoltam kamaszkorom s ifjúságom életterébe, a külső József- és Ferenc-városba is, ott pergett le körülbelül tizenöt évem, borzalmas volt a gerenda-mankókra roskadt, vakolatlan bérpaloták — no hiszen, paloták! — és alvilági lépcsőházak, rozsdás gangok látványa. Lepraszigetekre szálltam ki, hogy emlékezzem, ha talán elfelejtettem volna: Budapest keskeny dunaparti homlokzata szédítőn szép, de lapos háta, ahol százezrek laknak a Kiegyezés óta sohase volt különb Lembergnél.

Beszéltem elég sok harminc év körüli fiatallal is, néhányuk a *Mozgó világ* című « nemzedéki » folyóirat munkatársa. Semmiért se hagynák el az országot, gyorsan vált az eszük, vágott a nyelvük, de szókincsük közös, eléggé uniformizált, Petur bán fiókái szinte mind — nem hígul a magyar vér —, maró humorral átlátnak politikai és kulturális humbugon s nincs köztük, persze nem is lehet, mint a mi fiatalságunkban naivabbnál naivabb népmentő felhőlovag. Mindamellett tanácsos egyet-kettőt aludni dramatizáló, bennfentes értesüléseikre, mert időnként össze-összekeverik a rendszer hazudozó vétkeit, gyáva mulasztásait s a szemérmetlen korrupciót a világ kevéssé ismert, más részeinek közös nyavalyáival. Kietlen lakótelepek panellemezes toronyházairól ugyanazt lehet hallani Milánóban, Stuttgartban, Lyonban, Amszterdamban, amit Veszprémben és Békásmegyeren. A fiatal írókból, azt hiszem találó ítélettel, szerintük « a három Péter » a legérdekesebb, Esterházy (a grófi ágból), Nádas és Lengyel Péter; velük Albert Pál, a Párizsban élő, nagyon felkészült kritikus méltóképpen s módszeresen foglalkozott már.

Illyés Gyula budai házában laktam, köszöntésével kezdtem a napot vagy beszámolóm végezte a kettőnk közt már hagyományos kötődő, ugrató hangon, magázódva ironikus szúrásoknál és tegeződve, ha a csipkelő játékot hirtelen beárnyékolta olyan időszerű gond vagy időtlen szorongás, amely valamikor két fiatal férfi közt földig lebontotta az eltérő szolgálati utasítással elbocsátó apai házukat. Nagy örömömre nap mint nap együtt reggeliztem a villa tágas fedele alá férő folytatással: művészettörténész lánya, a pogány szépségű és franciásan villanó nyelvű Mária — « lka » — és Kodolányi Gyula, a vő s két teljhatalmú csöppségük zenebonás társaságában. Kodolányit, aki nagyemlékű barátom, János unokaöccse még Londonból jól ismerem és sokra tartom hűvös fejű világirodalmi tudását, forró indulatú erkölcsi igényét és mértékletes bírálatok mögé húzódó, szeplőtlen jellemét.

Október 1.-én tartottam meg előadásomat a Főiskolán. Egykori tanítványom és tanársegédem, Szinte Gábor, az Itáliában is többször kiállító festő és neves díszlettervező igen megritkult hajjal már professzorként üdvözölt. A rektornál meghatóbb és kedvesebb emberrel ritkán találkoztam az életben, mondás nélkül is megérezte, hogy főiskolai tanár éveim voltak idegen földön a legszívósabb szálak a hazával, emlegettem is néha: « életrajzom címének, ha írtam volna, ezt választom: *Négy boldog esztendő és a többi.* » Shakespeare volt egyik tervezett témám, hiszen körülbelül húsz esszét írtam róla és koráról, talán többet is s az Angol Rádió gyakran felküldött Stratford-on-Avonbe, tudósítani bemutatókról, de a *Dickens Napló* közlése után esetleg azt vélhették a nyugaton írt műveimmel, sőt nevemmel sem ismerős diákok, hogy angol szakos vagyok. Ezért más téma mellett döntöttem, a görögök négyezer évéről, arról a négy évezredről, amelyben nem egyöntetű politikai szervezetként, hanem mindig népként s mint nép hol apró városállamok, hol egy bástya gyanánt ostromlott birodalom jegyében, hol mohamedán megszállás alatt mozgékony s laza világszórványként termékenyítettek meg másokat Írországtól az Indusig. Tudni kell, amit ezúttal tanultam meg, hogy magyar fülnek mostanában minden kettős értelmű; vonatkozik egyenesen a valahol messze megtörtént s rég lezárt eseményre, amihez semmi közük, de ugyanakkor a magyarság mai helyzetére s arra is, hogy mi hát akkor a lehetséges teendő? Hihetetlen, milyen éles a hallásuk s időnként mennyire jellemző a szándékos vagy szándéktalan félrehallás. A világért sem akarom bírálni; világos, hogy áttételesen önvédelem és erőtartalékolás ez is.

« Mondtam a múlt órán... harmincegy év előtt. » így kezdtem. Aki jártas a régi spanyol irodalomban, valószínűleg rájön, hogy kölcsönzés volt ez a nyitás. Fray Luis de León, a 16. századi költő, ágostonrendi pap s a salamancai egyetem tanára bizonyos hittételek miatt összekapott a domonkosokkal, aminél balgábbat nem is tehetett abban az időben. Tanártársai besúgására az Inkvizíció öt évi súlyosbított börtönbüntetést szabott rá. (Fogolytársa elpusztult mellette.) Kiszabadulása után visszakapta tanszékét s az első órán állítólag ezek voltak kezdő szavai: « Mondottuk tegnap... »

© Copyright Mikes International 2001-2005

Úgy tudom, a mai Magyarországon már szokatlan az előadásmódom, gondolatfűzésem, távoli összefüggések kapcsolása, egyenlőtlen értékű, de egyenlőn kötelező tekintélyek elhanyagolása s az egyetemi szabadelőadáson is áthallható esszéstílus. Ezért gondolom, hogy meglepetésükből felocsúdva tetszett a hallgatóknak, utána többen kérték, csupa ismeretlen, hogy jöjjek vissza, ha lehet. Nekem az esett igazán jól, amit egy barátom hallott maga mögött, én meg később a lejtős aula félhomályából. Javában beszéltem, amikor egy diák odadörmögte szomszédjának: « de jó fej ez a marha. » Tovább beszéltem, majd az elnöklő rektorhoz fordulva megkérdeztem, hogy megtoldhatom-e még körülbelül tizenöt-húsz perccel? Mire hallok a magasból egy fojtott ősmagyar biztatást: « naná! »

BÉKÉS: *írásaid javarésze külföldön jelent meg. Voltaképpen Nyugaton lettél író. Hogyan látod a magyar író helyzetét külföldön? S a magad írói munkásságából mit tartasz a legjelentősebbnek?*
CS. SZABÓ: Író, festő, zeneszerző gyakran értőbb bírája önmagának, mint ahogy kívülállók hiszik. Persze ő is elfogult s még belső tükre előtt is titkolni próbál kínos fölfedezéseket a műről. Rendszerint hiába; se önáltatással, se pózokkal nem lehet rászedni a tudatalatti ügyészt.

Merek a magam ítélőbírája lenni s állítom, hogy nagyobb a súlya munkáim ama részének, amit már idegenben írtam. Okait nehéz tisztázni; megkísérlem. Az egyik föltehetőleg alkati, *late developer* vagyok, lassan beérő. Késő süretem a jobb. Telepatikusan gyaníthattam már fiatalabb korban is; ez lehet a nyitja, hogy *Három költő* című könyvemben (1942) önmagam alaptípusának szöges ellentétét akartam felvázolni Byron, Shelley és Keats misztikusan gyorsuló tökéletesedésében korai haláluk előtt. Úgy látszik, hallhattak belül egy vészcsengőt. A többi ok külső. Hatásában első helyen áll a külföldre vetettség folyton kihívó erőpróbája, ami valószínűleg puritán édesanyám egyetlen hagyatéka, a belém oltott önfegyelem nélkül aligha bírtam volna vállalni több, mint három évtizedig. A másik ok félelmes írói szabadságunk a körénk fagyó, tehát a dermedés ellen örök éberségre késztő nyelvi, társadalmi és politikai űrben. De fordított előjellel összefügg vele a harmadik ok: hazai műveltségem és képességeim dúsítása, pallérozása, tágítása és fegyelmezése Anglia személyileg közömbös kulturális magasiskolájában. Egyetemi diák Párizsban voltam egy darabig, lógós ugyan, de szivacsként telő, Rómát is az 1920-as évek óta « szívtam mellre », tehát barátok és olvasók Erdély s a külhaza mellett rendszerint e két latin fényforrással azonosítottak, holott az író, magyar szellemi poggyászán kívül legtöbbet az angoloknak köszönhet. Erről pár év előtt megjelent egy beszélgetésem; Siklós István, a költő és rádiós kollégám volt a faggató. Sajátmagam tűrhetőn tájékozott önbírájaként ismétlem tehát, hogy ha életművemnek van egyáltalában valami értéke, ötven éves korom után írtam a javát, főleg 1960-tól. Magyarországon épp ez a része ismeretlen vagy ami rosszabb, sokkal rosszabb, hallomásból ismert. A sors rosszmájú játéka, hogy mindig egyszerűen író akartam lenni, a társadalomban elvegyülő munkás ember az asztalnál, mint eszményem, Kosztolányi Dezső, a lángeszű anti-zseni s ehelyett félig-meddig ködös legenda vagyok otthon s az elszakított országrészekben, irodalmon kívüli, szimbolikus szerep is szakadt a nyakamba. Hogyan szabaduljak meg tőle? Már késő.

Szokták kérdezni, melyik a legkedvesebb könyvem? Dehát miért férkőznék közelebb a szívemhez egyik lányom jobban, mint a másik. Tizenöt kötetem jelent meg csak idekint s készül a tizenhatodik, szeretet dolgában ezekhez még azt a körülbelül egyenként félezer oldalas három-négy kötetet is oda számítom, amely felszívná szétszórtan kinyomtatott nagyobb írásaimat, körülbelül jó egynegyedük a Katolikus Szemle lapjain. Most készül 1950-ig visszamarkoló, teljes bibliográfiám, elrémít az anyag mérete, látom, mennyire telibe talált már húsz év előtt a « grafomán törpéről » szóló, öngúnyoló bökversem. Ha nagyon megszorítanak, négyet azért pár arasznyira a többi fölé tennék: Hunok Nyugaton, Római muzsika, Pokoltornác és Vérző fantomok. De amennyire tudom, valamivel nagyobb visszhangot vert két másik könyvem: Ország és irodalom s Két tükör közt. Hát persze, mert azokban több a politikai robbanószer.

Méltatlan lenne az Anonymus kiadóhoz, meg hozzám is, ha hízelgéssel gyanúsítanának. Nem kedveskedésből, hanem az igazságért mondom, hogy némileg különálló hely illeti meg külföldön kiadott első két könyvemet: *Magyar versek Aranytól napjainkig* s az *Irgalom.* Egyszerűen azért, mert az Angol Rádió mellett az Anonymus mentett vissza az irodalomba, másodszori felavatóm volt. Ráadásul az első könyv angol viszonylatban a legrangosabb is. Sztálin uralma alatt, amikor szinte lehetetlen volt magyar könyvhöz jutni hazulról, G.F. Cushing, a londoni egyetem professzora egy ideig kisegítő olvasmányként ajánlotta hallgatóinak s ez volt egyetlen könyvem, amelyről írt egy világtekintélyű lap, a *Times Literary Supplement.* A kiadó tiszteletdíjat is fizetett mindkettőért, szerényet, de nem megvetendőt.

Úgy hangzik, mintha csak odavetve mondanám. Holott külföldi pályám sötét és megszégyenítő oldalára utalok háborogva, gyógyíthatatlan sérelemmel. Ama « szerencsések » közé tartozom — milyen gúnyos a szó mellékzöngéje! — akik nem saját zsebük terhére írók. Honnan a csodából győzném is? A nyugati magyar irodalomban úgy szólván ismeretlen a tiszteletdíj s a veteránok se kivételek. Kint élő magyarok fényesen vagy jól kereső tízezrei lelkiismereti rezdülés nélkül, erkölcsileg szentesített állapotként veszik tudomásul ezt a tökéletes elferdülést és lelki lenyomorodást. Hivatásos író, még ha nem is számít a nagyokhoz, óhatatlanul műkedvelőnek érzi magát s objektívan nézve csakugyan műkedvelők közé süllyed le, ha honorárium nélkül kiadói keggyel vagy könyörülettel kell beérnie. Megfizetjük a vízvezetékszerelőt, cipőtalpalót, szobafestőt, autójavítót, ablakmosót, de nem az írót. Őt gondosan kíméljük a pénz szagától. Csakhát a pénznek nincs szaga s általában kéthetenként rémítő számlát halászunk ki a postaládából.

© Copyright Mikes International 2001-2005

Hetven éves koromig akartam « másból » élni. Az igazság az, hogy hetvenöttel a vállamon se tudok horatiusi békességbe visszavonulni, akár egy valóságos erdei, akár egy képletes nagyvárosi Bandusia forráshoz, hogy csak az írásnak éljek, holott a koromban már kegyes ajándéknak számít minden hónap.

No mindegy. Pár év előtt az olasz kormánytól kaptam egy váratlan elégtételt. Az olasz műveltségért magyar nyelven (!) tett szellemi szolgálatok fejébe megtettek a köztársaság lovagjának; Cavaliere vagyok. Szóval Wolfgang Amadeus Mozart rangtársa. Igaz persze, hogy ő a pápától kapta, aranysarkantyúval. Talán azért használta következetesen (és semmi anyagi haszonnal), én meg sohase használom, de legalább egyszer, az érdemrend átvételénél belülről láthattam Rómában a gyönyörű Chigi palotát.

BÉKÉS: *A kedvezőtlen körülmények ellenére mégiscsak kialakult külföldön, főleg 1956 óta, egy olyan magyar irodalmi munkásság, amit joggal nevezhetünk nyugati magyar irodalomnak. Hogyan értékeled ezt az irodalmat? S mit tartasz a kiadói tevékenységről Nyugaton?*

CS. SZABÓ: 1956 természetesen óriási vízválasztó a nyugati magyar irodalomban. Előtte kevesen éltünk kint, mind elszigetelten, el-elfulladva, átlagos életkorunk a kiözönlés idején körülbelül 50 volt és talán Csokits János a harmincon aluli, egyetlen fiatal költő, akit igazán becsültünk. Közben tucatjával, ha nem százával támadtak és tűntek el kérész életű rotációs újságok; azt hiszem, majdani történész kutatók számára a firenzei *Fondo Pálinkás* az egyik legnagyobb tömegkoporsójuk. Csakhogy ugyanakkor indult meg a maradandó érvényű, valódi irodalom csodálatosképpen máig élő, tekintélyes értékmérője, két folyóirat, a Látóhatár (később Új Látóhatár) s a Katolikus Szemle. Hamar és elég könnyen meg tudtam győzni a kételkedőket, hogy a Szemle nem csupán « egyházi közlöny » (azt se kifogásolhatták volna!), hanem az összmagyarság irodalmi fóruma is, rózsás óráimban se reméltem azonban, hogy milyen szívósan, mekkora közbecsülésben.

Hemzsegtek körülöttünk a műkedvelők, pénzesek és pumpolók, komikusak, bosszantók és tűrhetetlenek. Aranykorukban lubickoltak. De volt két kiváló céhbelink, vérbeli professzionisták: Bikich Gábor, a kinti irodalom megronthatatlan Robespierreje, és jellemileg ellenkező végleten a velejéig amorális, igen művelt, okos és tehetséges Horváth Béla, aki kegyetlenül elelnáspágolta őket. Egy ideje nyugaton kiveszett az irodalomból ez a kötelező rendcsinálás, Döbrögi uram s még inkább Döbrögi asszonyságom kacagtató deresre húzása. Most, amikor súlyban, méretben legalább tízszeres a jó termés a Vízválasztó esztendejéhez képest, bosszúsan hiányolom s a fiatalabbak rovására írom, mert orrukat finnyásán feltolva csak a legjobb irodalommal foglalkoznak, elitisták. Ne csodáljuk akkor, hogy a műkedvelők, némileg megfogyva, tovább feszítenek köztünk, sőt egy kis részük látszólag megtanulta a szakmát, lassacskán behatolt az igazi irodalom területére, néhányukat már komolyan veszik.

« Négyszáz író nyugatra tart », írtam tréfásan akkortájt. Csak félig volt tréfa; ha nem is négyszáz, legalább nyolcvan. Amióta középkorúvá öregedett ez a kiömlő fiatalság, globális szétszóródásuk ellenére csökkent és kevésbé fojtogató a magányérzet vagy irodalmi főváros hiánya, mert a szó politikailag ártatlan értelmében elég szorosra font intellektuális szabadkőművesség dolgozik össze folyóiratokban (amelyekhez különösen Párizsba települése óta a rotációs papíron megjelenő Irodalmi Újság is elsőrendűen oda számít), könyvekben s évente legalább féltucat találkozón, úgynevezett tanulmányi héten. Ott tudnak leginkább eszmét cserélni a világ minden tájáról, hazaiakkal találkozni, felszítani lankadó barátságokat, figyelni egymás arcán az öregedés lassú rombolását. Ma már az óceán sem elég széles választóvonal köztük; Perth és Vancouver közeli szomszéd, magyar irodalmi légvonalban mérve. Mégis letagadhatatlan Európa ősi elsőbbsége, már csak azért is, mert sok évszázados a menedéknyújtó hagyomány, igen kedvező, kettős értelemben: jogi védelem egyfelől, másfelől meg a beékelődő, idegen szellemi autonómiák tapintatos elismerése, tartózkodás a beleszólástól vagy az asszimiláló túlbuzgalomtól.

A középnemzedék kétnyelvű. Tudományos munkát, amely elég tetemes részében magyar vonatkozású valamelyik világnyelven vagy legalább is nyugati nyelven ír s ezzel új és sokoldalú fejezetet nyit a nemzetközi magyarságismeretben, élesen elkülönülve a jórészt felhevült vagy vádaskodó önigazolásra szorítkozó, korábbi két nagy kiáramlástól, amit Rákóczi és Kossuth neve fémjelzett. Szépirodalmi nyelvük viszont magyar, általában nagyon választékos, néha már-már görcsösen tiszta, akárcsak a reneszánsz humanisták latinja. Bizonyos fokig holt nyelven írunk, ne szégyelljük, hiszen csupán annak a jele, hogy az elidegenedéstől rettegve soha nem akarjuk az anyanyelvet fésületlenül, pongyolában látni. Én persze már nem érem meg, amikor az öncsonkító hivatalos Magyarország kapitulál ennek a más hangú, más észjárású, de fájdalmasan féltő magyarságtudattól átfűtött, külhoni irodalomnak és fenntartás nélkül úgy fogadja be, ahogy jó ideje illenék, mert ősi kultúránk messziről fölismerhető, szerves tartozéka. De egy diktatúra hiába enyhül, hiába tagadja magáról, hogy diktatúra, mindig elárulja a felelősségtől való félelem.

Előző válaszomból már kiderült, hogy az irodalommal végképp nincs arányban sem a könyvkiadás, sem a terjesztés, mindkettő siralmasan visszamaradt. Harminc éve újra és újra megbukott minden átfogó szervezési kísérlet. Nem szimatolok bűnbakok után, talán csakugyan nincs segítség, de nem is vesztegetek rá több szót, inkább Mikes Györgyöt idézem: « a külföldön élő magyarok a két Gyulai közül csak az egyiket ismerik, a kolbászt. »

Meddig marad még életben, küzdelmek árán a nyugati magyar irodalom, egyik gyökérágával a befogadók közt, másikkal a hazában? Négy-öt év előtt egy negyedszázadot adtam neki, de a középnemzedék pár tagja azóta szelíden rámpirított, ők valamivel derűlátóbbak. Majd elválik. Mások s a magam bátorítására hadd idézzek egyikük leveléből, tengerentúlról postázta:

© Copyright Mikes International 2001-2005

« A mi kis csoportunk persze csupán szerény hozzájárulás a teljes magyar kultúra kórusához, de különös nyomatékkal azt az egyre erősödő vezérszólamot támogatja, amely szerint a (csonka) országhatárokon túl is *est vita s* nem is akármilyen, és talán az önbizalmát vesztett kisnép-tudatába beletört és beletörődött, egy « nagy szomszéd » nemzettipró jogát kényszerűn vagy készséggel elismerő hazai szellemi ember számára is hozhat ez az erősítés lelket, hitet felrázó biztatást: no lám csak, nem lehetünk mi olyan dögrováson-náció, mint sokan elhitetnék velünk, talán a szufla sem fogyott ki belőlünk, ha ezek a nyavalyások az Óperenciás tenger két partvidékén huszonöt-harminc év exiliuma után is *így* tudnak *magyarul* énekelni! Azt hiszem, nem árt hasznunkat ebből a szemszögből is nézni s értelmezni, nyelvújítás helyett ma tudatújításra van égető szüksége a magyarnak, de azt is tudjuk, hogy ez a reneszánsz nem történhet meg máról holnapra, hanem egyelőre titokzatos forrásokból táplálkozik. »

Érdemes fiatalnak, öregnek e magyar hitvallás tépett lobogója alá állni. A színe egy csöppet sincs kifakulva.

BÉKÉS: *Tudjuk, hogy erős rokonszenvvel tekinted a keresztény egységmozgalmat és magad is, előadással, felszólalással, résztvettél mindkét Nyugaton rendezett Magyar Ökumenikus Találkozón. Nem fejezhetjük be ezt a részünkre rendkívül érdekes beszélgetést anélkül, hogy meg ne kérdeznénk, mi a véleményed a magyar ökumenikus törekvésekről.*

CS. SZABÓ: Talán meghökkentő, amit állítok. A magyar ökuménia Balassi Bálinttal kezdődik. Bornemisza Péter volt az apa által kiszemelt nevelője, egy ízig-vérig hadakozó protestáns prédikátor, aki a hithűségért bécsi pápisták börtönében is ült. Maga Bálint úr, föltehetőleg e bibliás ember ösztönzésére egyik korai, kimagasló zsoltárfordítónk még protestáns hiten, áttérése után azonban folytatja Isten katolikus vitézeként is s Esztergom ostrománál egy jezsuita gyóntató szemeláttára hal bele sebeibe. Pázmány Péter, a magyar Ellenreformáció tornya s mindmáig legnagyobb prózaírónk létszükségnek tartotta a protestáns Erdély épségét, tanítványa, Zrínyi Miklós, a katolikus világkép európai szabású epikusa titokban levelezett II. Rákóczi György fejedelemmel és Luther arcmása függött csáktornyai várában. Fáradhatatlan vércsapolónknak, a töröknek köszönhetjük, hogy az Úrvacsora feletti vita miatt, de a valóságban sokkal inkább területrabló fejedelmi mohóságok kiszolgálására nem gyilkoltuk egymást olyan nagy kedvvel, mint a franciák és németek két vallásháborús századon át. Családomban az ökuméniát édesapám kezdte el észrevétlenül. Előbb a kolozsvári református kollégium, majd Budapesten a felekezeti gimnázium belémoltotta történelem és vallás órákon a « nyakas » hitet. El is bámultam, amikor egyszer apám oldalán haladva látom, hogy köszön egy katolikus, mi több! egy jezsuita templom előtt. « Ezt maga rniért teszi? » kérdeztem kissé megrökönyödve. Rövid vállrántáson kívül adós maradt a válasszal, én viszont lassacskán megszoktam, a végén már elvártam tőle azt a következetes kalapemelést, még az sem volt mindegy, hogy elég mély-e? Utóvégre Ady is megtette egy havas erdei Krisztus-kereszt előtt, a szánon.

Gondolom, a krónikásra tartozik az is, hogy önálló írói (nem fordítói) munkámat *ökumenikusan* kezdtem el a B.B.C-ben. Magam mögött majdnem tíz évnyi vezetői múlttal a hazai rádiózásban, tanoncként kellett működnöm pár hétig. Ebben a törvényben az angolok nem ismertek sem irgalmat, se kivételt a különböző nemzetek közt. Tehát tanultam, amit régóta tudott a kisujjam is, engedelmesen forogtam a taposómalomban, fordítottam, mikrofon elé ültem. Amíg a sztálinisták fel nem oszlatták a szerzetesrendeket. Akkor a kálvinista hirtelen megelégelte a játékot: munka után írtam otthon pár gépelt oldalt arról, hogy mit köszönhetett idegen és honi szerzetesrendeknek az Árpád-kori Magyarország. Nemcsak könyvfestő műhelyeikben, hanem a tájak civilizálásában is. Másnap szó nélkül az osztályvezető asztalán hagytam a kéziratot. Nem volt a szobában. Nemsokára hallom, hogy hív, bemegyek, két füléig ér a szája. « Te Laci, hány, de hány éve nem láttam s hallottam a szót! Oltókés. Oltókés. (Közbevetőleg: amit bencések, ciszterciek használtak a példaadó mezei szorgalomnál, különösen gyümölcsösökben.) Ma este felolvasod. » Attól kezdve a rutin munka mellett körülbelül egy negyedszázadon át vasárnaponként heti rovatom volt a nevemmel. Ennyi idő alatt bizony elkoptattam volna egy-két oltókést.

1971-ben, a magyar ökumenikus találkozó alatt istentiszteleteken és reggeli áhítatokon a katolikus Illyés Gyula apostoli hitvallás fordítását s az én Miatyánk szövegemet mondta, akinek így tetszett. Egyik se volt kötelező érvényű, általában nem is használják, de szeretném remélni, hogy egy újabb találkozón visszatérnek rá, ha másért nem, a jelkép kedvéért. Hiszen a genfi Reformátorok Falát együtt léptük le egész hosszában Illyés Gyulával, amikor fogamzani kezdett agyában híres nagy verse minden vallásháború és világnézeti hadjárat ellen. Bizony ez már történelem.

Végzem, amivel kezdtem. A hazából és hivatásából kivetett, középkorú írót az ökuménia segítette vissza éltető szellemi légkörébe s küldte követként olyan halottakhoz, akik élnek: költőkhöz. Valószínűleg e jó szolgálatnak köszönhető, hogy nem aludt ki a lélek, még csak pislákolni se kezdett a láng. Első külföldi könyvemet, a magyar versek antológiáját Rómában, a katolicizmus világszékhelyén báró Apor Gábor, Te, Hlatky Endre, Várady Imre, Pásztor Lajos egy katolikus kiadóvállalat, az Anonymus nevében egyhangún és minden megkötés nélkül a kálvinista Cs. Szabó Lászlóra bíztátok. Huszonöt év után se tudnám eldönteni hirtelenjében, mi volt erősebb: csodálkozásom-e vagy meghatottságom. Gondolok is rá néha két bombarobbanás közt. Itt a példa a százszor szerencsétlen íreknek: ha ugyanígy viselkednének, nem köveznének meg angol katonát nyolcéves kisfiúk a gyilkos terror előképzőjében, angol katona gumigolyója se vakítana meg félszemére nyolcéves kislányt, Krisztus saruja se csúszna el egy vértócsában, mihelyt lélekhalász bárkájából kilép a partra Belfastban.

© Copyright Mikes International 2001-2005

Békés Gellért : Ima a hegyen[1]

Cs. Szabó Lászlónak

Hegyeid közé vetettél
derűs napon rám nevettél
záporoddal miért bántasz
mennyköveddel megdobálhatsz
— én Istenem el ne hagyj!

Hegyeid közt ember lettem
látni fényedre derültem
viharban is hegyet járni
fergetegben is helytállni
— ki tanított ha te nem?

Hegyeiddel szembeszálltam
szikláidtól nem hátráltam
tunya lábam bátran lépjen
verejtékem ne kíméljem
— te akartad Istenem.

Fönn járok már a gerincen
nincsen hova tovább mennem
szakadékok közt bolyongok
hajszolnak embernyi gondok
— én Istenem el ne hagyj!

Bozótosba akadt sorsom
egyedül csak véled osztom
te vagy az út te a Lélek
te akihez hazatérjek
— tégy szabaddá Istenem!

[1] Forrás: *Katolikus Szemle*, 1980. 4. szám.

© Copyright Mikes International 2001-2005

BÚCSÚZUNK CS. SZABÓ LÁSZLÓTÓL[1]

Csoóri Sándor : Cs. Szabó László sírjánál

Sárospatak, 1984 október 5.

Nem hiszünk a halálnak, bármilyen nagy hitető is. Nem hiszünk neki, mert nem akarunk hinni; sem a magunkénak, sem a másokénak. Ha megérint, ha megvacogtat, ha átfúj is rajtunk előszele: félelmünk és képzeletünk mindenestől az életé. Nappali világosságban még tán agóniánk is megrendítő történet csupán.

A Nagy Halott is, akitől ma itt, a sárospataki temetőben, örökre elbúcsúzunk, nemrég még az élet kivételes képviselője volt. A szenvedés és a testi fájdalmak óriása: egy kórházi köntösbe öltöztetett Jób, véraláfutásos karral, szederjes, lila háttal, férgek csípése helyett tele tűszúrásokkal, de a megszégyenítő nyomorúság közepette is olyan kikezdhetetlen, kristályos tudattal, amelyről úgy csúszott vissza folyton a halál, mint kimerült, őszi darázs az ablaküvegről.

A kínokat igen, a poklot igen, de az elmúlás gyorsan beteljesülő jóslatát magának Cs. Szabónak se hittem volna el. Bibliai megpróbáltatásában, mint egyéb sorscsapásaiban is már annyiszor, az élet gőg nélküli fenségét láttam.

De, íme, elvégeztetett!

Elvégeztetett mégis!

A nagy nemzedék elgyérült csapatából — Illyés után és Szabó Zoltán után most ő dőlt ki a sorból s hagyott szándéktalanul magunkra. Előttem van utolsó képe: csontos, szemüveges arca magasból néz rám, egy trónjához odakötözött király szeretetével, de ez az arca, ez az utolsó arca, a halál éjszakáján egyszer és mindenkorra mélyre zuhant. Mélyre: belém, belénk.

Neve számomra s az itthon élő fiatalabb nemzedékek számára hosszú-hosszú ideig csak jóhangzású név volt. Távolra került bolygó, irodalomtörténeti adat, egy részleges halhatatlanság jó tollú szereplője, akiért a harmincas-negyvenes években Babits kezeskedett és Németh László, Halász Gábor és Radnóti Miklós, később Vas István. Weöres és Pilinszky. A fölsoroltak közül nekem bárki egyszál magában is elég lett volna ahhoz, hogy a külföldön élő Cs. Szabó Lászlót a torzító távolság és a mesterségesen előidézett feledékenység nyűge alól fölszabadítsa, de személyes szerencsémre Illyés Gyula már a hatvanas években fölcsigázta iránta kíváncsiságomat. Amikor egy rögtönzött beszélgetésben arra terelődött a szó, hogy kik tudnak prózát írni magyarul — ha kell bal kézzel akár, a mesterek közt kitüntetett helyen őt is emlegette.

Cs. Szabó régi, még itthon megjelent írásaiból három egymást gazdagító képessége ragadott meg és ragadott el: műveltsége, stílusa s az a torkot szorongató sajgás, amellyel ő újra és újra Kolozsvárt emlegette, gyerekkora városát, színhelyét s e színhely mögött az örökösen fölvillámló, történelmi Erdélyt.

A kortársak közül többen — első helyen épp Németh László — gyűjtő-természetnek látták; olyan szellemi műgyűjtőnek, aki mögött könyvtárak komorlanak, pletykálnak, adatok örvénylenek s aki sokkal inkább csak halmozza a műveltséget, semhogy meggyőződést fakasztana belőle.

Az életmű magasából hátra fordulva, alaposan megváltozott a kép. Cs. Szabó írásokba átömlő műveltsége a magyarság szellemi élete számára, az idők folyamán, olyan tőkévé duzzadt, amely nemcsak halmozódott, de kamatozott is és ezután méginkább kamatozni fog. Jelentőségét egy meghökkentő példával tudom érzékeltetni. Ahogy Kodály a hiányzó, az elveszett, illetve meg se született magyar zenét azzal igyekezett pótolni, hogy a XV. és XVI. századi psalmusok helyett megírta a maga Psalmus hungaricusát, vagy a Zrínyi szózatát, Cs. Szabó a hiányzó, magyar városi műveltséget akarta ilyen módon utólag megteremteni. A középkorit ugyanúgy, mint Mátyás koráét, a tündöklő és véres vallásháborúk koráét ugyanúgy, mint a reformkorét. Ehhez természetesen be kellett kalandoznia testben, lélekben és értelemmel mindazt, amit a Földközi tenger és az Atlanti óceán fényeitől átitatódott kultúrák teremtettek, az itáliai városoktól kezdve a kisázsiai romokig, a görög szigetektől Provenceig; Dante és Machiavelli korából oly biztos tartással lépve át a francia szürrealisták korába, mint akit megingathatatlan múzsa vezet. Cs. Szabó műveltsége ihletett műveltség volt, nem pusztán mohóság és szorgalom végösszege. Kapcsolatok, összefüggések lírai rendszere, melyben a tudás csakugyan hatalom. Egy helyen arról ír, hogy Monteverdi, a titáni olasz muzsikus Magyarországon járva, kis szerencsével találkozhatott volna Balassi Bálinttal. Cs. Szabó nemcsak tud erről a múltbeli alkalomról, esélyről, de érezhetően sajnálja is, hogy elmaradt ez a négyszáz esztendő előtti találkozás.....

A Nagy Halott kultúrák és népek Nagy Összehozója is volt. Örök diák, fáradhatatlan peregrinus, a Szenczi Molnár Albertek és a Misztótfalusi Kis Miklósok utóda, aki ha bármikor elment is ebből az országból, sose ment el egészen és ha visszatért is ide, lelke néhány vonzalmával odakint maradt. Ami meghasonlásnak látszódhat nyugtalan életében, egyszerűen csak sors volt, a szív és az értelem diplomáciai szolgálata.

[1] Forrás: *Katolikus Szemle*, 1984. 4. szám.

© Copyright Mikes International 2001-2005

Hogy ez mennyire sorsként működött benne, legbeszédesebben száműzetésének évtizedei bizonyítják. Míg itthon élt, angol és olasz antológiát szerkeszt, franciákról és a goethei németségről tudósít, hogy Nyugat-Európa telített, sűrű mondatai, századok visszhangjaként és jelenidejűen is, itt cirkálhassanak a fejünk körül, de Angliából már mindegyik írásában hazabeszél. Ha Miltonról, ha Zrínyiről és Mikesről ír akkor is, ha Turnerről, vagy Michelangeloról, akkor is. Kint derül csak ki igazán, hogy hatalmas műveltsége: erkölcsi erőforrás is. Hazafiúi tett, kishitűségünk elleni orvosság. Azt a tudatot igyekszik erősíteni bennünk, hogy nem leszünk addig európaiak, míg nem tudjuk elkülöníteni magunkat Európától, mivelhogy az európaiság önállóságot, lelki függetlenséget jelent. A magyar modellről beszélt volna ösztönösen is, amely szóhasználatunkba csak az utolsó évtizedben gyökeresedett meg? Ha igen, akkor nem arról, amely az ezerkilencszázhetvenes években körvonalazódott, hanem arról, amely elkezdődött már ezerkilencszázötvenháromban, fölizzott ötvenhatban s azóta is alakítja, keresi saját formáját.

Itt a koporsó mellett nem hallgathatjuk el, hogy Cs. Szabó « rodostói », azaz: londoni élete nem melodráma volt, sértettséggel és honfibúval fölbangyalítva, hanem egzisztencialista döntés. Méghozzá olyan, amelynek előérzete ott bujkált már a háború előtti műveiben, elsősorban a Fegyveres Európa árnyai miatt. Radnóti ezerkilencszázharminchatban ezt írta verseskötete homlokára: Járkálj csak, halálraítélt! S egy évvel később Cs. Szabó a maga kötetére pedig ezt: Levelek a száműzetésből.

A vak jövendölés mindkét esetben betelt. S Radnóti a vértanúságával, Cs. Szabó viszont a hazájából való kényszerű kiszakadásával jelképez valami elsápasztó kortünetet: a század személyek fölötti tragédiáját, ami egyúttal a magyar történelem áldozatoktól súlyos és menekülésektől fuldokló pillanata.

Én személyesen ezerkilencszázhetvenháromban ismerkedtem meg vele. Első nyugati utam alkalmával meghallottam Bécsben, hogy Laci bácsi épp Zürichben vesztegel még másnap reggelig és egy összefüggő köd-zónán: köd-Ausztrián és köd-Németországon át, erőltetett menetben, hétszázvalahány kilométert autóztunk Sára Sándorral csak azért, hogy végre kezet foghassunk vele. Ma már tudom, hogy a köd csak az utolsó tömény szimbólum volt, amelyen át utat kellett találnunk hozzá. És jó lelkiismerettel mondhatom, hogy az az egyetlen este ott, szelleme és jókedve társaságában, elég volt az én végső megvilágosodásomhoz. Amit elvontan tudtam, ott értettem meg élményszerűen. Ott értettem meg, hogy a száműzetés, az emberiség történelme során szinte mindig, nélkülözhetetlen életforma. Korunkban különösen az. Sőt, nemcsak szükséges — egyenesen kötelező is! A veszedelmes szélsőségek kiegyensúlyozására. De Mikes Kelemeni rangot csak akkor kap, ha nem fullad bele sértettségbe s politikai provincializmusba. Nem elég hozzá a vérben megmosdó igazság sem, a zsebkendővel integető remény: nagyság, minőség, méltóság és távlat is kell a megteremtéséhez. Mindnyájan tudjuk, hogy száműzetéséhez Cs. Szabó igazolást föltétlenül a magyar történelemtől kapott, a koholt pörökbe torkolló bűnöktől, de erkölcsöt ő növesztett hozzá. Mert azt, hogy az erdélyi, a felvidéki, a kárpátaljai, a vajdasági magyarság mellett van még egy világban szétszóródó magyarság is, a történelem hideg kényszere hozta ránk, de hogy ennek az újabb törzsnek arca is van, méltósága és küldetése is, mindenekelőtt olyan írói, gondolkodói s emberi nagyságoknak köszönhető, mint például Szentgyörgyi Albert, Márai Sándor s mint amilyen ő volt.

Aki a kint írt esszéinek s vallomásos könyveinek csupán a stílusába merül alá, megérti, miről beszélek s minek az elmúlását siratom, ő is azok közé a kiválasztott kevesek közé tartozott, akiknek az anyanyelv kérdése a létezés kérdését és a jellemét is magába zárta mindig. Hisz egy olyan korban, amikor a politikai és civilizációs diktatúrák népek és egyének összezavarását legelőször a nyelv összezavarásával és meggyalázásával kezdik: világosan fogalmazni nemcsak írói tehetség dolga, de mindennapi szabadságharc. Angol útlevéllel a zsebében Cs. Szabó úgy vigyázott igéinkre, jelzőinkre, mondatszerkezetünk izomzatára, mintha a nyelv többezeréves géniusza kardos angyalként állt volna a háta mögött. Volt idő, amikor helyettünk, itthon élők helyett is vigyáznia kellett.

De a hatalmas monológ-folyam, amely az élete volt, megszakadt. Tekintsük eleve elrendelésnek, hogy épp itthon, Magyarországon apadt el. Talán azért idehaza, hogy földalatti zuhogókon bújdosva-bukdosva hamarabb felszínre törhessen, bennünk.

Tisztességtevő s gyászoló barátaim! Ne keressünk vigaszt a veszteségben, ne keressünk vigaszt a gyászban. Hacsak annyit nem, amennyi a Halottunkat is megnyugtatná: testét hazai földbe helyezhetjük örök nyugalomra. Egy olyan város temetőjében, amely protestáns Kollégiuma révén, századokon át a magyar szellem egyik végvára volt: egy olyan városában, amelynek falai a bujdosó Rákóczi hangját is beitták és őrzik; ahonnét nincs messze Vizsoly, Katalin szülőfaluja és nincs messze Erdély. Egy olyan temetőben, amely « félúton van Kölcsey s Kazinczy sírja között. »

Gyönyörű ősz van a Hegyalján, Cs. Szabó László, gyönyörű ősz. Olyan, amilyent Illyéssel együtt ti nagyon szerettetek. El kell, hogy búcsúztassalak ettől az ősztől. A világ minden olyan magyarja nevében búcsúztatlak el tőle — írók nevében és olvasók nevében egyaránt —, akik tudták, ki vagy, haragodban, pöreidben és szeretetedben. De azok nevében is el kell hogy búcsúztassalak, akik majd ezután, halhatatlanságodban ismernek meg. A halál némán és nagyvonalúan visszaadta útleveledet, személyi igazolványodat. Mostantól kezdve újra itt vagy közöttünk, velünk, világoddal és elmúlásoddal együtt.

© Copyright Mikes International 2001-2005

Lukács László : Ima a temetésen

A Vigilia új főszerkesztője imát mondott Cs. Szabó László temetésén, Sárospatakon, 1984 október 5-én. Itt közöljük az ima első részét.

Mindenható Atyánk,

Te a keresztségben gyermekeiddé, Fiad testvéreivé tettél mindnyájunkat. Fájdalmas sebe Fiad élő testének, az egyháznak, hogy az egyetlen keresztség által már belopózik közénk a megkülönböztetés és az elkülönülés. Fiad végső kívánsága, legsürgetőbb parancsa egyházának egysége volt. Kegyelmi órának érezzük századunkban azt, hogy megnőtt ma bennünk a szétválasztottságon érzett fájdalom és az egység utáni vágy. Krisztusi egységünk és egyetemességünk kifejezésének és megerősítésének érezzük, hogy most egy szívvel és egy hittel imádkozhatunk László testvérünk holtteste fölött, az ő végső akaratának megfelelően, s ökumenikus közösségben könyöröghetünk érette és egymásért.

Hálásan köszönjük, Atyánk, hogy megajándékoztál vele bennünket: azokat, akik személyesen találkozhattak vonzó és gazdag egyéniségével; azokat, akik leírt vagy elmondott szavain keresztül tanultak magyarabb magyarok, emberebb emberek lenni; azokat, akik magyarok élünk széles, e világon.

© Copyright Mikes International 2001-2005

EMLÉKEZÉS CS. SZABÓ LÁSZLÓRA[1]

Karátson Endre : Adalékok egy felségterület megörökítéséhez

Mondhatom: Cs. Szabó László az emigráció szellemi életének legismertebb személyisége volt. Mivel e szellemi élethez képest eltörpül a kintiek minden egyéb irányú mozgolódása, mondhatom még tömörebben: Cs. Szabó László az emigráció legismertebb személyisége volt. Egyúttal a legelismertebb. Otthon is, itthon is.

Merő véletlen folytán, 1956 szeptemberében, Magyarországról Bécsbe utazhattam a kiadósok és újságírók hajóján. A Mariahilfe utcán vagy másutt, pontosan már nem emlékszem, néhányan fiatalok felkapaszkodtunk egy homályos lépcsőházban s leadtunk pár könyvet magánkézbe, hogy továbbítsa Őneki. Lehet, hogy a küldeményt egyszerűen újabb hazai kiadványok képezték, melyeket akkor tiltott címre nem volt ajánlatos postázni: mégis a vállalkozást összeesküvők szívdobogásával hajtottuk végre, hazafias küldetéstudattal, megnövekedve hirtelen önmagunk szemében.

Gyakran vetődik fel a kérdés: mi voltaképpen az emigráció hivatása, miben lelheti meg igazolását? A bizakodó vagy kétkedő válaszok javarészt az aktív cselekvés dilemmáit feszegetik, figyelmen kívül hagyva a puszta létezés bizsergető vetületeit az otthoni képzeletekben. Egyszerűen mert *van* emigráció, minden magyar állampolgárban megfogamzott a kísértés, hogy ő is emigráljon, s gondolatai mélyén ott lappang a feltételezés, hogy ő is emigrálhat. Van, aki ezek után dacosan vallja, ő a jó magyar ember, mert vállalja az otthoni élet megpróbáltatásait, ellentétben az emigránssal, aki hűtlen és rossz magyar ember, ám ez a meggyőződés már párhuzamba állítás eredménye, olyan összevetéseké, hogy mi lett volna belőlem, ha elmegyek, s visszatérő jelleggel: mi lenne, ha elmennék . . . Vagyis magánvonalon, de közösségi érvénnyel, az emigráció vonatkozási pont, hol zavaró, hol vonzó lehetőség — része ily módon a nemzet lélektanának, de másféleképpen is. Kinek nem kellett évről évre hallgatnia az otthoniak bizonykodását vagy panaszkodását? Kinek nem támadt az az érzése, hogy akár levelezés, akár találkozás belesodorja olyan viszonylatba, amelyben rá a cinkos és feloldozásra kész gyóntató szerepe hárul? Az emigráns az a nyugati ember, aki a törzsökös nyugatiak zömével ellentétben, ért magyarul, válaszol magyarul és magyar fogalmak szerint érti, érzékeli, ami Magyarországon történik. Kárpótol a Nyugat süketségéért, táplálja a vágyálmot, melyet a nemzet önmaga fontosságával kapcsolatban dédelget az okkal, ok nélkül rangosítónak elkönyvelt nemzetek sokaságában. Ez a mindenkor életre kelthető virtualitás szerves része az emigráció értelmének, de persze az életre keltés minősége egyénenként, csoportokként változó. Cs. Szabó László a legmagasabb szintet képviselte, a zarándokút hozzá a hazulról kimentett s jogosságában nem kételkedő nyugatos eszmény ormára vezetett, olyan irodalom- és művészettörténeti felségterületre, ahol a magyarság életképessége kultúraszervező erejében öltött testet, ezt az erőt pedig a világműveltséggel való párbeszédes képessége szavatolta.

Bizonyos intézményes jelleg nélkül felségterület nehezen ismerhető fel. Szükség van felhatalmazott ügyvivőre vagy legalábbis kitűzött zászlóra. Cs. *Szabó* László személyében egyesítette mindkettőt. Felhatalmazása kezdetben a honi szellemi életben kivívott hírnevéhez és betöltött tanári és rádiós tisztségeihez kapcsolódott, később s mindvégig a zászló lobogtatásában újult meg. Ahol vállas, roppant rámutatásokkal dolgozó alakja megjelent és vészjós hangja felsüvített, ott a jelenlevők számához képest, hol előadótermi méretekben, hol kávéházi asztal körül, de akár egy sétaút vonalán is kialakult ez a kis mozgó ország, melyben mindenki kedvvel találta meg helyét. Igaz, mindig ott kísértett a történelem távlata, de mert esztétikai szemléletben tárult fel, írások, festmények, gondolati rendszerek, stíluskorszakok visszfényében, senki sem kényszerült viszállyá mérgesíthető szembenállásra sem az előadóval, sem hallgatóival szemben. A kultúrát nemzetfenntartó erőként érvényesítve Cs. Szabó Lászlónak sikerült azt az érzést kelteni, hogy az emigráció egyetért és valóságos hordozója egy magasabbrendű hivatásnak. A többi „közben" gondolkodó, buzgólkodó értelmiségi pártos eltökéltségei miatt csupán résznek szolgált, míg ő Atlasz módjára egésszel súlyozott. Ez volt sugárzásának egyik titka; tudta jól, ezért is görgette rendületlenül a kultúrglóbuszt.

Céltudatos szerepvállalással itthon közmegbecsülést vívott ki magának, olykor a szívbéli kedveltség rovására. Nem egy-két kicsinyes féltékenységre gondolok, inkább az elő-előterjengő idegenkedésre. Akik meghittebbnek tartották a részt s a folytonos egészt nyomasztónak, gyakran azon zúgolódtak, idegeikre megy „a Csé" színpadiassága, dalmahodó szoboralakítása. S tény, hogy bizalmaskodásra alkalmat nem nyújtott: nem volt ivócimbora, nem lehetett vállára csapkodni, képébe röhögni, gyengéit piszkálni, talpazatáról leráncigálni az esendőség szintjére. Csalódást okozott hát, de mivel nem minden tartózkodó embertől várnak el a többiek közelséget, a kérdés az, miért támasztottak iránta ilyen igényt?

Árnyalt válasz feltehetően a pedagógus paradoxonjában kereshető. Mint sokan a Nyugat második nemzedékéből, ő is akarta népét nem középiskolás fokon tanítani. Amiről a vele egy esztendőben született József Attila költőként álmodozott, azt az utazó katedrájáról deklamáló Cs. Szabó a valóságban gyakorolta. Azzal ragadta magával hallgatóságát, hogy szavait gondolatai

[1] Forrás: *Új Látóhatár*, 1985. 1. szám.

© Copyright Mikes International 2001-2005

mellett érzelmei is robogtatták. Szükségképpen a gondolati visszhangon túl kiváltott érzelmit is. Márpedig a gondolatokkal ellentétben az érzelmek nem szoríthatók mederbe. Kikivánkoznak az élet minden területére: féltékenyek, önzők, kisajátítók, ragaszkodók. Viszonzást követelnek a pedagógustól: maradjon meg bizalmasnak, kötődjék kebelbarátként egyetlen korosztályhoz, osztozzék hétköznapjaiban. Holott a felkészítés után a tanár végzetes feladata az útrabocsátás, hogy kezdődhessék máris a következő nemzedék felkészítése. Cs. Szabó Lászlóban a pedagógus reflexei működtek. Nem akart elvegyülni, továbbadásra méltónak főleg ismereteit tartotta, páncélzatával akadályozta, hogy testéből, véréből táplálkozzanak.

Látszatra a tanári alkat hiperboláját testesítette meg. Könyvben, múzeumokban, városok patinás díszletei között kalauzolt akár írt, akár előadott, akár beszélgetett. Négyszemközt is hol fülelnie, hol utalnia kellett egy roppant harmadik személyre, a kultúrára, melynek követelődző jelenléte sokakat feszélyezett. Azt írták rovására magán érintkezésben, amit javára közéleti fellépéseiben. Ki vette végül is észre, hogy ez a minden ízében közlésre berendezkedett ember mikrofon előtt, papíron, pódiumon közlési nehézséggel küszködött? Üssük fel bármelyik esszéjét, rögtön szemet szúr, hogy az ismertetésre szánt téma feldolgozása hemzseg a gondolattársításoktól, képektől, valósággal ezek burjánoztatásával zajlik; pontosabban azt is mondhatnám, bonyolódik. S bajos eldönteni, vajon nem a bővítmények képezik-e a lényegesebb mondanivalót. A mindent átható drámaiságot mindenesetre ezek tartják magasfeszültségben. S nem elég a cselekvő igék hang- és látomáserősítőjét említeni, s nem csupán arról van szó, hogy a tárgyalt fogalmat, személyt, s főleg magát a szerzőt ádáz tusa kimenetelének függvényeként érzékeljük — maguknak az összecsapó erőknek a kiléte szabja meg a Cs. Szabó-stílus jellegzetességét. Madártávlatból nézve: egyik oldalon sorjáznak végeláthatatlanul a világ művész hősei, a másikon, sokkal ritkábban névhez kötve, acsarkodnak a métely, a mocsár, a barbárság, a förtelem, a káosz stb. lidérces dandárjai. Az Olimpusz a Pandemónium ellen, de a szoros közelharc miatt szinte elválaszthatatlanul. A szublimációért kiáltó és az ösztönök szorításában vergődő Laokoón pillanatról pillanatra változó esélyei legalább annyira képezték Cs. Szabó László mondanivalóját, mint az alkalmi téma. Nem volt ez töltelék, sem merő szónoki fogás: áttételesen, a tanári kultúrnyelvvel „cenzúrázva" teregette oldhatatlan szorongása rétegeit; egy az egyben nem akart megnyilvánulni, valószínűleg nem is állt módjában. Aki személyes közelségébe akart férkőzni, annak fáradságosan fordítania kellett.

Kulcsfogalom tevékenységében a bizonyítás. Írógépével hétről hétre új témának rontva bizonyította, hogy a jó oldalon áll az el nem döntött harcban. Minél tágasabb területeket vont be személyiségének láthatárába, vagy ahogyan nyugatos nyelven ő mondotta, hódított meg a magyar kultúrának, annál tetemesebb haladékra nyílt remény. Bizonyára azért nem látott neki egy ponton mélyfúrásnak, mert közben nem ellenőrizhette volna az útvesztővé terebélyesedett erődrendszert. A mennyiséget igényelte, a talentum kamatos elszámolására hivatkozva. Gyógyíthatatlan, sikeres vizsgázóink közé tartozott: vizsgáztatójának, a hazának tetszését sokszorozott feleleteivel kívánta kivívni, szimultánban záporoztatva az éppen feltett kérdés köré társítható neveket. Mindegyikről volt ismerete, véleménye, egyikkel sem tartott fenn elmélyültebb kapcsolatot. Törhetetlen lelkesedésével ezt a vizsgázó észjárást terjesztette 1956-ban kitóduló és amúgy is továbbtanulni vágyó diák nemzedékünknek. Közvetített a nyugati szellemhez, bevezetett a tudás tárházába, de nem azért, hogy ott maradjunk, hanem, hogy majdan hazatérve az elsajátított anyagból kitűnőre feleljünk. Telt az idő közben, nem úgy alakult a hazatérés, ahogyan ő gondolta akkor. S az 1956-os nemzedékből mind kevesebben érték be azzal, mi történik a nyugati kultúrában, egyre többen vettek részt cselekvő alanyként, idegen nyelveken beszélve, írva e kultúra alakításában. Sokat emlegette Cs. Szabó László ezt a szemében meghökkentő fejlődést, sosem helytelenítve, hiszen liberális elme volt, de lényegében idegenkedve. A szálak érthetően meglazultak. Megoldást számára, alkati harcának széles körű továbbvitelére egy újabb nemzedék nevelése nyújthatott volna. Ilyen azonban itthon már nem állt össze. Végül az osztályt otthon kereste.

Mégis itthon hatott a maga módján, önhajszoló és önfenntartó párbeszéde a világműveltséggel egyoldalúan zajlott, az adott értékek igényes befogadására alapult. Mondanivalója a Nyugat számára abban merült ki, hogy a magyar szellem kulturális tájékozottsága feddhetetlen. Bizonyos megbecsülést kiválthatott a tanúságtétel, behatóbb érdeklődést aligha. Nem hallottam soha arról, hogy angol, francia, olasz stb., alkotókkal, értelmiségiekkel őket termékenyítő eszmecserét folytatott volna. S a már-már görcsös elhatárolódás szűkösségére rájöttek többen az emigrációban is. Csábított a továbblépés a kitáruló értékvilág felé, hovatovább a benne való elvegyülés. Ilyenkor ütött azonban a nagy Emigráns órája. Életvitele, kiállása, a szereppel való azonosulás mélyebb nyomot hagyott minden szándékos, gyakran rossz lelkiismeretre vadászó beavatkozásnál. Cs. Szabó László nem akart bűntudatba hajszolni, egyáltalán nem kívánt halvaszületett ügyekért mozgósítani: elismertségén kívül örömét abban lelte, ha kötött vagy kötetlen beszélgetésben megtestesíthette a haza szellemi eszményét és bebizonyíthatta, hogy a körötte dúló küzdelem ellenére, csodával határosan, az eszmény fenntartható. Kötődése értékfogalomként nyilvánult meg, s *ennek* a vonzásnak bajosan lehetett ellenállni. Nekem nem sikerült, másoknak sem mindig. Ő tette sok szempontból, hogy a mai ötvenévesek között szinte természetes a tudathasadás : illeszkedés a Nyugatba, ragaszkodás a hazához.

Személy szerint e kóros állapotért sosem nehezteltem rá. Talán, mert volt sugárzásának egy másik titka is. Sorolhatnám személyisége megnyerő jegyeit: pezsgő és szabatos erdélyi nyelvét, rugalmas észjárását, tapintatosságát, villanyozó társalkodását, vendégszeretetét, szívderítő emberszólását, kifogyhatatlan mesélőkedvét. Mégsem oda akarok kilyukadni, hogy küldetéses szerepét a hétköznapok emberközelében játszotta. Éppen ellenkezőleg. A felvilágosodottságára spártai tartással büszke Csé háttérben lappangó fantasztikumával nyűgözött le, vélt és valóságos szörnyetegeivel csigázta figyelmemet, s szórakoztatott, ahogy a láncon tartott seregtől rángatva, hol hátukra kapva a képzelet vadászmezőin portyázik. Egyszer

© Copyright Mikes International 2001-2005

Londonban Bözsi néni remek vacsorája után Csé lekísért. A ködben először az „akkori" fiatalokat szapulta, majd a napilapokban tálalt gyilkosságon szörnyűlködött, levágott fejen, melyet egy szemétládában találtak, s innen képzettársítása hirtelen mediterrán mozaikból kirakott Gorgóhoz kanyarodott. Úgy tetszett, szétfoszlik a köd, s verőfényben vitorlázunk az aranygyapjúért. Borzalomból kincset varázsolt, s az idő mintha világunkon túlra pergett volna vissza. A szublimáltan morbid bátyában garabonciás öregdiákot láttam, akaratlan játszótársat, akivel lehetett *nem* ott lenni, ahol voltunk. Távolságtartó természete és a majd harminc esztendős korkülönbség miatt nemigen lehetett ezt tudomására hozni. De most, hogy gyászolom, elmondhatom: Cs. Szabó László a révület pályáin mitikus magaslatra emelte szerepét, felségterületén a költőiség törvényei uralkodtak és kárpótoltak a meghasonlást igénylő valóságért.

Szívembe zárva így és ezért él tovább a sors embere.

Kibédi Varga Áron : A harcos esztéta

Cs. Szabó László olyan közel állt hozzánk, Nyugaton élő és dolgozó magyar írókhoz, hogy emlékezni és beszélni róla csak személyesen lehet. Halálával a mi életünk egy része merevedik múlttá, lezárható és megítélhető történelemmé.

Csak személyesen. Annak ellenére, hogy az utóbbi években megritkult a kapcsolat, betegsége miatt kevesebbet utazott, ritkábban levelezett. De ő volt az, aki megindított írói pályámon. Mikor az ötvenes évek elején Boné Gyula elhozta a Mikes Kelemen Körbe a Látóhatár első számait, és egymás kezéből kapkodtuk ki izgatottan ezt a nekünk — húszévesek voltunk! — merőben új szellemű magyar folyóiratot, kijegyeztem Cs. Szabó címét és neki küldtem el első verseimet: az ő ajánlására jelentek meg a Látóhatár 1954-es évfolyamában. Egy évvel később már verssel köszöntöttem az ötvenéves írót ugyanebben a folyóiratban. Rendszeres levelezés alakult ki közöttünk, mely különösen megélénkült 1960 körül, amikor Albert Pál, Czigány Lóránt és Karátson Endre segítségével egy párizsi irodalmi lexikon számára a magyar címszavakat írtam és szerkesztettem: Cs. Szabó László átnézte és kommentálta a kész anyagot. Egyszer rám is pirított (mikor észrevette, hogy ezt vagy azt az írót — már nem is tudom, kit vagy kiket — ki akarok hagyni a lexikonból) mondván, hogy nem csak Nyéki Vörös Mátyásoknak és Krúdy Gyuláknak van helye a magyar irodalomban.

A legtöbb vele kapcsolatos emlékem a Mikes Kelemen Körhöz fűződik, ottani szerepléseihez. Aki 1959 és 1980 között rendszeresen látogatta ezeket a konferenciákat, annak Csé előadásai felejthetetlen élményt nyújtottak. Az évenként visszatérő tanulmányi napokon az ő jelenléte már-már a siker záloga volt: nemcsak kitűnő előadó volt, egész fellépése lenyűgözte a résztvevőket, felpezsdítette az összejövetelek hangulatát. Személyes varázsát különösen azok érezték, akik már a hatvanas években eljártak ezekre az összejövetelekre; ekkortájt nevezte el őt valaki a „Mikes Kelemen Kör osztályfőnökének". Utoljára 1980-ban járt Hollandiában, az 1945 és 48 közötti magyar helyzetnek szentelt konferencián vett részt; az 1983-as összejövetelünkre már nem tudott eljönni, írását Sárközi Mátyás hozta el Londonból és olvasta fel.

Cs. Szabó László nemcsak a Mikes Kelemen Körbe látogatott el rendszeresen. Sokat utazott; gyakran meghívott, ünnepelt előadója volt az értelmiségi találkozóknak: az ezeken való részvételt hivatásának tekintette. Így aztán nemcsak a Mikes Kelemen Körnek volt az „osztályfőnöke", hanem a fiatalabb nyugati magyar írónemzedéknek, sőt talán a fiatalabb nyugati magyar értelmiségnek általában. És ahogy öregedtek és szellemileg önállósultak „diákjai", úgy változott egyidejűleg a mesterről alkotott kép.

Miközben ezeket a sorokat írom, és az írást meg-megszakítom, hogy elgondolkozzam, hogy felidézzem emlékeimet, hogy élesítsem közöttük a Csére vonatkozó képeket, hirtelen úgy érzem, hogy amit írok, mégse nagyon személyes. Most már nem tudom, hogy lehet-e igazán személyesen írni Cs. Szabó Lászlóról. Nem annyira, mint magánember, hanem mint egy intézmény képviselője jelenik meg előttem. És ezt az intézményt úgy hívják, hogy *irodalmi élet.* Mi kell az irodalmi élethez, különösen annak magyar vagy közép-európai válfajaihoz? Sok kisebb-nagyobb író, újságíró, irodalmár, a közöttük fonódó intrikákkal, temérdek pletykával, csodálatok és gyűlöletek kibogozhatatlan hálózatával — valamint kávéházak és folyóiratok. Ezek a feltételek hiányoznak az emigráció szétszórtságában, gazdasági megalapozatlanságában; a konferenciák és a 2-3 nyugati magyar folyóirat nem nyújtanak igazi kárpótlást. Így alakul ki az a fájdalmas és paradoxális kép, hogy Cs. Szabó László 1948 óta valójában egy *nemlétező* intézmény megtestesítője volt.

Írói tevékenységét végigtekintve, ugyancsak egy paradoxonhoz jutunk. Esztéta volt a javából, minden írása, még versei és elbeszélései is az egyetemes európai kultúrába és művészetbe épülnek bele, enélkül értelmetlenek és érthetetlenek. Még a lírai vallomásokba is beleszól Szent János vagy Nerval, ott kísért Armida és Hamlet. Elbeszélései Aldous Huxley csiszolt és kultúrált novelláit, tanulmányai Kenneth Clark csillogó és népszerűsítő szintezéseit juttatják eszembe. Az a gyanúm, hogy még vallásos meggyőződéseibe is belejátszik az esztétikum, akárcsak az általa sokszor emlegetett Chateaubriand-nál, aki 1802-ben a francia forradalommal — és közvetve Voltaire-rel — a kereszténységnek nem annyira metafizikai mélységeit, mint inkább *szépségét* állította szembe. Cs. Szabó úgy beszél a középkori katedrálisokról, mint a 19. század nagy esztétái, és személyes vallásos meggyőződéséről is úgy nyilatkozik, hogy az egybefonódik kultúrtörténeti hagyományokkal, az erdélyi református kultúrával.

© Copyright Mikes International 2001-2005

Esztéta volt a javából —. és mégsem volt egészen az. Példaképe nem Des Esseintes, a századvégi élveteg regényhős, esztétizmus és dekadencia nála nem kerülnek egymás közelébe. Ellenkezőleg. Volt mindig valami aszkétikus megszállottság benne, a katedrálisépítőkért lelkesedett, Danteért és Shakespeare-ért és ezt a lelkesedést akarta minden áron átadni olvasóinak, áttölteni hallgatóiba. Különös esztéta az, aki nemcsak gyönyörködik és gyönyörködtet, hanem akar is valamit, sőt harcol egy „ügy"-ért.

Cs. Szabó László harcos esztéta volt, és az kiderül a magyar irodalommal foglalkozó írásaiból és kijelentéseiből is. Helyet követel a nem-elkötelezett irodalomnak, ugyanakkor azonban az elkötelezett írókkal is rokonszenvezik, bár némi távolságból, ahogyan azt a 18. századi arisztokraták tették a felvilágosodással szemben.

Így körvonalazódik előttem lassanként az életmű másik nagy és fájdalmas paradoxonja. Az európai kultúra magyar szerelmese volt, úgy, mint Ady Endre és Halász Gábor, de olyan időben és olyan helyen, ahol ezt a szerepet betölteni majdnem lehetetlen volt. Rákosiék kitiltották abból az országból, ahol a nyugati kultúra közvetítése nemes és hasznos feladat lett volna, a nyugati világban otthonosan mozgó fiatalabb nemzetiségnek pedig már egyre kevésbé volt szüksége a közvetítésre.

Cs. Szabó László néha magát is elsősorban egy intézmény részének tekintette, és nem külön írónak. Sokszor magáról is nyilatkozott, amikor „a magyar írók"-ról beszélt; az egyéni ars poetica-t egy némileg fiktív testület helyettesítette. Saját írói jelentőségét egyik legutolsó írásában megdöbbentő szerénységgel ítéli meg: „Csalódást szereztem magamnak hosszú pályámon, nem váltottam be korai reményeimet. Hiszen, ha tudnám, hogy miért! Talán nem voltam elég merész, elég megszállott, elég eredeti. Csak magamra vethetek érte. Valószínűleg vittem annyira, mint Bacsányi János vagy Bajza József, s ez sem csekélység, de csupán Csokonainak és Vörösmartynak érdemes lenni." *(Hűlő árnyékban,* 156-157. l.) Hogy későbbi irodalomtörténet-írók igazat adnak-e majd neki, azt ma még nem tudhatjuk. Gyönyörködünk esszéiben, melyek Proust és Dante olvasására serkentenek, megragadnak a bujdosás szomorú pátoszát idéző novellái. És azt biztosan tudjuk, hogy mint intézmény végérvényesen része a magyar irodalom, és különösen a nyugati magyar irodalom történetének. Ő testesített meg egymaga egy fájdalmas paradoxont, egy mítoszt, és őriznünk kell emlékét, nehogy megszűnjön nélküle a nyugati magyar irodalmi élet.

Sárközi Mátyás : Cs. Szabó László prioritásai

Fontos volt számára Erdély. Nem Kolozsvárott született, mint filológiailag pontatlan méltatói még halála alkalmából is állították, hanem Budapesten. Az 1963-as Irodalmi Lexikon szerint Rétságon és májusban. Memoárjaiban hangsúlyozza Izabella utcai születését, s a lexikon adatait részben „palóc összeesküvésnek" nevezi, Rétságra utalva, részben asztrológiai cselfogásként nyugtázza, mert valaki önkényesen áttette őt a Skorpióból az Ikrek jegyébe. De ha Pesten született is, már Kolozsvárott keresztelték, ott volt gyermek és annak örült később, hogy onnét idejében, húszéves kora előtt elszakították, mert így a város örök édenkertként maradt meg benne. Édesanyja ott maradt Erdélyben, a házból többé nem is nagyon járt ki, mert „az utcán románul kellett beszélni". Cs. Szabót az ott töltött tizenöt esztendő erdélyi emberré tette. Néhányszor a kezembe nyomta folyóiratokhoz küldendő kéziratait: „Nézd már át az ékezeteket, légy szíves, én Kolozsváron nevelkedtem, mi másként ismerjük a hosszú és rövid magánhangzókat." Tény, hogy a „folyó"szót mindhalálig „fólyó "-nak ejtette.

1976 decemberében, Londonban, a Szepsi Csombor Kör estjén Apor Péter születésének a háromszázadik évfordulóját ünnepeltük, Cs. Szabó is fellépett, az 1940-es Erdély könyvéből olvasott fel szenvedélyesen passzusokat. Az előadás után a Lengyel Klub kis-szalonjába vonultunk át borozni és ott Gömöri Gyurka azt magyarázta Csének, hogy a mai Magyarországon már visszacsatolásról egyáltalán nem gondolkodik a fiatalabb nemzedék, csupán csak azt szeretné, hogy a legnagyobb európai kisebbségnek, az erdélyi magyarságnak joga legyen nemzeti kultúrája megtartásához. Csé ingatta a fejét és azt morogta: „Az apám mindig Deák Ferencet idézte: mindenki azt veszíti el, amiről lemond."

1971-ben írta: „Ha egy varázsló megkérdezné: hová röpítsen szellemcsuklyában, azt felelném, tegyen le most mindjárt a Farkas utca torkolatánál, hadd nézzem a végében a református templom csupasz, hatalmas ormát s ha kinéztem magam, fönn a madarakat, amint szállnak még keletebbre, mint a dalban, Ménaság felé."

*

Fontos volt számára, hogy tanítson. Ez nemcsak a háború utáni évekre vonatkozik, amikor Budapesten a Képzőművészeti Főiskola közkedvelt művelődéstörténet tanára volt (ott erősödhetett meg a barátsága Szőnyivel és Ferenczy Bénivel), hanem egész rádiós pályafutására és végül az esszéire is. Szólani akart, hallgatóságra vágyott, tudta önmagáról, hogy remek közvetítő-eszköz, jó színészi kvalitásokkal megáldott, lenyűgöző előadó és míves stiliszta.

Örömmel tartott előadásokat a Mikes Kelemen Körben, a Szepsi Csombor Körben (ő volt ott az első előadó, éppen húsz esztendeje); pódiumra lépett a nyugati magyarság számos értelmiségi körében, valamint a református és katolikus konferenciákon.

© Copyright Mikes International 2001-2005

Visszaemlékezve most úgy tűnik elém szálas alakja, ahogyan az olyannyira katolikus Chartres városában, a székesegyház árnyékában megbúvó, egyszerű kis protestáns imaházban a szószékről tartja összegyűlt magyaroknak előadását a diaszpóráról, arról, hogy szétszóródottan is összetartozunk, akár a zsidók. A szószék magasa remekül illett hozzá, szinte vártuk, hogy leszáll onnét és Úrvacsorát oszt, mint a Küküllő mentén tette egy ódon templomban a dédapja, kinek a rubinüveg áldoztató kelyhe ma is ott áll az elárvult londoni házban, a kandalló párkányán.

Televízió-sztár lehetett volna belőle egy másféle Magyarországon, olyan illusztrált művészettörténeti tévé-esszéket írt volna, mint nagy példaképe, az angol Kenneth Clark, akitől sokat merített. Azt mindenesetre megvalósította, hogy rádióelőadásai mindenkor nyomdaképesek legyenek. Szerencsére, nem igazgatója volt az Angol Rádió magyar osztályának, mint egyes irodalomtörténeti kézikönyvek állítják, hanem a művészetek nyugati állapotait felmérő író-munkatársa, e téren is Nyugati Hírnök, s kivételes rádiós adottságai révén olyan erőssége az adásnak, aki még 78 évesen, ha kellett taxin, a betegágyból feltápászkodva is minden szombaton bejárt, hogy mikrofon elé üljön.

Fontos volt számára az irodalom. Rendszeresen írt, a nap bizonyos óráiban. Hitt az írott szó jelentőségében és az író magyar felfogású szerepében. 1956 őszén először némi hökkenettel figyelte a nyugatra tartó magyar íróseregeket, de azután ő örült leginkább annak, hogy új magyar irodalmi élet bontakozott ki a megsokasodott közegben. A hozzáforduló fiatalokat mindig készséggel segítette. Kézirataikat értően bírálta, az arra érdemeseket lelkesítően biztatta. Azon ritka írótársak közé tartozott, akik telefonon sietve gratulálnak a szerzőnek, ha nekik tetszőt olvasnak.

Több ízben tiltakozott a ráaggatott „esszéista" jelző ellen, hangsúlyozta, hogy műfajokkal kísérletező író s nem csupán az esszé-alkotásban járatos. De esszéi szerintem nemcsak számszerűen alkotják írásművészetének a súlyosabb részét. Ő maga mondta el egy Budapest számára rögzített londoni beszélgetés során, mi szerinte az esszéírás lényege: „ . . . órákra beosztható kitartás, széles körű anyagismeret, jó memória, a tudáson átvilágító lírai vonzalom a témához, felismerhető személyes stílus". Ennek volt elsőrendű mestere, mestermunkája révén már életében fogalom, s halála után is maradandó.

Gömöri György : Gondolatok és emlékek Cséről

Hát elment közülünk Csé is. Hosszú évek óta legújabb művét mindig ugyanazzal a drámai hangvétellel harangozta be, vagy nyújtotta át nekem: „Ez az *utolsó* könyvem!" Ha ezt tíz-tizenkét éven át hallja az ember, idővel kicsit közönyösebben reagál a bejelentésre (jóslatra?); betegsége olyan természetű volt, hogy bár állandó figyelmet és óvatosságot igényelt, nem látszott végzetes kimenetelűnek. De már az Európai Protestáns Szabadegyetem kiadásában megjelent 1982-es könyvének a címe baljóslatúan pontosra sikerült: „Hűlő árnyékban". Valóban ez lett Cs. Szabó László utolsó nyugaton megjelent könyve.

Nekünk, az ötvenhatos forradalom után külföldre menekült fiatal íróknak, költőknek fontos emberünk volt Csé. Voltunk, akik már Magyarországon olvastuk írásait, ismertük életének az ún. „esszéíró nemzedékhez" fűződő éveit, tudtunk nyugati kulturális értékeket közvetítő szerepéről, csillogóan olvasmányos, pengehajlékony stílusáról. Jómagam is részben a „Három költő" segítségével fedeztem föl Byront, Shelleyt és Keatset; úgy emlékszem, Babits világirodalom-története és Képes Géza antológiája, „A sziget énekel" mellett ez volt az angol költészetről szerzett tudomásaim fő kincsestára. De a Gorkij fasor alagsorában meghúzódó írószövetségi könyvtár Szezámjának jóvoltából (ahová 1952 és 1956 között szabad bejárásom volt) más könyveit is ismertem, például a „Haza és nagyvilág"-ot. Aztán Londonban személyesen is megismerhettem Csét; ha jól emlékszem, ő volt az első „kinti" író az „öregek" közül, aki eljött hozzánk első londoni szállásunkra, a Lancaster Gate-re, az első nyugati magyar író, akivel találkoztam, öregek, mondom, öregek? ötvenhatban Csé egy évvel volt idősebb, mint én most.

Az első, ami szembeötlött, Csé homloka volt. Dúshajú embereknél a szemlélő pillantása szinte automatikusan siklik föl az arcról a hajra, Csé koponyájához viszont akkor már kevés haj tapadt, az is szorosan hátrafésülve. Így a homlok került a pillantás fókuszába. Impozáns homlok, markáns orr és rajta élénk figyelemtől csillogó szemüveg — ezek voltak első benyomásaim. Emlékezetem azonnal hozzátoldja a csészabói tónust: azt a magas, szépen modulált, fel-felcsapó hangot, amelyen elmondta — nem, előadta! — mondókáját. Mivelhogy igen jól fogalmazott (ezt nyilván mások is észrevették), volt benne valami a katedra nélküli tanárból. (Csak jóval később tudtam meg, hogy valaha egyetemi szinten tanított, a budapesti Képzőművészeti Főiskolán.) Az emberek többsége élőbeszédben általában hevenyészetten fogalmaz, vagy éppen fecseg, de Csét én sohasem hallottam fecsegni — ő a kötetlen beszélgetésben is épkézláb, kerek mondatokban fogalmazott. Olykor kijelentésszerű, axiomatikus érvénnyel.

Gyanítom, hogy nem az irodalom volt az igazi szenvedélye, hanem a képzőművészet, meg a szélesebb értelemben vett kultúrtörténet. De az irodalom „közegében" dolgozott, ha nem is okvetlenül szépíróként; később arról beszélt, hogy pályája *elhajolt* az esszé felé *(Hűlő árnyékban,* 282-283. l.), s hogy ha Magyarországon marad, talán ez másképp alakul. Még így sem szabad elfelejtenünk, hogy roppant tudásanyagot hordozó, mégis könnyed esszén kívül írt emlékezetes (ma már hazai kiadásban is olvasható) novellákat, meg verseket is. Két kötetnyi verse jelent meg életében, ezekről a vélemények megoszlanak, bár a „Pokoltornác" (1974) nem egy darabja, különös, szürrealista álomjelenetek, elég izgalmasak ahhoz, hogy a

© Copyright Mikes International 2001-2005

modern magyar líra java terméséhez soroljuk őket. (Kemenes Géfin meg is tette a „Nyugati magyar költők antológiá-já"-ban.[2]) Csét nyilvánvalóan bosszantotta, ha őt csak esszéistaként tartották nyilván, fogadták el, bár ezen a műfajon belül is rendkívül változatos tudott lenni — Turnertől a késő reneszánsz Anglia kulturális viszonyaiig, Poussin-től Proustig mindenről jól és élvezetesen tudott írni, remekül fogva össze távoli korok eseményeit, művészetét, ízlését és furcsaságait. Vannak tehetségek, akik pillanatok alatt rögtönözni tudják mások jellegzetességeit, fel tudják venni mások hanghordozását és grimaszait — az angol ezeket hol *impersonator*-nak, hol *impressionist*-nek mondja. Csének is volt egy ilyen jó értelemben vett, múltra irányuló „megszemélyesítő" képessége. Kiválóan tudott szellemileg beilleszkedni más korokba. Nyelvileg pedig igényesen írt, olyan szinten, amilyet fiatal korában megszokott (a „hétfőiek" asztaltársaságában), ma már szinte feltűnően *választékos* magyarsággal. Olyannal, ami megállja a helyét Márai, vagy Németh László magyarsága mellett is, ha éppen nem múlja felül amazok kiemelkedő (nyelvi) teljesítményét.

„Tízezer író Nyugatra tart" — írta elnéző gúnnyal egy 1957-es esszéjében, nemzedékünk tollforgató kedvére és becsvágyára utalva. Mégis ő volt az első, aki megpróbálta ennek a tízezer (titkos) írót rejtegető és vagy félszáz valódi írót és költőt kibocsátó nemzedéknek a lelki alkatát elemezni, aki bár többnyire dicsért, rámutatott téveszméinkre és sutaságainkra, fogyatékosságainkra is, akitől fegyelmezett munkamódszert és (noha egyetlen világnyelven sem írt) európai távlatot lehetett tanulni. S azt is, hogyan keverjük el sűrű olvasottságunkat az esszé mártásában, anélkül, hogy az csípné az olvasó nyelvét. Utánzásról ugyan aligha lehetett szó: Csé utánzása stiláris hetvenkedésnek látszhatott volna. Szépirodalmi lendületű esszéket írt, általában lábjegyzetek nélkül, ebben hű maradt nemzedéke munkamódszeréhez. Egyszer megvallotta, hogy igazából az őket megelőző nemzedék pozitivista lábjegyzetelése taszította el a „tudóskodó" esszéstílustól. De lehet valaki alapos és szakszerű, anélkül, hogy tudálékos lenne: a mi nemzedékünk szakterületen működő tudósai általában visszatértek a lábjegyzeteléshez, s a Csé-esszé megmaradt elegáns *szépirodalmi* mércének.

Utoljára a Szepsi Csombor Kör Borbándi „népi írók" könyvéről rendezett vitáján láttam, beszéltem, s részben vitatkoztam is vele — akkor már súlyos beteg volt. Hangja öregesen el-elcsuklott, noha a hangszalagra is fölvett vitában sokat és érdekesen beszélt; a vita után említette, hogy újra Bécsbe készül, s talán Magyarországra. (Az utolsó években kapott hazai elismerés megemelte életkedvét, kicsit „tartotta is benne a lelket".) Július végén a győri *Műhelyben* olvastam megrendítően szép versét; visszatekintve szinte végrendeletként hangzik. Van benne egy utalás Sárospatakra (ahová engem is fűznek szálak), ami a versben még kissé rejtélyesnek tűnt, de halálával, s végakaratával hirtelen megvilágosodott. Búcsúzóul hadd írjam ide ezeket a sorokat:

Ha lefejtették már a bort a Hegyalján
vess egy örökre virító mimózafürtöt
a diákok hervadt árvácskái fölé
hálás hantomra
félúton Kölcsey s Kazinczy sírja között
Kárpát kebelében mielőtt megjön a hó.

[2] A kötet megjelent elektronikusan 2003-ban a Mikes International kiadásában. Letölthető a következő címről: http://www.federatio.org/mikes_bibl.html. - Mikes International Szerk.]

© Copyright Mikes International 2001-2005

Kerényi Magda : „A gyönyörűen beérett magyar költő”

Így szól egy Cs. Szabó Lászlóról szóló, Trysilből való magyar nyelvű bejegyzés Kerényi Károly egyébként németül vezetett naplójában 1960. április 13-ról.[1] A közvetlenül kiváltó okot megtalálni az előző napi feljegyzésben: „Este egy nagy magyar költemény: Cs. Sz. olvassa fel, más hat versével együtt a 'Chartresi rózsát'." Tudta a költő, milyen hatást váltott ki, felidézte maga is 1977-ben, amikor az első Lugánói Tanulmányi Napokon hazai emlékeit Kerényiről és „A humanista garabonciás" című rádióelőadását a „Chartresi rózsa" felolvasásával tetőzte be.[2] De azt valószínűleg nem tudta — hacsak nem volt ez kettőjük közt később, a hatvanas években, magyar diák- és írótalálkozók alkalmával beszélgetésük témája —, hogy milyen konkrétan és komolyan látta az uram Cs. Szabó helyét az európai irodalomban. A svájci „Sárospatakon", vagyis Trogen-ban, az iskola-városban jegyzi fel Kerényi 1960. május 22-én beszélgetését Hans Bänziger svájci germanista professzorral, akinek alapvető könyve jelent meg Max Frischről és Friedrich Dürrenmattról: „wir besprachen gestern Prinzipielles und Menschliches, das sie (Frisch, Dürrenmatt és egy névvel még meg nem nevezett ismert költőnő, *K. M.)* betraf, mein Standpunkt, dass dies alles nicht ortsondern zeitprovinziell ist — das Wort auf Grund von Eliots 'What is a classic?' gebildet — kam darin zum Vorschein .. . Der Europäer ist demgegenüber sicher Cs. Szabó. Doch die ungarische Sprachtragödie — wer versteht diesen? Und habe ich noch Zeit auch darüber zu schreiben?"[3] — Nem, erre már nem futotta az időből. Kárpótlásként álljon itt néhány szöveg Cs. Szabó László és Kerényi Károly levélváltásából.

Cs. Szabó Firenzéből jelentkezett 1950. március 12-én kelt, magánlevél formájában Kerényihez intézett 12 pontos körkérdéssel, mellyel a Magyar Nemzeti Bizottmány bízta meg. „Az Európában szétszórt jelentős magyar intellektusokat" kellett neki megkérdeznie és a válaszokat összegyűjtenie. Mi akkor már hét éve éltünk Svájcban, Cs. Szabót az uram Pest óta nem látta, mert amikor én magam találkoztam vele Brisságóban Szilasiéknál 1947-ben, ő, úgy emlékszem, Rómában volt. A firenzei levélre 1950. május 11-én meleg, baráti hangon, de a körkérdésre negatívan válaszolt. Cs. Szabó nyomban, 1950. május 15-én felelt egy sűrűn teleírt postai levelezőlapon, melyen elfogadja a kérdőív válasz nélkül hagyását — „Márai magatartása szó szerint egyezik a Tiéddel" —, majd áttér más dolgokra:

> „Tavaly ilyenkor Rómában írtam egy hosszabb elbeszélést, Karthago[4] a címe; munka közben többször gondoltam Rád. Azt hiszem érdekelne; ha látjuk egymást, örömmel megmutatom. Sokat dolgoztam tavaly, akkor még futotta diákéletre a csekély tartalékból.
>
> Pillanatnyilag Firenzében élek, helyesebben állok egy pult mögött. Január óta egy kis utazási irodában dolgozom (?). Sorsom lebegőben, nincsenek terveim, esténként olvasgatok, tengerré nő egy naplóm, vasárnaponként, mint egy kultúr-kocavadász járom Toszkánát, még tudok örülni a Pisanoknak s csendes kárörömmel várom a világvégét. A világ nem fog se bölcsességben, se okosságban tönkremenni, annyi bizonyos. Kérlek, add át Feleségednek tisztelő kézcsókomat. Téged igaz barátsággal köszönt
>
> Cs. Szabó László"

Tízéves szünet következett a levelezésben, a kapcsolat a norvégiai Trysilben, a Magyar Evangéliumi Ifjúsági Konferencián éledt fel 1960 húsvétján, ahogyan erről már fentebb szó volt.

Kerényi levele 1960. május 10-ről kelt:

> „Kedves Laci,
>
> Trysilből való visszatérésem után rövidesen megérkezett a Halfejű Pásztorbot s nemsokára a Félszáz Ének is, megható ajánlásával,[5] melyet egyszer talán majd megmagyarázol. Mert azt talán tudod, hogy költő a legmagasabb rangjelzés a szememben s nem tudom, ezt mivel érdemeltem meg. Te azonban, ki szintén tartasz valamit a költőségről, bizonyára meggondoltad, mielőtt a szót leírtad s talán céloztál is vele — mint rendkívüli súlyú költeményeidben mindig — egy határozott dologra.
>
> Valóban, Laci, nehezen ocsúdok fel Tőled, mióta rám eresztetted csodaként ünnepelendő poézised súlyos zuhatagát. Ez a szó jön folyton az ajkamra: jó költőink vannak szép számmal, de ilyen *súlyú* egy sincs. Hasonló

[1] K. Kerényi: *Tage und Wanderbücher,* Werkausgabe Bd. III. München 1969. 343. l.

[2] Cs. Sz. L. háromrészes „Kerényi Károly arcképe" c. előadás szövege megjelent a *Kerényi Károly és a humanizmus* c. kötetben. A Svájci Magyar Irodalom- és Könyvbarátok Köre (Zürich) és az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem (Bern) kiadása, 1978. 92-109. l.

[3] „Tegnap rájuk vonatkozó elvi és emberi dolgokról beszélgettünk, álláspontom, mely szerint mindez nem helyileg, hanem időbelileg provinciális — a kifejezést Eliot 'Mi a klasszikus?' című műve alapján fogalmazva —, világosan kiderült... Ezzel szemben európainak kétségtelenül Cs. Szabó számít. De itt a magyar nyelvi tragédia — ki érti meg? És van-e nekem még időm arra, hogy írjak erről?"

[4] „Karthago" — Példabeszéd Európáról, megjelent Cs. Szabó *Irgalom* című kötetében, Anonymus, Róma 1955, 320-356. l.

[5] „Kerényi Károlynak, a magyar Diaszpóra költőjének és humanistájának szeretettel s megrendülten gondolva trysili szavaira, London, 1960. ápr. Cs. Szabó László."

© Copyright Mikes International 2001-2005

súlyú lett volna talán Németh Laci lírája, ha tovább folytatja, amit a Sziget számára elkezdett. Babits nem volt ilyen súlyú, de az ő existentiája sem volt az . . . az ő Múzsája nem nőtt ki az irodalomból ismét egy olyan földes és eges valóságban, mint amilyenben Zeus lányai otthon vannak — még Chartresban is inkább, vagy a cervignanoi vonatban, mint a világirodalom remekei között lefojtott írószobában. Most még csak annyit az Énekekhez — naponta olvasom őket —, hogy én az Adriánál címűt továbbra is csak így tudom mondani: 'Cervignanóban rabló madarak . . .'[6]

A Halfejű Pásztorbotban Görög családfádra[7] vetettem magamat azzal a szomjúsággal, amellyel az ember a nélkülözött, megsejtett s ínyét mégis nagyszerűen meglepő italt issza. Ez az erdélyi humanizmus — ezzel volt olyan jó nekem találkozni. Azt persze sajnáltam, hogy amikor valóban első ízben utazik magyar Parnasszusunkról valaki a forró bazsalikomszagot lehellő óriáshegyhez, nem az a magyar görögtanár lehetett a vezetője, aki valamennyi filológus-kollégája közül a világon (nem beszélve a görögökről magukról) talán a leggyakrabban járta keresztül-kasul (és még mindig nem eléggé) olvasmányai földjét. Emlékezéseid így is kincsestárrá lettek nekem: nem amiatt, amiről és amikről írsz, hanem ahogy írsz és emlékezel. Ez talán egészen közös élményünk Görögországgal: sehol nem jön olyan eksztatikus működésbe az emlékezőtehetségem, mint ott s mint oda gondolva vissza. S ketten még többre emlékeznek.

Amit most még postára adok, ne vedd viszonzásnak (ahhoz kevés), hanem köteles adómnak. Az 'Istenek'-ből jobban szerettem volna az eredeti angliai kiadást küldeni, nem ezt a furcsa külsejű (de tartalomban azonos) amerikait, de már csak ebből volt. Németül írtam, egy magyar fordítása már volt — kéziratban —, de azt hiszem, elkallódott. Így hát csak második hazád nyelvén olvasd, ha kedved van hozzá. Az első kötet fordítója Mallarmé fordítója is volt,[8] a másodiké legádázabb kritikusom az ellentáborban,[9] a fa-filológusok között: fordítása az angol lojalitás fényes példája.

S végezetül egy kérés: meg tudnád-e írni nekem Koestler Arthur címét? Feleségemmel együtt melegen üdvözlünk, Feleségednek kézcsókom! Károly"

Gyorsan jött a válasz ez alkalommal is, megindult a párbeszéd, mely szép példája annak, hogy a közismertnél mennyivel több arculatot lát meg egymásban két ember, ha legmélyebb szellemiségével figyel egyik a másikra. Londonból írja „Csé Laci" — először írva alá magát így — 1960. május 17-én hosszú, három gépelt oldalas levelét:

„Kedves Károly,

Nagyon, nagyon szépen köszönöm május 10-i leveledet s a két könyvet, amely pár órával a levél után szintén megérkezett. Teljesen főbe voltam verve rangadó leveledtől s a dedikációktól;[10] mondhatom Károly, nem tudtam, melyik lábamra álljak az örömtől. A görög isteneket már olvastam, a hősökre nyomban rávetettem magamat; a két 'örök útitársam'-ról: Orpheusról és Heraklesről szóló fejezetet olvastam el eddig. S újraolvastam az istenek bevezetőjét is. Megfogadom az olvasóhoz intézett tanácsodat: kortyolgatva iszlak. S ha Isten éltet s ad még pár év egészséget s erőt, megfogadom a nyomtatott ajánlást is. Kizsákmányollak, mint költő. Van egy könyvtervem . . . De erről inkább élőszóval, hiszen az idén úgysem fogok bele.

Boldog volnék, ha egyszer elmondhatnám Neked A Feltámadás Szomorúságát s A Képet.[11] Remélem, még ebben az évben sor kerül rá. Azt hiszem, Trysilben is azért mondtam szívbéli meggyőződéssel A Chartresi Rózsát, mert a közelemben tudtalak.

Persze, örök kár, hogy nem Veled láttam először Görögországot s éppen olyan szomorúság, hogy másodszor sem Te vagy a kalauzom, mert bizony én — idén is oda megyek pár hétre. Úgy emlékszem, említettem Trysilben.

Igazad van, az angolok nagyon lovagiasak, lojálisak az ellenfelükkel szemben. Még ma is. Pedig ez az érzés aztán igazán kiveszett századunkból. Rose könyvét nem tudtam végigolvasni. Mindenkinek joga van ilyen fűrészporosan írni, de — kell? No, ő aztán igazán nem gyújtja fel a költőket mítoszok újrateremtésére. De benne

[6] A *Félszáz ének* (Látóhatár, München 1959, 125. 1.) c. kötet. „Az Adriánál" c. verse eredetileg úgy kezdődött, ahogy K. K. idézi. Cs. Szabó megmagyarázza a kötet bevezetőjében — 8. 1. — „a nehezen ejthető olasz városnevet magyar szavakra cseréltem".

[7] *Halfejű pásztorbot* (Magyar Könyves Céh, London, 162 1.) 9-21. 1.

[8] C. Kerényi: *The Gods of the Greeks,* Grove Press New York, 1960 ford. Norman Cameron.

[9] C. Kerényi: *The Heroes of the Greeks,* Thames & Hudson, London 1959, ford. prof. H. J. Rose.

[10] „Cs. Szabó Lászlónk eljövendett európai magyar költőnk ünneplésére Kerényi Károly" a dedikáció szövege, melyet Kerényi a „Heroes of the Greeks" c. könyvében írt. Cs. Szabó László fia szíves volt a londoni Cs. Szabó-könyvtárban kikeresni a kötetet és a dedikált oldalt fénymásolatban elküldeni. Az összes Kerényi-kötetben ez az egy ajánlás volt fellelhető, írta Szabó András, akinek fáradozásáért itt mondok hálás köszönetet.

[11] Mindkettő a *Félszáz énekben.*

© Copyright Mikes International 2001-2005

is megvan az áldott angol lovagiasság, amely annyira megédesíti az életet ezen a mélabús szigeten. Ellentmondok ugyan neki, gondolja magában, de vigyázat itt nincs tréfa, ez az ember lángész, tehát még életében úgy viselkedem vele, ahogy lángelmékkel illik s nem csupán a halála után. (Ami tudvalevőleg a jó magyar hagyomány.)

Költőnek neveztelek megfontoltan s több okból. Először azért, mert tudod s megírtad s meggyőzően írtad meg, hogy az istenek nem a nyelvtanból születtek, hanem a lélekből. Könyveid előtt csak Graves írásait bírtam igazán elviselni. Vad dolgokat ír össze olykor, tudom, de közben érzed, hogy a legközelebb jár a szentélyhez. Most ugyanezt az érzést a tudóstól kapom meg. Miért ne nevezzem akkor költőnek.

Költőnek mondtalak, mert 'elmélet'-ed a magyar diaszpóráról[12] inkább költemény, mint tudományos igazság. A lélek igazsága van benne. Amióta hallottalak, megszabadultam attól az érzéstől (sose volt erős, de itt-ott mégis tapadt rám), hogy emigráns ghettóba vagyok bezárva. No de most kicsi Philonnak, kicsi Szent Pálnak érzem magamat s ezt a felszabadító érzést Neked köszönhetem.

Költőnek neveztelek, mert megerősítetted bennem a költői tudatot, mert megérezted, hogy verseim hordozzák igazán a mondanivalómat, azokba adtam bele igazi gyönyörűséggel a lelkemet. Ezt csak költő-társ érzi meg. Alig vagytok páran.

. . . . . .

Szeretettel ölel

Csé Laci"

A levél második felében Csé elmeséli azt a meglepő feladatot, mellyel a BBC közép-európai szolgálata bízta meg: készítsen a magyar adás számára egy Kerényi-arcképet. Így jött létre a már elöljáróban említett nagyon szép és fontos rádióelőadás „A humanista garabonciás". — Ha most kiemelek még egy levelet közlésre, mely se nem folytatása az eddigieknek, se nem az utolsók egyike, azért teszem, mert bizonyos tekintetben összefügg Csé utolsó ascónai tartózkodásával 1984 júliusában.

„Kedves Károly, 48, Gloucester Mews, W.2. 17.12.1962

Indulás előtt mégis csak kiügyeskedtem magamnak egy csendes, szabad napot okosító-üdítő olvasásra. Teljes békességben olvastam el az híres, nevezetes Hanszabeli Tamás palestrinai pokoljárásáról szóló jelentésedet is. Alig várom, hogy kötet-alakban, együtt birtokoljam Mű és Élet titkos hajszálszövevényeiről készült írásaidat, detektív esszéidet Kazantzakisról, Mannról, Nietzscheről. Remélem, kint van a könyv jövő esztendőben.

Tervem kész. Ha nyélbe tudom ütni nyáron római utunkat — egyelőre húz és nyom a kölcsön a Mews-bérletre —, mondom, ha nyélbe tudom ütni, lerándulok egy napra Palestrinába. 1950-ben láttam utoljára, tyüh, akkor még cudar állapotban volt. Veszek néhány ív kockás vagy vonalas írópapírt Szent Agapitus árnyékában, ott a téren, talán engem is megihletnek valami rivális remekműre.[13] S fölsétálok a két testvér utcáján,[14] — lám csak! most, ahogy leírom, jövök rá, hogy szükségből ezzel a kompromisszummal is meg lehetett volna oldani az utca átkereszteléséét. Via dei Due Fratelli. Legalább emlékeztetne, hangzásban, a római Due Macellire, ahol olyan remek kocsmák húzódnak meg.

Amíg olvastalak, főleg az elején, folyton eszembe jártak a Praeneste-i bronzok, a tükrök és cisták, főleg az a kedvencem a Papa Giulio múzeumból ott a hegylábnál, ahol fordul a villamos.[15] Két tömzsi, mufurc harcos a fogója, lándzsával, tarajos sisakkal, hosszában elnyúlva tartják — ez a tulajdonképpeni fogó — elesett bajtársukat. Hát ennek a vulkánikus kultúrának is befellegzett a kipufogók zajában. De, Károly! — ne felejtsük el, hogy nyilván a motorbiciklik kipufogójában is ott lappang Hephaistos. Nem olyan könnyű megszabadulni az istenektől.

S erről jut eszembe, hogy ha megyek Olaszországba, Palestrinán kívül — ami könnyen elérhető — fel kell mennem Ferrará-ba is, mert az ördög egy másik könyvével, a görög és római vallásról,[16] abba az irányba is

[12] Trysilben hangzott el.

[13] Tréfás célzások K. K. Th. Mann-esszéjére — „Th. Mann und der Teufel in Palestrina" — mely többek között oknyomozás a *Doktor Faustus* Palestrinában (az antik Praenesta) lejátszódó ördög-jelenete körül. A szálak elvezetnek a *Buddenbrooks-ig,* melyet a húszegynéhány éves Th. Mann Palestrinában kezdett írni ott vásárolt írópapíron.

[14] Thomas bátyja, Heinrich Mann *Die kleine Stadt* c. regényének a színhelye ugyancsak Palestrina, innen a meditáció az utcanévről. — Cs. Szabó megvalósította a tervét, egy antik mozaikot ábrázoló palestrinai képeslap tanúskodik róla: „A Via Thomas Mann tövében már kinéztem magamnak a Via Carlo Kerényit".

[15] A római etruszk múzeum ismertebb neve Museo di Villa Giulia.

[16] C. Kerényi: *The Religion of the Greeks and Romans,* Thomas & Hundson, London 1962, 303 1.

© Copyright Mikes International 2001-2005

megkísértett; látni kellene azokat a büdös szép Spina-i cserepeket. Igazán nem járja, hogy az asconai ördög annyiféle kísértéssel ostromolja az ágrólszakadt poeta londinase-t.

. . . . . .

Magdának, a gyerekeknek s neked békés, fehér Karácsonyt s mindnyájatoknak gondtalan, munkás Újesztendőt kívánok,

igaz szeretettel
Csé Laci"

Azok a Kerényi-esszék, melyekről Csé remélte, hogy kötet-alakban kint lesznek a „jövő esztendőben", kisebb gyűjteményekben valóban megjelentek,[17] de a levél elején felsoroltak *együtt* az uram *Összes Műveinek* abban a több száz oldalas kötetében fognak megjelenni, mely a kiadónál fekszik és melynek a kritikai kiadás számára rendezett és nyomdakész anyagát Csé alaposan áttanulmányozta ittlétekor. A kötet címe „Wege und Weggenossen" — *Utak és Útitársak.* Ha Kerényi Károlynak ideje lett volna megírni a tanulmányt Cs. Szabó László európaiságáról — ahogy erről naplója 1960. május 22-i feljegyzésének tanúsága szerint elmélkedett —, az írás benne lenne a kötetben Cséről, az Útitársról.

Lőkkös Antal : Szabad-e paródiázni?

Nemrég hagytuk hátunk mögött december havát, s ilyenkor még élénkek a gyerekkori emlékek. Luca-napján, december 13-án, ma is korábban kelek és bekoppantok a lakás minden ajtaján: szabad-e lucázni? Éppen úgy, mint annak idején, Górban, és most is elkántálom: annyi pínzek legyen mind a pelvakutyóba a pelva! Genfben, igaz, nagyon furcsán hangzik mindez, mégha annyi pénz is van a bankokban, mint hajdanán volt pelyva a pajtákhoz ragasztott 'kutyóban'. Hajnalban jártuk végig a még alig ébredező falut s bekopogtattunk az ajtókon. Jól emlékszem, minden kapu kinyílott 'szabad-e lucázni' kiáltásunkra. A máskor lépteink hallatára a kapuk deszkáját harapdáló mérges kutyák most láncra kötve kuksoltak óljukban, hogy el ne riasszák a lucázó gyerekeket.

Mi köze mindennek a paródiához? Az, hogy a paródiát írni készülő is megkérdezi, igaz, csak magában, szabad-e paródiázni? Örül-e a kiszemelt, ha ajtaján bekopogtatunk? Jó arcot vág-e, láncra köti-e a mérges kutyát?

E kérdések, nagyjában, inkább csak a paródia megírása után szoktak előtolakodni. Kényesek vagyunk, hát még az íróember! A paródia, ha igazán sikerül, az író stílusbeli intimitását hozza napvilágra, kiemeli a fonákságokat, sőt, horribile dictu! még olyan dolgokat is elmondat az íróval, melyekről az nem mer, vagy nem is akar szólni. A paródiaíró viszont megragadja az alkalmat, s amit nem mer vagy nem akar elmondani a maga nevében, azt elmondatja 'áldozatával'.

Egyetemünk egyik dékánja mesélte egyszer: tíz jelöltem van a megüresedett professzori állásra, tehát tíz ellenségem. Aki megkapja az állást, el fog hamarosan kerülni, nehogy hálásnak kelljen mutatkoznia, míg a maradék kilenc azért fúj rám, mert nem őket választottam. A paródiázott személyekkel is gyakran így jár az ember. Akiről szó volt, az nincs megelégedve, aki meg mellőztetett, azért néz görbe szemmel.

A paródia úgy indul, legtöbbször, hogy olvasás közben egy fura mondatba botlik az ember. Ez arra ösztönzi, hogy még furával válaszoljon. Persze, szeretni is kell a kiszemelt írót, különben nem megy. Vagy, és ezt alig merem leírni, nagyon nem szeretni. Ez már veszedelmes dolog, mert a paródia nem pamflet-írás, bár egy kis — no, nem veszedelmes — gonoszkodás bele-belecsúszik. Aztán az írókat tisztelők tábora is roppant érzékeny. Nem szeretik, ha tele-pettyegteti valaki bálványozottjuk mindig ragyogó bronz-ábrázolatját. (Így nem mertem alsó- és felsőpusztai, egressy és rácegressy Illyés Gyula tihanyi ellentengernagyról paródiát írni.)

[17] Niko Kazantzakis — oder Nietzsches Fortsetzung in Griechenland": *Streifzüge eines Hellenisten,* Rhein-Verlag, Zürich 1960, 61-97. l.; „Thomas Mann und der Teufel in Palestrina": *Tessiner Schreibtisch,* Steingrüben, Stuttgart 1963, 86-109. 1." „Bachofen — Nietzsche und Ariadne": Der *höhere Standpunkt,* List Verlag, München 1971, 9-52. 1.

© Copyright Mikes International 2001-2005

Legkönnyebben talán Cs. Szabó Lászlóról íródott meg a paródia.[1] A rengeteg tárgyi adattal megtűzdelt, műveltségmutogató, kikristályosodott stílusban írt esszéi szinte provokáltak. Ide-s-tova húsz éve lesz ennek. Az újságkivágást küldtem el neki. Íme, az ide vonatkozó passzus 1965. november 30-án kelt leveléből: „Kedves Tóni, Hol jelent meg a paródia? Az Új Hungáriában? Úgy nézem a betűtípusból. (S a sajtóhibákból). Rengeteget mulattam rajta s elteszem a legkedvesebb születésnapi emlékek közé."

„Régóta várom, hogy előbukkan ábrázatod valamelyik intellektuális cserkésztáborozáson." (Idézet ugyanabból a levélből.) Erre is sor került, ha jól emlékszem 1967-ben, a Párizs melletti Melun-ben, ahová a semmi áldozattól vissza nem riadó Szépfalusi Pista gyűjtötte egybe az „intellektuális cserkészeket". Egy szerény fiatalember képében például Jancsó Miklóst ismerhették föl a jelenlévők, s ezzel, azt hiszem, az összejövetel dimenzióját is megadtam! Ahogy ilyenkor szokás volt, irodalmi esten produkálhatták magukat a nem kis számban összesereglett tollforgatók. Utolsónak maradtam a véget érni nem akaró műsorban, mondván, hogy a közönségnek arra már elege lesz a magasröptű írásokból. (Így is megkaptam Papp Tiboréktól, hogy a paródiával elrontottam a komoly hangulatot és lelőttem verseik metafizikás mélységű üzenetét.) Az olvasás alatt többször Csé-re sandítottam, de megkönnyebbülten láthattam, hogy szívből nevet a többiekkel.

Bázelben, egy az irodalmi lapok megmentésére összehívott társaság előtt, ugyanakkor az Új Látóhatárt is ünneplendő — Nagy Ernőék látták vendégül utána az egész gyülekezetet, még a magyaroknál is szokatlan melegségű vendégszeretettel — olvastam fel újra a paródiát. Cs. Szabó, ide nem tudott eljönni, de köszöntő levelet írt, melyet paródiám után olvastak fel. Igen komoly hangú volt a levél, a külföldön tengődő magyar nyelvű irodalom sanyarú sorsáról szólt, ám a hallgatóság egyszer csak mosolyra derült, egy-egy hangosabb nevetés is el-elhangzott. Valaki azt mondta, mintha a paródia paródiáját hallották volna. (Ennél nagyobb dicséretet, azt hiszem, nem kaphat a paródiaművelő.)

Ezután is sokszor olvastam fel a „Macskafejű horgászbotot", hiszen Cs. Szabót mindenki ismerte, személyesen, meg írásain keresztül is. Könnyű volt a dolgom, a sorok köze is érthető volt.

Az 1977-ben megjelent „Bagoly mondja..." című kötetben ugyancsak szerepel a paródia. A könyvet is elküldtem neki. Most nem válaszolt levélben, helyette a „Gyanútlanok" kötetével ajándékozott meg. Íme, szó szerinti dedikációja:

Lőkkös Antalnak hálás köszönettel
a jó mulatságért
öreg barátja
de genere Cs.
(az egyik veréb)
London, 1977 márc.

A lucázásért diót, de még 'fejér' pénzt is szoktunk kapni. A 'Gyanútlanok' kötetét is ilyen szellemben őrzöm.

[1] Megjelent elektronikusan 2003-ban a 'Nyugati Magyar Költők Antológiája, 1980' c. kötetben, 87-88. l. A kötet a következő címről tölthető le: http://www.federatio.org/mikes_bibl.html [Mikes International Szerk.]

© Copyright Mikes International 2001-2005

Irodalmi Újság

XXXV. évfolyam. A MAGYAR IROK LAPJA 1984. 4. szám

SZABÓ ZOLTÁN (1912-1984)

KEMÉNY ISTVÁN

Az út

Szabó Zoltánban egy Berzeviczyvel kezdődő, Széchenyiben, Eötvösben, Jásziban, Bibóban folytatódó magyar politikai-filozófiai hagyomány, szemlélet és magatartás utolsó nagy képviselőjét vesztettük el. E gondolkodásmód jeligéje Bocskay Istvánnak az a mondata, amely oly kedves volt Bibónak is, és barátjának, művei első kiadójának is : « Nem az dialektikához, sem az retorikához nem tudunk, a dolgot őt magát nézzük, csak az nemzetünk javát és magunk megmaradását, azonkívül a szók és rábeszélések minálunk semmit nem fognak. » A jelige radikális realizmus igényére utal. Radikálisra, mert a társadalmi bajok gyökereiig akar leásni, realizmusra, mert — mint Szabó Zoltán írta — « nem kész elméleteket alkalmaz föltérképezetlen társdalomra, hanem a társadalom állapotrajzából akar konkrét reformtervekhez jutni ». E hagyománynak még két vezérlő gondolatát kell említeni. Az egyik : egészséges politikai rendszernek az egyéni szabadságra kell épülnie. A másik : egy társadalom megítélésének biztos mértéke az alul élők emberi állapotának foka.

E magas, karcsú, előzékeny, szavának és egész személyiségének varázsával mindenkiben vonzalmat kiváltó férfi 1936-ban lépett az ország színe elé, *A tardi helyzet* című munkájával. Amelyről Bibó István állapította meg, többízben is, hogy « ez volt az első közéletet és közgondolkodást megrázó szociográfia ». Megdöbbenést váltott ki az írás, országosat, mert feltárta azt, amit addig nem ismertek : a falusi nyomort. Kevesen vették azonban akkor észre, hogy a könyvben a társadalomkutatásnak és a politikai gondolkodásnak radikális hagyományra épülő, mégis új módszere jelentkezett.

E módszert a *Harmadik út* előszavában induktívnak, empirikusnak nevezi, s a marxisták dialektikájával és a nacionalisták retorikájával szembeállítva úgy jellemzi, hogy magát a valóságot igyekszik szemügyre venni : « az ország helyzetét, a nép állapotát ». A *Magyar Nemzet*ben, 1939-ben közölt *Reform* című cikkében Eötvös egyik mondatát választja mottónak : « Politikus elvek hasonlók a mágnestűhöz, mely a hajóst csak akkor vezérli biztosan, ha ismeri a helyet, ahol hajója áll, s ekként kiszámíthatja a vezértű eltéréseit. » És a két halálos veszély, a hitlerizmus és a sztálinizmus között tántorgó országban leszögezi álláspontját : a magyar politikai gondolkodás kiindulópontjául nem « a világban terjedő elveket », hanem « a magyar helyzet reális ismeretét » kell választani. « *Mert az alternatíva nem ez : jobboldaliak legyünk-e vagy baloldaliak*, ehhez a világfronthoz csatlakozzunk-e, vagy amahhoz. Az alternatíva ez : *világnézetek, elvek megigézettjei s ezzel az elvhordozó hatalmasabb nép előreküldött, elesni küldött janicsárjai leszünk-e, vagy 'a dolgot önmagát' vizsgáló, magyar programot nem világáramlatból, hanem magyar helyzetismeretből kibontó magyarok ?* »

A helyzetismeret 1936-ban és 1937-ben azt sugallta, hogy a magyar társadalom alapproblémája a parasztkérdés. Egyfelől a parasztság elfogadhatatlan szociális helyzete, amely földreformot írt elő parancsoló szükségességként. Másfelől a parasztság lelki helyzete, amelyet egy szóval lehetett kifejezni : apátia. A földreform tehát csak kezdő lépés, amelyet a parasztság lelki felszabadulásának kell követnie. Később — 1960-ban — így foglalta össze az akkor kirajzolódó tennivalókat : « az ország minden kizsákmányolt rétegét kielégítő társadalmi reform csak nem-marxista, agrárszempontú és nemzeti jellegű mozgalmak közreműködésével harcolható ki és hajtható végre. »

Mint látható, e magatartás nemcsak helyzetismeretre törekszik, hanem tervet is akar a jövőre és a terv végrehajtását. Amivel magyar hagyományt követ, de sajnos nem uralkodó hagyományt. Mert az országban « az emberek nem találják a helyüket... úgy voltak, mintha éppen szökni készülnének... Mintha itt az emberek úton járnának folyton, de valahol, az út fele táján beleütköznének a láthatatlan falba, a *magyar közönybe vagy fáradtságba... Ez a legnagyobb hazai hatalom, ez a mindent bénává fékező elernyedés... nálunk az emberek ilyen légüres térben élnek. S ezért törnek össze oly maradéktalanul... Nemzedékek nőttek fel, melyek már csak udvariasságból nem mondják ki, hogy nem hisznek az eredményben... Korosztályok nőttek bele a céltalanságba.* Ifjúságunktól megvonták a lehetőségét a *tevékeny* életnek. Mit tehet mást, minthogy elmegy megkeresni a lehetőségét az indulatos életnek. Így, ha már nem is láthatja munkája gyümölcsét, *hallhatja a saját hangját* ».

A radikális realizmus módszerének kiteljesedése az 1938-ban megjelent *Cifra nyomorúság*, amely a parasztság, a munkásság és a középosztály állapotának, életformáinak és magatartásainak pontos rajza.

A hangvétel azonban megváltozott, pontosabban : változik magának a könyvnek írása közben. 1938-ban vagyunk, a fejezeteknek talán még csak a fele van készen, amikor — márciusban — Hitler bevonul Ausztriába. « Ihol a veszedelem — magyarok ! » « Ihol az emésztő tűz ! » — írja le mostantól kezdve sokszor. A parasztokról szóló részt így zárja le : « Bármely kisebbség bármily kicsiny eszközökkel hatalma alatt tarthatja e közvéleménytelen, szétporlott és felülről sokféle irányba sodort társadalmat... Ha az országot bármely külső veszély éri, e rétegek belső bizonytalansága, ingatagsága azonnal a legtragikusabban fog megmutatkozni s az a bizonytalanság, amely bizonyos fajta politikusnak hasznos és kívánatos, a nemzet számára végzetesen veszélyes lehet. Most utolsó óráit éljük annak az időnek, mikor e társadalom szétporlását még egészséges fejlődéssé lehetne változtatni. Ha ez nem történik meg, minthogy mégis csak ők a nemzet többsége, java és törzse, a magyarság történelmének olyan veszedelmei elé néz, mint Mohácson kívül még soha. »

A jóslat komorabbá, a vészkiáltás fenyegetőbbé válik a középosztályról szóló részben : « E középosztály éppen azért veszedelme az állami rendnek nehéz időben, amiért támasza jó időben... gyönge bástya nehéz időben, mert nincs osztálytudata, csak hivataltudata... az udvaronc szimatával élteti a véleménye szerinti trónöröklést már akkor is, mikor még nem halt meg a király... S hogy a réteg mennyire nem erős, mennyire nem egészséges és mennyire nem osztály, az a jelek szerint a jövőben félelmes világossággal fog megmutatkozni. Ugyanolyan félelmes világosságban, ahogy az ország érdekét önérdekétől látni nem tudó nemesség védelemre való képtelensége mutatkozott meg Mohács előtt... Csak két politikai célt lát maga előtt : szolgálni a jelenlegi urat, de egyben szolgálni azt is, aki a jövőben ura lehet. »

Miután megkülönbözteti a hajdani magyar úri antiszemitizmust a német antiszemitizmustól, ez utóbbiról megállapítja : « a magyar társadalmat egy eddig példátlan történelmi lefekvésre ingerli... a magyarságba egy árja-germán tudatot plántál... az új német hatalmi szellem magyarországi gyarmatosítását szolgálja... cinkos szemvillanással hajolnak össze az urak a vidéken, mondván : 'inkább a németek uralkodjanak rajtunk, mint a zsidók'. Hogy a magyar történelemnek a legöngyilkosabb mondata micsoda ostobaságot takar és mit jelent, arról kár beszélni... A

(Folytatás a következő oldalon)

ANDRÁS SÁNDOR

Az ember

Miféle ember volt ? Nehéz, fogja mindenki mondani. Szeretnivaló, mondják azok, akiket szeretett. Gőgös, fennhéjázó, önhitt, vélik a többiek. A magabiztosságnak és az önbizalmatlanságnak feltehetőleg minden emberben meglévő keverékét azonban csak azok ismerhették nála, akiket egészen közel engedett magához. Ezek közé tartozott gyakran ő maga is. Gyakran, nem mindig. Hiszen a legszeretnivalóbb sajátságainak egyike a megnyílni-tudás volt, az egyszerű teljes jelenlét. Aki mindig nyitott, — ha van olyan, — nem tud megnyílni : annál nem érezni a találkozásban semmi eseményt, míg Zoltán éppen ezt éreztette az emberrel, a legegyszerűbb körülmények között, a leghétköznapibb dolgokkal kapcsolatban is. A görögök egykor ilyesmi élményt mitizálhattak istenekkel való találkozássá : a mindent betöltő, magának elég jelenlét élményét. Az istenek persze elótűntek. Az ember másféle lény, vele kapcsolatban talán úgy kell mondani : kilép önmagába.

Más hasonlattal — valójában homológiáról van szó —, feudális vetületben : a vár fehér asszonya, illetve magános ura lépett ki, és íme, gyerek volt, cinkos barát, baj-társ, egy hirtelen metamorfózis meglepő remeke. Nemcsak minden teketória nélküli ember, de minden teketória ellenére, maga a közvetlenség. És ez a homológia már-már létazonosabb is, hiszen Zoltán közel sem lépett mindig ki, és gyakran nem egészen, ami pedig fogva tartotta, inkább hasonlított egy feudális várhoz, vagy kései válfajához, a felvilágosodott palotához, ahol is az etikett csillapodott formái kerültek a hűségeskük és a vérre menő jog- és tulajdonszabályok szövevénye helyére, mint az istenek olimpuszi lakóhelyéhez. Inkább, de közel sem mindig. Hiszen az indulatok ereje nála elemi tudott lenni, szinte zabolátlan. Haragja olykor kényúrinak tűnt, holott többnyire olyan kény hajtotta, amely urakról és úrról semmit sem tudott.

Vagyis istenesítem Zoltánt, de így.

A világ bibliai teremtője is csak arra vállalkozott, hogy az éjszakát elválassza a nappaltól, arra már nem, hogy meg is szüntesse. Egyebek között, hova lettek volna az árnyalatok. Zoltán pedig különösképpen bonyolult ember volt, és az eddigiekkel tulajdonképpen csak azt akartam jelezni, milyen egyszerűen és magától értetődően tudott kilépni önmagába bonyodalmaiból.

Ügyes ember volt a szó kézügyesség-értelmében. Kitűnő érzékkel vett meg fillérekért árveréseken és kis boltokban varangynak tűnő régi fabútorokat, faragványokat, és bámulatra méltó türelemmel bontotta ki belőlük — oldatokkal, pácokkal, szerszámokkal — azt, ami bennük rejlett, hogy aztán olyan lakhelyben és lakhellyé illessze őket össze, amelyet látogatói aligha feledtek el. Neki magának azonban a tetszetős környezet létszükséglete is volt. És erről mi mindent kellene-lehetne elmondani. Hiszen ebben az annyira nem kurt-schwitters-i emberben mégis volt valami a Merz-környezet építőjének radikalizmusából és védettségre való vágyából is, csakhogy őneki másféle védelmi mechanizmusokra volt szüksége és máshogy támadott. A televíziót barokk faragások és angyalok közül nézte — lelke szerint régebbi korok tárgyai körül választott volna —, de olyan látomás érdekében, amelynek, amikor érdekében jól sikerült szólnia, egyikhez nem volt igazán köze. A maga köré rakott múlt arra szolgált, hogy megszűrje, prizmaszerűen megtörve engedje be a külvilágot, nem pedig arra, hogy kirekessze.

Magának a kézügyességnek és a kézzel való foglalatosságnak sok köze volt nála a csak félreértve pragmatikusnak vélhető gyakorlatiassághoz. Az emberekben leginkább a cselekedeteket becsülte. Ha valaki valakinek segített költözni, házat festeni, akármit is elintézni, azt elismerőleg emlegette és sokáig. Jelentős nézeteltéréseket tudott efféle praktikus érvekkel ellensúlyozni. S ha egyedül jó cselekedetekkel nem lehetett is nála üdvözülni, nélkülük biztos nem.

Bonyolultságaihoz tartozott, hogy alapjában volt nyílt és bizalmatlan, sznob és kötet-

(Folytatás a következő oldalon)

Meghalt Cs. Szabó László

Lapzártakor érkezett a hír : Cs. Szabó László meghalt.

Nehéz a búcsú első szavait megtalálni. Hosszú évek óta gyötörte a betegség, alig volt olyan levele, amelyben — hol fájdalmasan, hol fölényesen — ne szólt volna róla, de írásainak tökéletes csiszoltsága, kézírásának remegés nélküli szabályossága, szellemének töretlen fegyelme azt hitette el, hogy a nagy verekedésben a Halállal még sokáig, nagyon sokáig ő marad felül.

Szeptember 27.-én a Halál győzedelmeskedett a 79 éves férfin. Budapesten halt meg, — ott, ahol született, ahol 1936 után írói alkotóereje kibontakozott, ahonnan — szellemi szabadságát védelmezve — 1948-ban elmenekült, s ahol az utóbbi években többször is gyógykezeltette magát.

Apja székely volt, anyja szász. Életének első tizenhárom évét Kolozsvárott töltötte, erdélyi embernek vallotta magát. Húsz évig élt Budapesten, majdnem kétszerannyit száműzetésben : 1948 és 51 között Rómában, azóta Londonban. Legutóbb írásainak két válogatása otthon is megjelent. Halála az emigrációs, a magyarországi, az erdélyi — az egyetemes magyar kultúra gyásza : a harmincas-negyvenes évek nagy esszéíró nemzedékének utolsó tagját vesztettük el benne.

1982-ben publikált szép önéletrajzában azt írta : « Mivel ki vagyok rekesztve a házsongárdi temetőből, amely megilletne, sokáig azt szerettem volna, ha beszórják hamvaimat a Földközi-tengerbe. Csakhogy tengeri temetés sem olyan egyszerű ám, kilincselni kell érte. Akkor pedig feküdjem ott, ahová éppen letesznek. »

Végül is a sárospataki református temetőben talált örök nyugalomra. A keresztények egységének nevében, utolsó akarata szerint, református és katolikus pap beszélt ravatalánál. A magyar írók részéről Csoóri Sándor arról az országokat elborító valóságos és jelképes ködről szólott, amelyen neki, a fiatalabb írónak át kellett utaznia, hogy megismerkedhessék Cs. Szabó Lászlóval. A kollégium felől zúgtak a város harangjai : ott fogják őrizni nevezetes könyvtárát. Két zsoltár között felhangzott a Himnusz és a Szózat.

Emigrációs lapunknak kezdettől mindvégig állandó, termékeny, szeretett és nagyrabecsult munkatársa volt. Sírjára elhelyezték az « Irodalmi Újság » koszorúját. Alakjáról, írói pályafutásáról következő számunkban fogunk megemlékezni.

Sárközi Mátyás : Utolsó látogatás[1]

Tíz nappal a halála után Cs. Szabó Lászlóról álmodtam. Mély alvó vagyok és az álmaimat ébredéskor rendszerint elfelejtem. De nagyon intenzíven gondoltam rá az utóbbi hónapokban: reméltem, hogy megint leküzdi súlyos betegségének egy válságos szakaszát, mint ahogyan ezt részben az orvosi beavatkozásnak, de talán nagyobbrészt a makacs élniakarásának hála, néhányszor már megtette. Amikor azután szeptember 27.-én hajnalban, egyszer csak nem lélegzett többé és reggelre Londonba ért a lesújtó hír, hiánya vált felzaklatóan intenzívvé. Bizonyára ezért álmodtam róla.

A Charing Cross Road forgatagában jött szembe, borús, szürke londoni délután, zöld lódenkabátjában, fején a sötétkék, sildes sapka, amellyel manapság öregurak fickósítják magukat. A Charing Cross Road természetes színhelye volt az álomnak, hiszen a könyvesboltok utcája, ahol Csé sokszáz kötetet vásárolhatott hosszú emigrációja folyamán: kéjjel válogatva a Zwemmer-féle művészeti könyvüzletben, vagy a magát a világ legnagyobb könyvkereskedésének hirdető Foylesnál. Az antikváriumokban nem nagyon böngészett, a könyveket új korukban szerette, ropogósan, más kezétől érintetlenül. De azért sem volt szokatlan színhely a Sohonak ez a peremvidéke, mert ott volt Csé kedvenc csemegekereskedése, kedvenc kávészaküzlete és kedvenc olasz vendéglője. Meglepődve láttam magas, vállas alakját közeledni a borongós délutáni szürkeségben, mert tudtam, hogy már meghalt. Vajon, más is tudja, hogy itt jár ? — Hogyhogy, Laci bácsi ? — kérdeztem tőle köszönés helyett.

Kicsit szomorúan nézett rám és azt felelte :

— Most ezt lehet. Ez egy új dolog. Ritkán és csak rövid időre.

Ha nem Magyarországon halt volna meg, nem így fogalmazódott volna az álom. A rezsim javára írtam az « új dolgot » és különösmód, nem arra gondoltam hallatán, hogy viszontláthatom-e így majd a szüleimet, hanem arra, hogy Szabó Zoltánnal találkozhatom-e, jóllehet ő nem magyar földben nyugszik.

— És mit csinál odafent, Laci bácsi ? — kérdeztem.

— Színdarabot írok — felelte Csé, majd növekedni kezdett, három-négy méter magassá, akár egy szobor, úgy nyújtott kesztyűsen kezet, s eltűnt.

Csak álltam a Charing Cross Road járókelői közt és arra gondoltam: esszéistának abszolút kitűnő, van több érdekes, magvas novellája, s néhány szép verse; miért ír színművet ? A BBC Magyar Osztályán karácsonyi rádiójátékokat írt főnöki rendelésre, házifeladatként; képességeire vall, hogy nem voltak rosszak s végül megérdemelték a nyomdafestéket. Az egyikben, amely az akkor újdonság számba menő űrutazás bűvöletében született, magam is játszottam, mint Második Őrangyal. De álmomban sem tudtam elképzelni, hogy Cs. Szabó drámát írjon, mégha olyan értője is Shakespeare művészetének és belső mozgatómechanizmusának. Vérbeli esszéista volt, mint Halász Gábor és Szerb Antal. Nem angol típusú: elvont gondolati témák (mint Illyést a halál), csip-csup kiinduló pontok (mint Lamb-et a kéményseprők) nem ihlették. Alkotásokról és színhelyekről, ritkábban: tárgyakról tudott művészettel írni, szemléletes megjelenítő erővel, korok pontos ismeretével és jó asszociációs készséggel. Filozófiáját esszéi helyett a novelláiban találjuk. Az esszék inkább németesek. körmönfontan mívesek, didaktikusak, lexikálisak, de színesek, gyakorta drámaiak és hódolón ámulók egy-egy fontos művész nagy és eredeti teljesítménye láttán. Sohasem szárazak, hiszen írásművész alkotásai, ki fiatalon talán túl kemény burkot vont maga köré intellektuális hűvösségből, de öregedőn felengedett és végül már vallott is; rávitte a szükség.

A posta feketekeretes gyászjelentést hozott. Mi minden érheti az embert halálában: a jelentést a Tiszáninneni Református Egyházkerület Elnöksége és Tudományos Gyűjteményei adta ki, a főgondnok, az igazgató valamint a püspök aláírásával, a család nevében is. A sárospatakiak. Akik ezentúl az író tízezer kötetre rúgó könyvtárát használhatják, végrendeleti adománya folytán. Új szárnyat építenek, ide kerül a gyűjtemény és berendeznek egy kis múzeumsarkot is. Miért Sárospatak? Cs. Szabó sohasem volt diákja a kollégiumnak. Kolozsvárott járt iskolába, ahová nem sokkal születése után került Budapestről; Erdély elcsatolása után Pesten a Református Gimnáziumban tanult, majd az egyetemen közgazdasági doktorátust szerzett. De ahogyan élete végén többször is visszalátogatott Magyarországra, rádöbbent, hogy a magyar vidéket nem ismeri eléggé, nyári utakat tett öreg napjait bearanyozó, hű barátnéjával, Hunyor Katival, hol a cenki kastélyba, Széchenyi nyomát keresni, hol a bibliás Vizsolyba, vagy éppen Sárospatakra. Újszászy Kálmán sárospataki református főgondnok háza a temető mellett van, ablakából a vén fáktól ligetes sírkertre látni. Kitekintett látogatása során az író ezen az ablakon: a fák zöld árnyat vetettek a sírokra, s úgy határozott, ott akar nyugodni.

Azt tudatja a Tudományos Gyűjtemények szomorúfűzfával ékes jelentése, hogy Cs. Szabó László író és esztéta hunyt el 79 éves születésnapja előtt nem sokkal, elbeszélő és költő, « a nyugati magyar emigráció vezéralakja, hazájának mindig hű fia ». Ezekkel a szépen fogalmazott szavakkal. Tény és való, hogy hű fia volt hazájának, magyar maradt hazájától távol is, napról napra figyelte az ország sorsát. Magyar volt és európai, tehát Angliában harminchárom év után is eléggé idegen. A londoni munkások különös dialektusát nem értette, taxisofőrrel, autóbuszkalauzzal nehezen kommunikált. Akkor már közelebb állt a németajkúakhoz, mert ismerte — szász édesanyja révén — a gyermekdalaikat; vagy a franciákhoz, olaszokhoz, mert ínyén volt

[1] Forrás: *Irodalmi Újság*, 1985. 1. szám.

© Copyright Mikes International 2001-2005

— párizsi diákéveiből és emigrációja első, olasz korszakából — az ételeik íze. Az angolokat, mint csodabogarakat figyelte, s nagy alkotóikat egy tudós lankadatlan szorgalmával igyekezett belülről megismerni. Első autómon, a távolról sem az ő méreteire tervezett kis, kék Minin, kezdeményezésére a hatvanas évek vége felé a nagy angol festő: Constable szülőhelyét kerestük fel, a legszebb képein megörökített suffolki East Bergholt falut és környékét, hogy méltató esszéjének a megírása előtt magába szívhassa a « Constable country » autentikus levegőjét.

Hazájának hű fia maradt, állapítja meg a sárospataki partecédula, míg a Népszabadság gyenge stílusban összeábdált megemlékező sorai szerint « természetesen, a hidegháború időszakában Cs. Szabó László is használt nemtelen eszközöket ». Nemtelen eszközök nem illettek hozzá, el sem tudom képzelni, mire céloz a névtelen emlékező. Nemtelen dolog, ha kultúrpolitikusi pozíciómat kihasználva eszmei ellenfelemet letartóztattatom vagy elhallgattatom. De ha ennek az engem fenyegető veszélye miatt mindenemet hátrahagyva elmenekülök és külföldről szabad véleményem kimondásával szegülök szembe egy elnyomó renddel, abban semmi nemtelen sincsen. A Népszabadság mindazonáltal megbocsájtó is, azt írja, hogy az elhunyt és a rendszer között voltak világnézeti különbségek, ám « ennek ellenére megbecsült munkatársa maradhatott volna hazai sajtónknak az ellenforradalom után ». Amiből látható, hogy az emlékező úgy hiszi: Cs. Szabó László újságíró volt, s annak pedig nemtelen. A pártlap a maga részéről így képzeli el, miként kell megadni annak a jutalmát, hogy egy kiváló író és egy nagy egyéniség, élete alkonyán hazalátogatott. S azzal sem szegte meg a fogadalmát, mert az úgy szólt, hogy addig nem megy haza, amíg a művei ott nem jelenhetnek meg. Szívbéli jóbarátja, Szabó Zoltán etéren hajthatatlanabb volt. Most bizonyára erről is beszélgetnek egy felhőn üldögélve.

Hunyor Kati októberben Londonba érkezett, hogy elrendezze a hagyatéki adminisztrációt Szabó Andrással, az író fiával. Kati volt ott Csé halálos ágyánál a budapesti kórházban, sokmindenben neki rendelkezett utoljára. Megkértem, hadd térhessek be néhány percre még egyszer Cs. Szabó londoni házikójába, hogy úgy emlékezzem e barátságos fészekre, ahogyan ott lenni szerettünk a feleségemmel. Utóbb már csak be-be tekintgettünk, színházba vittük a nagybeteget, többször megszédült, amíg a nézőtérig elért, de azután köhintés nélkül végigülte a két és fél órát szeretett Shakespeare-je társaságában és napokig kuncogott azon, hogy megint mennyire kibabrált a halállal: talán éppen jött érte, ő meg nem volt otthon. Meghitt estét tavaly novemberben töltöttünk a Gloucester Mews-i házban, Csé születésnapján. Hatosban Katival, Czigány Lóránttékkal ünnepeltük a hetvennyolcadikat, pezsgőt ittunk, de nem voltunk vidámak, mert sejtettük, hogy a rákövetkező novemberben már nem lesz kit ünnepelnünk. Hűltek körülötte az árnyékok. Ő azonban sziporkázott és humorizált, hagyta magát tisztelni, hálából szeretetreméltó volt és szellemes. Az illyési íróbirodalom játékszabályainak gunyorával az alkalomra kitűzte egyetlen kitüntetését, az olasz köztársaság lovagi keresztjét. Anglia bezzeg nem tüntette ki Shakespeare, Dickens és a romantikus brit festők népszerűsítőjét. Baljós jelek azonban mutatkoztak: Czigány és Siklós István a hetvenötödik születésnapjára egy régi ábécéskönyvet ajándékozott neki és azt kérte, hogy minden novemberben írjon egy-egy versikét a soron következő betűhöz, mégpedig ötsoros limerick formában. Csé tréfásan megígérte, hogy eljut a Z-ig. Az Á-hoz és a Bé-hez kitűnő strófákat kerekített, de a hetvennyolcadik születésnapja előtt már nem volt jól és ottlétünkkor Kati a háttérből integetett Czigánynak: ne kérje számon a soros limericket.

Utoljára jártam tehát a kedves « kocsislakásban ». Ilyen mews-house volt az előző otthona is, egy azóta lebontott utcácskában, ahol hosszú évek után, 1957 legelején találkoztunk újra, amikor második feleségével bableves-partit adtak a frissen kimenekült fiataloknak. Az a parti még a földszinten zajlott, a régi házban befértünk a könyvek mellé a könyvtárrá alakított kocsiszínben. A Gloucester News tágas kocsiszínje azután már színültig megtelt könyvekkel, a polcok között papírral gondosan letakart könyvhalmok emelkedtek, csak oldalazva férkőzhetett be maga Csé is, ha keresett valamilyen kötetet. Vendégeit az emeleten fogadta.

Belépve hollandiasan meredek lépcsővel találja magát szembe a vendég, a kékesszürke falakon magyartárgyú Bartlett-acélmetszetek függenek. Balra nyílik a nagy könyvtárhodály, ajtaja felett egy szép művészfotó Michelangelo egyik szobráról. Én akasztottam oda, mert októberben megint nagy átrendezése volt a képeknek, Cs. Szabó új könyvespolcot is készíttetett, berámáztatta Varga Mátyás kolozsvári látképét és az ágya fölé rakatta a falra: még évekre számított, s egyre szépítgette amúgy is meghitt és lakályos otthonát.

A lépcsőn felkapaszkodva parányi előtérbe jutunk, onnan nyílik a kellemes, utcafelöli társalgó, melegbarna mahagóni bútorokkal, hintaszékkel, vöröses perzsákkal és egy imponáló Piranesi veduta-gyűjteménnyel. Szemben a háló- és dolgozószoba, ahonnét a sokrekeszes, mór díszítéses szekreter és az írónak kedves nádszék, a sárgaréz hangulatlámpával együtt a sárospataki múzeumsarokba utazik. Itt születtek az utóbbi évtized művei, először mindig kézírással a lapra róva Csé egyenletes, jólolvasható betűivel, amelyek öregkorában, betegségében sem kezdtek dülöngélni. Ágya felett, fejtől, két nyomat idilli gyermekkora színhelyéről, Kolozsvárról. A Varga Mátyás féle látkép mellett háromszáz éves metszet függ a városról, s e képnek története van: 1948-ban Cs. Szabó úgy ment ki Rómába a Magyar Intézet lakójának, hogy még nem döntötte el végérvényesen: kint maradjon-e vagy sem. Kint maradt. Belgrád-rakparti kincses lakását a hatóságok foglalták le, a benne lévő holmit széthordták. Egy jóbarátnak módja nyílt sebtében leakasztani a falról Kolozsvár látképét és kijuttatta később Londonba. Nagyon örült a megmentett metszetnek Csé, de amikor anyagi gondjai voltak, fel-felsóhajtott: « Ej, ha a barátom inkább a másik képet akasztotta volna le. Azt, amit az apósomtól nászajándékba kaptam és amit válásunk után a feleségem becsülettel soha vissza nem követelt ». Az após ugyanis a legnépszerűbb pesti kabaré zseniális tulajdonosa és konferansziéja volt: Nagy

© Copyright Mikes International 2001-2005

Endre. Ő járt a századfordulón Párizsban és ő kért el a plakátragasztótól pár krajcár ellenében egy kabaréfalragaszt, amely nászajándék korában, bekeretezve már becses érték lehetett, s ma ikertestvérei negyvenezer dollárért kelnek az árveréseken, mivelhogy Toulouse-Lautrec litografálta őket.

Így a hencser fölött nem Toulouse-Lautrec műve függ, hanem Kandó László becsületes festőmester portréja a még fiatal íróról, amint elmélyedve újságot olvas. Az életnagyságú olajkép, vastag rámájával együtt az egyik kórházi vérátömlesztés után a holtsápadt, pillegyenge Csére váratlanul rázuhant, majdnem agyonütötte.

A kis képek és fotók kedvesebbek ebben a szobában. Elsősorban azok, amelyek a könyvespolc oldalán sorjáznak egymás alatt: Szabó Lőrinc, Illyés a tengerészsapkájában, Borsos Miklós, Babits lenyírva a halálos ágyán, Szőnyi István dedikált vázlatai. Fogyatkozó baráti kör. Szabó Zoltán erről azt mondotta: annyival távolabb kerül az ember az országtól, ahány ottani jóbarátja meghal. Cs. Szabó úgy vélte: annyival közelebb a haza, ahány új barátot szerez onnan az ember.

A szemközti polc élére függesztve kis keretben Arany János kezeírása, valami beküldött közölnivalót nyugtáz a levélke. Hogy közéleti ember lett, a költőnek is az volt a jelszava, mint Csének: mindig rendelkezésre állni.

Az életében legfontosabb asszonyok mindegyikéről kép van itt vagy amott a házban: Nagy Katóról halványan színezett szépia fotó; Bözsiről a « Római muzsiká »-val meggyászolt második hitvesről Ferenczy Béni gyönyörű rajzai és emlékidéző felvételek élete második Katalinjáról. Rajongott hosszú élete során más asszonyokért is, nemrég Budapesten Rátkai Márton nyolcvanon túl járó özvegye árulta el, hogy a régi Lovardában, galopp közben neki is csapta a szelet az ifjú egyetemista (a Lovarda-igazgató jóképű, kreol fia) és Párizsból később francianyelvű költeményt írt hozzá.

Én még a tüneményesen szép első feleségével is emlékszem gyermekkoromból, amikor sűrűn jártak budai házunkba. Cs. Szabó urbánusként bizonyította, hogy az apám szerkesztette « Válasz » nem volt klikk-népies. Ez volt Cs. Szabó fénykora, a Magyar Rádió irodalmi osztályvezetőjeként dolgozott, elsőrendűen megfelelő ember a neki való állásban, egészen 1944-ig, a németek bejövetelének napjáig, amikoris lemondott. Néhány hete kaptam meg Budapestről a « Babits Hangja » című érdekes archív-hanglemezt, ezen több mint nyolc perces beszélgetés hallható Cs. Szabó és az akkor újonnan San Remo-díjas Babits között. A hangja keveset változott majdnem ötven év alatt, s akkor is a lehető legtökéletesebb felkészültséggel, anyagismerettel ült le interjúalanyával a mikrofon szemközti oldalán, úgy mint később a BBC Magyar Osztályának Illyéssel, Pilinszky-vel, Weöressel, Ottlikkal beszélgető protokoll-interjúvolója. Esszé-stílusa szintén kialakult volt már a harmincas években, az volt az írói elve, hogy néhány indázó, veretes mondatot mindenkor kövessen egy-egy csattanószerű rövid.

Nagy Kató fényképe a Gloucester Mews-i ház kisasztalán egy olyan sugárzó, társasági hölgyet, boldog írófeleséget mutat, aki még nem sejti házasságuk menthetetlen elromlását, a hitleri fasizmus előretörését, és a Rákosi-évek sivárságát. A Nagy Endre kabaré százezrein vásárolt hatalmas pesti bérház egy államosított társbérletébe szorítva, a papír- és írószerboltba, az Ápiszba járt el dolgozni az egyedülmaradt asszony, csomagoló volt havi hétszáz forintért.

Cs. Szabó akkor már az új társsal élt Londonban, az okos és kemény második feleséggel, kinek a ház falán függő Ferenczy Béni által skiccelt portréja is eszes és elszánt asszonyt mutat. Az író magyarmód szolgáltatta ki magát a nőkkel, rajongást követelt, ám annál a pontnál, ahol ez érzelgősségbe csaphatott volna át, megálljt parancsolt. Asszonyaitól elvárta, hogy műveit ne csak nagyra tartsák, — írói önbizalmát így növelendő, — hanem azt is, hogy értelmes első olvasói legyenek, jóösztönű tanácsadói. Nagy szerencséje, hogy haláláig mindenkor volt mellette ilyen segítőtárs, adorálón és adorálhatón.

Cs. Szabó László termékeny író maradt az emigrációban. Panaszkodott sokszor, hogy energiáját elszívja a rádió, a BBC, amelynek szinte haláláig dolgozott. Megoldásként csak az maradt számára, hogy a rádiónak is többnyire nyomdaképes, esszérangú beszámolókat írjon. Hátulütője csupán az az ilyesféle, « műsorzártára » sürgetett írásoknak, hogy sok bennük az interpretált gondolat. Filológus legyen a talpán, aki egyszer, Cs. Szabó műveinek elemzőjeként rendet tesz közöttük. Ezt a célt is szolgálta az író hatalmas, gonddal válogatott könyvtára, bár szögezzük le félreérthetetlenül, hogy Cs. Szabó érzékenyen szublimáló interpretátor; zenei hasonlattal: kadenciái felérnek egy-egy magvas és jólformált etűddel.

Nem akart Magyarországon meghalni. Bécsben lett rosszul, Pestre siettek vele, a hematológus professzorasszonytól remélték, hogy megmenti. Jóbarátja, társa, Szabó Zoltán, Bretagne-ban temető mellett lakott; néhány éve ötven frank lefizetése ellenében megvette a sírját. Cs. Szabó fatalistább volt ennél, de talán az utolsó évekig dönteni sem volt képes igazán afelől, hogy hol nyugodjanak a porai. Sárospatakon minden bizonnyal ápolni fogják sírhantját a hálás utókor gyermekei, a véletlenül született végső elhatározás tehát helyes volt. A londoni házban most hideg van. Az íróasztalon nem szólal meg a tűzpiros telefon, s nem mondja be csörgésére a számot: « Ambassador 21-21 » a nyugati kultúra magyarországi nagykövete.

© Copyright Mikes International 2001-2005

Sárközi Péter : Római muzsika[1]

Cs. Szabó László emléke

« Heverészik a padlón egy kisfiú, csillagévek előtt Kolozsváron, díszalbumban lapozgat édesanyja lábánál, nyálazza ujját, s új csodákra fordít: pásztorlányok táncolnak furulyaszóval egy tölgyliget szélén, hívogató kék hegyek alatt. Itáliában kószál, Markó Károly vadregényes festményeit nézegeti... Édesanyám, elmegyünk oda egyszer? — Te fiam bizonyosan. » A kisfiú még nem tudhatta: amikor az Európát feldúló szörnyű háborúk a gyermekkor vadregényes tájai után egész hazáját veszik el tőle, akkor itt Itáliában, az örök városban, Rómában fog igazi menedékre, új hazára találni.

Cs. Szabó Lászlót a Nyugat második nagy esszéíró nemzedéke tagjaként szokták említeni, pedig életműve tükrében helyesebb lenne őt is a XX. századi magyar kultúrának abba a különös vonulatába helyezni, melynek képviselőire Péterfy Jenőtől RiedI Frigyesen, Gulácsy Lajoson, Elek Artúron és Fenyő Miksán át Babitsig, Kosztolányiig, Szerb Antaltól egészen Vas Istvánig egy titkos, szinte misztikus vonzódás, az « Itália-vágy » a jellemző. Cs. Szabó László is, akárcsak az olasz napfénytől, a természet és a művészet szépségeitől megrészegült társai, amikor csak lehetett, mindig leszökött szeretett Itáliájába. Esszé és novelláskötetei, Elek Artúrhoz és Szerb Antalhoz hasonlóan, gazdagon tartalmaznak olasz útirajzokat, művészettörténeti, irodalmi tanulmányokat, olasz tárgyú esszéket és novellákat. 1944-ben a német megszállást követően Bajor Gizi balatoni villájában megbújva Goethe *Itáliai utazásának* Örley István által fordítandó kiadásához készít előszót, maid 1946 végén, amikor még « füstölt a második világháború hamuja » első útján ismét Rómába szökik: « Nyugati portyázásra indultunk Illyés Gyulával. Rossz helyen kezdtük... Hogy továbbra is embernek, azaz romeltakarítónak érezzük magunkat, hamarosan leszöktünk a sértetlen Svájcból a sebzett Itáliába. Vissza a holdból a földre. » A háború rémétől megszabadulva, a « szellemi újjáépítés » jegyében barátaival és költőtársaival gyönyörű antológiát állít össze a világirodalom legszebb Itália verseiből *Márvány és babér* címmel (Officina, Budapest 1948). 1947 nyarán feleségével járja be Firenze és Róma műemlékeit. A hazavivő társasbuszon a kedves társ Rómától Acquapendentéig sírt. Ekkor látta először, és mint akkor joggal hihette, utoljára Rómát: « Mentünk haza, örök búcsúval a szívünkben, reménytelen elősejtéssel az idegekben. » Két év múltán Cs. Szabó egyedül tér vissza a Tiberis partján lévő, akkor még « nap közben tárt kapujú » Collegium Hungaricumba — « embervadászatból... lélegzetvételre. » Ám a Római Magyar Akadémia belterjes világa, melyet a fiatal Pilinszky János Sárközi Mártához írt (1948. febr. 5-i) levelében « az emberi viszonylatok legsötétebb útvesztője »-nek, « sűrített Pest »-nek, « töményitett Magyarország »-nak nevezett (Jelenkor, 1988. április, 313. 1.), már nem tudott igazi menedéket nyújtani az otthonról érkező vészhírek elől. « Csé » így át-átszökött a Tiberis szemközti partján álló Corsini képtárba az óvóhelyekről épp felhordott szanaszét heverő festmények közé. « Akkor már, feldúltan s a Semmi örvénye fölé függesztve csakugyan több bizalmam volt hozzájuk, mint a ki tudja, kinek fülével hallgatózó élőkhöz a Collégiumban. »

A *Márvány és babér* antológia mottója: *Italia incolis vitam iucundam praebet* — Itália boldog életet nyújt lakóinak — már sejttette a döntést. Cs. Szabó László is az elkomoruló otthoni ég alól a fény hazájában keresett menedéket. Hiszen jól ismerte « földije », Lászai János gyulafehérvári kanonok a Monte Celio-i Szent István kerektemplomban lévő sírfeliratának üzenetét, mely már félezer éve hirdeti: *Roma est patria omnium fuitque* — Közös hazánk volt Róma, és az is marad. Ám az új otthonra találás igen nehéznek bizonyult. Az elegáns Collegiumból a Vatikánváros teherpályaudvara mögötti hónapos-szobából papír és egzisztencia nélküli, « leírt » emigráns egymás után küldi haza a sürgető leveleket az otthon rekedt társhoz. Jöjjön, siessen utána: « Útszélre voltam kivetve, bajtárs kellett, hogy felálljak. » Az aknazárakon, szögesdrótokon, katonai zónákon való hősies átkelésnek egyik legszebb novellájában, az *Irgalomban* állított emléket (*Közel és távol,* Magvető, 1983), a *Római muzsikában* csak egy anekdotában tér vissza a csodával határos egymásratalálásra. Felesége útjának látszólagos indoka a velencei Bellini-kiállítás megtekintése volt. Erre emlékezve később csak annyit mondott a pogromok elől Amerikába menekült neves műgyűjtő-művészettörténésznek, Berensonnak a férjéhez átszökött asszony, amikor az a kiállítás felől érdeklődött: « Budapestről utaztam le érte... Megérte. »

Az emigrációba vonulással Cs. Szabó László mindent elvesztett: otthonát, munkáját, értékes és szeretett könyvtárát — édesapja távol fiától a « sztálini években halt meg Budapesten », — mindent elvesztett, csak hazáját nem, mert az már rég egész Európa volt, melynek szerves részeként tovább élt számára a Virtuális Magyarország, melyet betéve ismert, és a mellé álló szeretett asszony erőt adott ahhoz, hogy képes legyen az írói megújulásra is, az itáliai nyomorúság után az angliai otthonteremtésre, ahol új őrtornyot épített a magyar kultúra számára.

1963-ban tért vissza ismét Rómába, hogy öreg barátai, Elek Artúr és Fenyő Miksa példáját követve kedvére barangoljon Rómában, és élményeiről, sétáinak emlékeiről megírja a rég megígért könyvet, a Római Naplót. A kis Aventinuson, kedves barátoknál lakott, kedvére « tunyálkodhatott » és egymást követve írta ragyogó esszéit *A pásztorok királyáról,* Vergiliusról, a Monte Soratte-re néző Horatius villa romjairól *(A költő háza), és* az Aventinuson lakó *Varázsló pápáról,* II. Szilveszterről. De

[1] Forrás: *Katolikus Szemle*, 1989. 4. szám.

© Copyright Mikes International 2001-2005

nem véletlenül érezte meg, hogy az ágya feletti Szőnyi-képen a kivilágított vonat « az örök éjbe száguld a Duna töltésén » — a szép terveket keresztülhúzta a halál, a szeretett asszony és társ elvesztése. Cs. Szabó Lászlót már fiatalkorában elbűvölte a rege Orpheuszról és Euridikéről, melyről 1934-ben novellát is írt. A régi íráshoz hűen Salzburgban, a havasok alján temeti el saját Euridikéjét (mert « egy elvesztett hitves őszülő hajjal, túl a hatvanon is, a fiatalon távozó Euridüké bennünk »), akinek « halála könnyű volt mint a madaraké ». A salzburgi temetőből Firenzébe, majd Rómába vezet útja, hogy mint novellájának hőse, Orpheusz, Róma muzsikája segítségével hívja vissza az életbe a szeretett asszonyt. Tudja, hogy Goethét is Róma szabadította fel (« Bízott a csodában, hogy újjáteremti a város »), és Stendhal is a *Római sétákkal* szabadult meg a kétségbeeséstől. Erről a végső hazatérésről, Róma halottakat is életre keltő varázsáról szól a korábbi úti jegyzeteket és esszéket is magában foglaló gyönyörű kötet, a *Római muzsika,* melyet az 1970-es müncheni kiadást követően 1988-ban végre egy hazai kiadó, a Magvető is megjelentetett.

A könyv végleges formájában a szerző két nagy szerelméről szól, az örök városról és az örök társról, aki aknazárakon át követte férjét, hogy erőt adjon az emberi és írói újrakezdéshez, és akinek elvesztése után az enyhülést csakis Róma nyújthatta, ahol « a holtak együtt élnek az élőkkel », ahol a « római nép, a római utca, a római táj puszta szemlélete » — akárcsak korábban Goethe és Stendhal esetében, képes a csodára, az elfogadhatatlan elfogadására.

A közös múlt felidézése a könyv második részében *(Lázár a Gianicolón)* nem mindig könnyű. A szellemi bűvészmutatványt eleinte megakadályozza a mély fájdalom. Úgy mint a régi novellában, amikor Bertoni Artaxerxészének előadásakor egyszercsak elnémult a muzsika: « Az Istenért, mi baj? Szólt a megrémült énekes a zenészekhez. Sírunk, felelték azok. » (*Orpheusz és Euridüké,* in: *A kígyó,* Szépirodalmi, 1986). Rómában, a Gianicolo mögött a kis Santa Maria delle Fornaci templomban döbben igazán rá az őt ért veszteség nagyságára: « Nincs többé vacsora Fricsay Ferenccel egy kiskocsmában. Nincs többé hajmosatás. Nincs többé ingyenjegy a májusi zenei fesztiválra... Nincs többé számunkra feketekávé Bruno masinájából, nincs, nincs, nincs. » Épp ezért menekült ide Rómába, ahol senkise érezheti magát egészen halandónak, mert « amit beföd ezer év, ismét kitakarja a másik ezer. » És valóban, Rómában megtalálja a békét, a végső feloldást. A via Nomentanán lévő Santa Costanza mauzóleum szőlőszüretet ábrázoló virágfűzérekkel díszített mozaikját csodálva, melyet még kamaszkorában édesanyja mutatott neki fényképen, érti meg saját választott « védőszentje », Morus Tamás igazságát: « a holtak bizalmasan együtt vannak az élőkkel, mint szavaik és tetteik szemlélői és tanúi. » Ott állt a két szeretett asszony árnya között, egyedül, csodálva ezt a keresztény értelmű pogány ünnepet a negyedik századból: « és a gyönyörűségtől fennakadt szemmel, észrevétlenül könnyekre fakasztott az öröm. Mennyi surrogó madár lesz halálunk után is, mennyi szemezgető páva, szalagos borostömlő, kicsattanó gránátalma, mennyi, de mennyi szüret lesz még! Muzsika szól, halálomon túl, valahol a jövőben húzták a lányunokám lakodalmán. [...] Ha van jövő a halálban, egyaránt van a halott számára, és van nekünk; [...] Ha van jövő a halál után, hagyni kell, hogy a halott tovább ható szeretete csöndesen lefolytassa lelkünkben a szentté avatási perét. Így élhetünk, már halálunk előtt a szentek egyezségében halottainkkal. Nincs halálos szerelem — ez a múlandóság pusztuló, pusztító része — csak halálos szeretet van: halk, megtartó áthallás az örökkévalóságból. »

Egyszer, még feleségétől kérdezte meg a szerző egy tanulmányának felolvasása után: nem vagyok túl intellektuális? « Nekem nem — válaszolt a kedves asszony — nekem muzsikál értelmed ». « Neki muzsikálok » — vallja könyvében Cs. Szabó László, de ez a római muzsika mindannyiunknak szól, akik szeretjük Rómát, szeretjük halottainkat, szeretjük az életet, és hiszünk a szeretet hatalmában a halál felett.

Ezért válaszolhatta kedves barátja, Szabó Zoltán kérdésére, hogy már negyvenöt esztendeje írja ezt a könyvét. « Amióta először láttam Rómát. Vagy 28 éve. Annyi évig szerettem egy halottat, amíg élt. » Ezért szól ez a könyv Rómáról és egy halottról: « Arról, hogy amióta meghalt, miképp hat rám, a valamikor meghatóra mindnyájunk örök Rómája, melyet együtt szerettünk. S hogyan hatok én Róma feltámasztó hatása alatt a halott ragaszkodó szellemére és ő az enyémre, hogyan élünk együtt. » Így lesz ez a könyv « Napló, emlékezés, útirajz, történelem, életem regénye ».

A *Római muzsika* tulajdonképpen három önálló római naplóból áll össze. Az első 1963-ban született a több mint tíz éves távollét utáni örömteljes Rómára-találás boldog emlékeként. Ehhez társul a három gyönyörű esszé Vergilius-ról, a pásztori költőről, a költő, Horatius házáról, és a magyaroknak koronát küldő II. Szilveszter pápáról. A második napló öt év múlva született. Ennek alaphangja már a gyász és az emlékezés. A római birodalomban, majd Itáliában új hazára találó idegenek sorsán elmélkedve saját emigráns létük kérdéseire keres választ. A naplót és az emlékezést itt is önálló esszék egészítik ki. Az elsőben (A *levélváltás*) a tudós szerző egy képzeletbeli levélváltást rekonstruál Plutarkhosz, Josephus Flavius, Lukács evangélista és a Britanniában élő ifjabb Pontius Pilátus között, melynek témája Krisztus keresztrefeszítésének története, de igazi tárgya a keresztény hit örök titka: miként képes a hit és a szeretet erőt adni a halált is legyőző lelki egyensúly megteremtésére. Az *Árnyak és alakok* c. esszében Cs. Szabó László saját írói előképeinek, a Rómában több évre menedéket találó művészek és írók példáját veszi sorra Du Bellay-tól Goethén át Apollinaire-ig, azt vizsgálva, hogy miként nyújt Róma erőt és kedvet a felejtésre, az élet csapásainak elviselésére, a ránk kent szégyen lemosására, az újabb erőfeszítések vállalására, az alkotásra. A harmadik, utolsó napló, *Az október végi tücsök* 1969-ben született, a második rész főmotívumát, a gyászt bontja ki. Immár a szerző is felkészül a végső útra, Stendhallal együtt vallva, hogy Róma a világon a legszebb hely arra, hogy felkészüljünk a halálra.

© Copyright Mikes International 2001-2005

A *Római muzsika* másik alaphangját a gyász mellett az emigráns-létforma határozza meg. « Szépen írsz magyarul, tetszik a stílusod, de túl sokat foglalkoztat az emigráció » — mondták nem egyszer a szerzőnek. « Nem többet, mint Hellász néven Schillert, és Hölderlint az Ártatlanság elveszett kora » — felelte erre önérzetesen Cs. Szabó László, akinek a bujdosó, száműzött életforma kora ifjúságától meghatározó életérzése volt. Hiszen száműzött, bujdosó író volt a kolozsvári születésű Cs. Szabó László már a két világháború közötti Magyarországon is, mielőtt Itálián át Angliában telepedett volna le. « Már-már öröknek mondható helyzet, viszonylat és állapot az emigráció — írja a *Római muzsikában.* Aki szembenéz vele, a mélyéig átéli, s aztán legyőzi magában, végül Rómára talál mindenütt, mintha egy kerek ókeresztény templom közepén állna, vagy kőpadlója alatt nyugodna, ahol körös-körül minden ablakból egyformán őt éri déli harangszóra a fény. »

Cs. Szabó László még a « Fegyveres Európában » kezdte írni « Leveleit a száműzetésből », és még a kényszerű politikai emigráció előtt teremtett egy olyan új hazát magának, a « Latin Európát », melyben mindenütt otthon lehet. Ezen a ponton Cs. Szabó László egyenes követőjévé válik a babitsi európai-magyarságtudatnak, melynek egyik legszebb vallomása a *Hazám!* Európája:

« Röpülj, lelkem, röpüld túl hazámat!
Hogy röpültem egykor! Tornyok szálltak,
Montblanc süllyedt, narancsfák kínáltak,
láttam népet, mordat és vidámat:
így találtam nagyobbik hazámat.
Rómát fiús tisztelettel jártam,
mintha őseim városa volna
és Avignon nevetett, mint Tolna,
vígan fürdött egyazon sugárban
egy lélek font be néptől-népig
messze földrészt eleven hálóba:
egy lélek, egy ország végtül-végig
magát-tépő hazám: Európa. »

Ezt az « igazi hazát » kereste és találta meg Cs. Szabó László Rómában, melyről még a háború előtt így írt *A Latin Európa* c. esszéjében: « Rómának éppúgy mint Párizsnak van egy passzív küldetése is. Az, hogy befogadja a zarándokokat. [...] Párizs a *ville lumière,* azaz a szellemi fény városa, Róma a *Città eterna,* azaz a lélek örök városa. » Így lesz Róma Cs. Szabó László « örök Szalontája », itt e magyar emlékekkel is terhes városban lehet ismét *patriota e letterato,* igaz hazafi és irodalmár: a szellem embere.

A *Római muzsika* Cs. Szabó László életművének egyik legreprezentatívabb darabja. Ugyanakkor olyan könyv, melyet élvezetes olvasmányként, útitársként hordozhat magával az itáliai utazó. Természetesen, akárcsak Goethe és Stendhal Róma-könyvei esetében, — ahogy maga Cs. Szabó figyelmeztet — « balgaság lenne művészi útikalauznak használni » ezt a szintén « pimaszul szervezetlen könyvet ». De azért sokfelé elvezet így is ez az útinapló. Az első séta, természetesen, a Caestius piramis tövében fekvő protestáns temetőbe vezet, Keats és Shelley sírjához. Ezt követően a híres római múzeumokat látogatjuk sorba, a Villa Giulia etruszk csodáit, a vatikáni grották és a lateráni múzeum ókeresztény szarkofágjait, a bizánci mozaikokkal ékes bazilikákat és templomokat, a Sixtuszi kápolna szibilláit, Tiziano Égi és földi szerelmét a Villa Borghese képtárban, majd utunk a magyarok Monte Celion lévő kerek templomához vezet a Santo Stefano Rotondóba, hogy Lászai János kanonok sírjánál rádöbbenhessünk: Róma mindannyiunk közös hazája. Ugyanígy a Piazza Navonáról, (mely « valószínűleg a világ legszebb tere »), kisétálva, a magyar vándor a San Pantaleo templom melletti kolostor ablakában az őszhajú pap alakjában a kedves atyai barátot, és nagy magyar papköltőt, a szintén Róma-járó Sík Sándort véli felfedezni. De végigsétálhatunk a szerző társaságában, akit tanítványai tréfásan csak « csédekkernek » neveztek, a Via Giulia egy kilométeres reneszánsz sugárútján, vagy ellátogathatunk a Museo Napoleonicoba, hogy megcsodáljuk Pauline Borghese hókeblének Canova által készített gipsznyomatát, vagy a Porta San Sebastianóhoz, hogy a Bessarione villa és a Scipiók sírjainak megtekintése után megcsodáljuk a Caracalla thermák « roppant meteorkőre emlékeztető együttesét ». Hasonlóképpen vezet el bennünket Cs. Szabó László római naplója az albanói hegyek közé (ahol akár ma is ott ülhetne a tölgyek alatt vázlatkönyvével Claude Lorrain), Horatius vicovárói villájába, Cerveteribe és Tarquiniába, a holtak városaiba, hogy az etruszk sírok falfestményeit csodálva vele együtt lássuk be a nagy mester, Babits igazát: « az istenek halnak, az ember él. »

Cs. Szabó László úgy vezet keresztül-kasul Rómán, hogy a séták végén valóban otthon érezzük magunkat, és a szerzővel együtt mondjuk: « Jó itthon. » Nemcsak a kövekben, a múlt emlékeiben, a nagy költők által megénekelt tettekben él Róma nagysága, hanem a mindennapi, nyüzsgő római életben. A Párizs-hívő Ady Endre ezért nevezi a « pulyásan is nagy, nyüzsgő » Rómát a « mindenek átfogójá »-nak. Babits is, akit a nagy halottak vonzottak Itáliába, első útja után azt írta barátjának, Juhász Gyulának, hogy figyelme nagy részét « elvonták a kis élők, a nagy Élet ». Kosztolányi pedig Esti Kornélként úgy érzi, hogy

© Copyright Mikes International 2001-2005

« vérségi kapcsolat nem lehet ily erős, mint hozzájuk való vonzódásom », és ennek az Itália-vágynak lesz költői lecsapódása Kosztolányi Útirajzok ciklusának két remekdarabja, a *Bologna,* és az elragadtatás önkívület himnusza: a *Róma.*

Ó tömjénfüst, ó tiszta mámor,
aranykehely aranyborából,
ó égi rózsa, lágy aroma,
ó Róma, Róma, Róma, Róma.

Ugyanakkor Róma nem mindig szíves lakóihoz. Cs. Szabó László is éppúgy szenved a római nyüzsgő élettől, a járművek zajától, a szemét bűzétől, a sirokkótól, mint kedvelt és követett költője, Horatius. Érzi és látja, hogy Róma is egyre inkább elsüllyed a külvárosok betontengerében, a belváros benzingőzében és nosztalgiával gondolna a « régi Róma után», ha nem figyelmeztetné öreg barátja, a nyolcvannégy éves Fenyő Miksa « velőtrázó motorzajban, émelyítő benzingőzben lelkesülve a fél század előtti városért s a maiért, a szakadatlan változásokért — előre a sírokon át! », hogy « Rómában ne fussunk elszállt fiatalságunk után », hanem hagyjuk, Szerb Antal szavaival —hogy « Róma történjen velünk ». Cs. Szabó László is tudta, hogy Róma varázsa a romantikusok óta tulajdonképpen « lelki állapot ». « Mi lehelünk lelket az istenekbe, Rómába is. Ha pislákol a test hite, vértelen kísértet az örök város. A világ csak a mi képzetünk. Michelangelo kupolája buborék, s elpattan, ha hitét vesztve elejti fantáziám. » A *Márvány és babér* előszavában Cs. Szabó László így fogalmazta meg a « római muzsika » titkát: « ókortudomány, régészet, néprajz, lélektan és társadalomtudomány nemcsak a sírokban, bennünk is mind mélyebb leletekre bukkan. Ezért akar a Római vándor először az antik Rómával megismerkedni, hogy aztán a költőket tanulmányozza, míg végül meghallhatja a tiszta zenét: a Római muzsikát. »

© Copyright Mikes International 2001-2005

Tóth Miklós : Concordia Discors II

Cs. Szabó László emlékének

Ezen a címen jelent meg huszonöt évvel ezelőtt a Mikes Kelemen Kör krónikájának egy része (Mikes: *Az embernek próbája*, 1976). Most, huszonöt évvel később ugyanazzal a címmel kezdjük, mert semmi nem változott azóta a Kör alapállásában. Ma is mondható, hogy bennünket az köt össze, hogy sok kérdésben egymástól eltérőleg gondolkozunk.

1951 óta sokminden megváltozott a világban, csak a Mikes nem.

Tartalmilag természetesen igen, mert a Mikes érzékeny mindenre, ami kultúrvilágunkban lejátszódik. A kiindulópontban, a szellemi hozzáállásban nem történt változás.

1951-ben Magyarország, az egész Kárpát-medence már két éve az orosz kommunizmus népi demokratikus elszigeteltségében vegetált. Akkor csak azt tudtuk, amit mindenki tudhatott. Nem tudtuk, hogy lesz 1956. Nem tudtuk, hogy lesz 1989. Csak a belső szellemi iránytűnk mutatta az utat, amelyen jártunk. Az viszont egyértelműen az általános emberi erkölcsi és kultúrvonalat adta meg mint biztos főirányt azon belül helyezvén el a magunk magyar világát, nem pedig fordítva.

Itt éltünk Hollandiában. Ki-ki a maga történelmével. Teológusok, irodalmárok, műegyetemi hallgatók, középiskolások, gyári munkások, stb. Önmagunkban és egyben a magunk holland világában kívántunk otthon lenni. Ezt a kombinációt itt viszonylag könnyű volt létrehozni. Könnyebben mint a „nagy" országokban, mint például Angliában, Franciaországban, vagy Németországban. Könnyebb a több száz éves holland-magyar kapcsolatok hátterével. Könnyebb egy olyan társadalomban, amely mindig nyitva állt új erők befogadására, - éppúgy mint a magyar; azzal a különbséggel, hogy Hollandián nem söpört végig újra meg újra a történelem vihara, mint Magyarországon. Belekerültünk egy olyan társadalomba, amely saját magát hajlandó relativálni és amelyben megvolt és megvan a készség arra, hogy mindent általános emberi síkon szemléljen.

Nem lehet eléggé hálásnak lennünk azért a középiskolai és egyetemi oktatásért és nevelésért, amelyben nekünk Magyarországon részünk volt. Gondolkodás és társadalmi magatartás tekintetében semmi különbséget nem éreztünk a magunk magyar háttere és holland környezetünk között. Egy tőről voltunk metszve.

„Gnothi szeauton", így szól a delphoi jósda egyik felirata: Ismerd meg önmagadat. Ez ránk is érvényes. Mi a történelmünk tükrében ismerünk magunkra, de egyben azokban a helyzetekben, amelybe bennünket e történelem visz. Egy népnek a történelme sem játszódik le légüres térben. Minél nagyobb egy ország, annál nagyobb a belföldje. Minél kisebb, annál nagyobb a külföldje. A mi külföldünk minduntalan belelépett és belelép a belföldünkbe és mi mindennek ellenére megőriztük és megőrizzük a magunk világát.

Ha idegen környezetbe kerülünk, abban a magunk képességeit, tartalmát, értékvilágát el kell helyeznünk. Ez a kivettetés nagy leckéje és tanulsága. Mi egy kereskedő-társadalomba kerültünk, amely a világ minden sarkában jelen volt és van, megőrzi öntudatát, de egyben alkalmazkodik az adott szituációkhoz. Ezt a társadalmat a városi polgár és a kálvini gondolkodás formálta. Ennek a kultúrvilágnak a szellemi szomszédai - mindegyik más és más módon - Skócia és Anglia, Észak-Amerika, Svájc és Erdély.

1951 nyarán összecsendültünk és azóta összecsendülünk. 1951 igazában tegnap volt. Ebbe a kötetbe átvesszük a huszonöt év előtti krónikát. Így nem szükséges annak minden részletére kitérnünk.

Író, festő, teológus, mérnök, mind a maga belső vonalán ment tovább. Nem voltunk - és így nem vagyunk - gyökértelenek, „déracinés", - amely problematikát Karátson Endre finom tollal analizálja *Déracinement et littérature* című könyvében[1]. Nem voltunk és nem vagyunk „Gyökértelen mint a zászló nyele", ahogy Czigány Lóránt könyvcíme jelzi[2]. Ránk bizonyos értelemben illett az, amit Határ Győző 1975. évi Tanulmányi Napjainkon így írt körül: „1914 november 13-án, emigrációban születtem....1956 végén elhagytam Magyarországot és hazajöttem. Azóta itthon élek. Itthon Angliában; itthon Franciaországban..."[3] Nem, mi Magyarországon nem voltunk emigrációban, de mikor az otthon kényszerülten elidegenült önmagától, mi itt parallel otthonra leltünk, hogy benne megőrizzük a drága kincset: az igazit, amely ebbe beleillett, ettől nem volt idegen. Mi fontuk tovább az életünk tartalmi főfonalát. Fontos ezt tudatosítanunk: mi teljes életet éltünk, amelyet meggazdagított a kivettetettség mint nagy új lehetőségek melegágya. A mi gyökerünk a magyar kultúrvilágban volt és van s azt vígan hordoztuk és hordozzuk mint a lelkünket és a bőrünket. Ebből lett a Mikes. Ahogy Csikós Imre mondta a forradalom huszonöt éves emlékünnepén: „Ismert az a szó, hogy 'Szívet cseréljen, ki hazát cserél'. Tőlem ebben az országban soha senki nem várta el, hogy szívet cseréljek." A magyar gyökérbe oltottuk az itteni értékeket és magától értetődően belekerültünk a holland vérkeringésbe is a társadalom minden síkján. Az emigránslét megadja az információt, az élettapasztalatot és a lehetőséget ahhoz, hogy több világot egyetlen pillantással áttekintsünk, egymással összehasonlítsunk, élethelyzetében

Forrás: *Számadás – Hollandiai Mikes Kelemen Kör (1951-2001)*, Kalligram, Pozsony, 2001. Elektronikusan megjelent: *Mikes International, 2002. 2. szám.* http://www.feredatio.org/mikes_per.html

[1] André Karátson & Jean Bessiere: Déracinement et Littérature, Lille, 1982.

[2] Czigány Lóránt: Gyökértelen mint a zászló nyele, Budapest, 1994.

[3] Hollandiai Mikes Kelemen Kör (kiadó): Nyugati Magyar Irodalom, Amszterdam, 1976, 57. o.

© Copyright Mikes International 2001-2005

megértsünk. - Aki a magyar történelmet ismeri és képes tényeket fenomenológikusan interpretálni, sok mindent megért más népek történelméből és konkrét helyzetéből. Mindig nagy történelmi vonalakban kell gondolkodnia. Aki a holland történelmet ismeri és a holland társadalmi életet mint a magáét megéli, sok mindent megért a világ gazdasági összefüggéseiből. Ebből a komplex tapasztalatból lehet anticipálni jövendő fejlődésekre más politikai, gazdasági és kultúrvilágokban. Felülemelkedünk önmagunk világain és ezeket mint egy egésznek a részeit szemléljük. Erre Hollandia nagyon alkalmas. Aki itt él, mindenhez közel van a világon és mégis mindenen kívül. Kilátótorony ez az ország és egyben akcióbázis. Ezt igyekeztünk és igyekezzük fölhasználni a Mikes szempontjából is minden irányban.

Talán nem helytelen a fentiek fényében itt említeni azt a feltételezést, hogy a Mikes egyik titka *1956 előtti* létében van. Abban, hogy a két háború közötti önálló magyar világból nőtt ki. A 16. század óta és az erdélyi fejedelmek óta akkor volt először önálló magyar politikai, gazdasági és kultúrvilág. Nem török-magyar, nem Habsburg-magyar, nem osztrák-magyar, nem orosz-magyar, hanem egyszerűen magyar. Abból magától értetődően léptünk bele a holland világba és lettünk annak aktív résztvevői. Mi, akik a Mikest alapítottuk, soha egy percre nem éltünk a népi demokratikus kommunizmusban. Számunkra a Kör nem egyféle járdasziget volt, ahova odamenekültünk az idegen világban, hanem az életünk része a magunk második otthonában és annak részeként. Ez az oka annak, hogy mi a világot innét szemléljük, de magyar módon és egyidejűleg holland módon. Ezért nem gondolunk arra, hogy Hollandián kívül rendezzük meg Tanulmányi Napjainkat. Azok csak itt lehetségesek.

*

Szükséges átgondolnunk az emigrációk szerepét a történelemben. Különösen - de nem kizárólag - fontos a kényszeremigrációk szerepe, a menekültek, az elűzöttek, az elhurcoltak emigrációja. Mindenkivel, aki kiszakad a maga világából, valami olyasmi történik mint azzal, akinek a karját levágta a villamos kereke. Még mindig mozdul a keze, markol az ujja. Úgy is marad. Ez azonban a képnek csupán az egyik oldala. A másik a kultúrvilágok szimbiózisa, amelyet az emigráns átél és amelyből megteremti a maga külön világát. Ezt éltük és éljük át mi is. A kérdés, hogy mi lesz ebből, mit épít ki magának az új helyzetben az „emigráns". Kiépít-e valamit egyáltalán, vagy elsüllyed? Miben is süllyed el tulajdonképpen?

Külön tanulmányt, még inkább tanulmánysorozatot kellene szentelni ennek a témának. Ki is az emigráns, ki a menekült? Az, aki kiszakadt a maga közössége egészéből, ráébred arra, hogy szellemi családja jegyeit magában hordja, s keresi azokban azokat az elemeket, amelyekkel megvetheti lábát az új helyzetben. Nemcsak az válhat ilyen értelemben „emigránssá", aki elhagyja otthonát, hanem az is, akit az otthona hagy el. Így lett „emigránssá" az erdélyi, a kárpátaljai magyar. Ezért érti meg egymást sok tekintetben gyorsan az erdélyi és a nyugat-európai magyar. Erre a történelem sok parallelt mutat fel. A probléma abban van, hogy hogyan integrálódik egy-egy emigráció - a maga tartalma megőrzésével - abba a világba, amelyikbe belekerült, továbbá abban, hogy miként integrálódnak az emigráció értékei abba a közegbe, amelyből kiszakadt. Óriási erő forrása lehet az emigráció, de a kultúrszakadékokban sok gondolat, sok eszme, sok tapasztalat vesződhetik el. A jövő magyarságának egyik fontos feladata ennek a természetes fejlődésnek a felismerése és tudatos „menedzselése". Mindenütt élnek magyarok. Nem ez a kérdés, hanem az, hogy hogyan lehet közöttük összjátékot létrehozni. Ez önértéktudaton, realitásérzéken, önfegyelmen és szolidaritáson fordul abban a tudatban, hogy mindeki mindenkinek a predesztinált szövetségese az általános emberi erkölcsi rend feltételével.

1956-ban a Magyar Forradalom mindent megváltoztatott. 1955-ben még a legnagyobb holland életbiztosító-társaság egyik igazgatója azt mondta egyszer e sorok írójának, hogy „minden magyar fasiszta". Ezt 1956 után már nem mondta volna. 1956-ban az egész világ a magyarok erkölcsi adósává vált. Ez persze a gyakorlatban a menekültek fogadásán kívül nemigen került kifejezésre, de akkor kezdtek felfigyelni ránk és nem csupán valami homályos, az Osztrák-Magyar Monarchia idejéből itt maradt relikviát látni bennünk, amelyet az antipátia színez az újságírók körében, akik e nép hátán és számlájára könnyedén megvalósíthatják azt, amit Julien Benda „az írástudók árulásá"-nak nevezett. A magyarság - Bethlen Gábor és utána Kossuth óta -1956-ban jelent meg először félreérthetetlenül és félremagyarázhatatlanul pozitív módon a világ színpadán. Akkor a Mikes és annak tagjai a menekültek fogadásában fontos, gyakran központi szerepet játszottak.

Itt kell leírni, hogy Hollandia a magyar forradalmat és szabadságharcot a saját második világháborús sorsába fordította le. Ebből érthető talán, hogy a legtöbb ezzel kapcsolatos kérdésben a holland ellenállási mozgalom játszott előtérbe nem lépő, de mindazonáltal nagyon hatékony központi szerepet. Annak voltak nagyon aktív magyar tagjai is. Közülük Tarnóczy Imre szervezte meg a menekültek fogadását az utrechti Nemzetközi Kereskedelmi Vásár helyiségeiben, ami óriási munka volt. Baracs Sándor pedig Van Hall amszterdami polgármesterrel, az ellenállási mozgalom volt „pénzügyminiszterével" - akivel egy csoportban működtek a háború alatt - megszervezte a magyar menekültek számára elindított országos pénzgyűjtési akciót, amely pár nap alatt 8 millió guldent hozott össze, - akkoriban igazán nagy összeg ebben az országban. Velük a Mikes Kör tartott szoros kapcsolatot. Az egész országban működő tolmácsszolgálat kiépítése a Mikes Kör kezdeményezésére állt elő az Első Hágai Magyar Női Klub elnökével, Stiefelhagenné Janicsek Katalinnal való együttműködésben. Tüski István mint magyar református lelkész minden hollandiai magyar nevében a holland miniszterelnökkel és a parlamenti frakciók vezetőivel együtt 1956. november 4-én este beszélt a holland rádióban; később tagja volt annak a holland bizottságnak, amely Ausztriában a magyar menekülteket segítette Hollandiába. Tüski István szervezte meg egyébként közvetlenül a forradalom előtt a Ruyter

© Copyright Mikes International 2001-2005

Admirális Alapítványt, amely a menekültek elhelyezését protestáns oldalon intézte, míg római katholikus oldalon ugyanezt a munkát a Caritas vezette.

Hollandiában évente május 4-én este 8 órakor kigyullandnak az utcai lámpák, megáll a forgalom és mindenki ott, ahol éppen van. Két percig az egész nemzet állva emlékezik a háború áldozataira. Ez az egész országot átfogó rituális megemlékezés egyetlenegyszer történt meg egy más nép hőseiért: 1956. novemberében a magyar forradalom áldozataiért. Két percig állt hallgatva az egész ország. Az emberek az utcán, üzletekben, irodákban, gyárakban. A villamosok. Mindeki mindenütt. Tudjuk, a tehetetlenség fejeződött ki ebben egy óriási tragédia láttán, - mint sorsközösségtudat szimbolikus és mélyen átélt kifejezése. (Borzalom elgondolni, hogy a forradalom áldozatai akkor sok esetben még éltek. Sokan közülük később ítéltettek halálra vagy, ha szerencséjük volt, végül „csak" börtönbüntetésre, ami után számukra később az egzisztenciális kirekesztettség következett). Megemlítendő itt, hogy Hollandia akkor tiltakozásként visszavonta sportolóit az ausztráliai olimpiáról, mert az oroszokat nem tartották méltónak arra, hogy a magyar forradalom leverése után velük sorompóba álljanak.

Midőn a menekültek első csoportjai Utrechtbe megérkeztek, Juliána királynő meglátogatta őket a Juliana Halban. Akkor nyújtották át a menekültek a királynőnek azt a forradalmi zászlót, amelyet azóta is a hágai királyi levéltárban őriznek és a Hollandiai Magyar Szövetség (lásd alant) rendelkezésére bocsátanak, ha a hollandiai magyarság ünnepélyes keretek között megemlékezik az 1956-os forradalomról. Nem tudunk hasonló zászlóról, amely bármely más országban ilyen kivételes helyen őriztetnék meg, az ország legszentebb ereklyéi között.

A menekültek megérkezése új kérdéseket vetett fel. Az egyetemi hallgatóknak az Universitair Asyl Fonds nyújtott mentőövet. Ez a szervezet 1948-ban jött létre a holland egyetemek tanerőinek és hallgatóinak a saját zsebből fizetett szervezeteként először csehszlovák, utána más kelet-európai - közöttük magyar - és még később a világ minden részéből idemenekült egyetemi hallgatók számára. A pénzügyi támogatás akkor már az államtól jött. Magyarok számára 1956-57-ben összegyűjtött pénzből több száz magyar egyetemi hallgató jutott akkor diplomához és találta meg életútját szerte e világon. Az Universitair Asyl Fondsszal a Mikes Kelemen Kör tartott szoros kapcsolatot. A menekült egyetemi hallgatók azonnal bele is kapcsolódtak a Kör munkájába. Érdekképviseletüket - ha ezt a szót használhatjuk - a Mikes Kör látta el. Magyar vonalon a MEFESZ-ben (Magyar Egyetemisták és Főiskolások Európai Szövetsége) Hollandia képviseletéről a Kör vezetősége gondoskodott. Helyénvaló lenne a magyar értelmiségiek, különösképpen az egyetemi hallgatók sorsának a feltérképezése. Elvégre mindmáig szinte nincs egyetem magyarok nélkül ezen a világon.

A forradalom utáni nagy menekültáradatban azonban elsősorban nem értelmiségiek hagyták el Magyarországot, hanem a társadalom minden része. Nemcsak Nagy Imre és több társának az újratemetésén tűnt ki ez mindenki számára a kivégzettek felolvasott névsorából - akiknek legnagyobb része munkás volt -, hanem már 1956-ban is. Akik a menekültek fogadásában részt vettek, ezt megtapasztalták. Az ideérkezett munkásifjúság számára nem volt kidolgozott oktatási terv. Erre egyszerűen senki sem gondolt. Flór Ede amszterdami festőművész, a Mikes Kelemen Kör tagja sok nehézséggel és meg nem értéssel - mindenekelőtt hivatali síkon - megküzdve nagy koncepciójú sikeres oktatási és nevelőprogramot dolgozott ki és valósított meg a munkásfiatalok körében. Magyar-holland technikai ismeretet nyújtó tankönyveket állított össze. Megszervezte a kétnyelvű oktatást, és ezzel elérte, hogy ez az ifjúság nem kallódott el, hanem megtalálta a helyét a holland társadalomban. Mindezt a Mikes Kelemen Kör nevében és meghatalmazásával tette. E rendszert Belgiumban is átvették. Egyebütt tudtunk szerint nem. Nagy köszönetet érdemelnek ő és munkatársai. Itt említendő meg a Vilma volt királynő által Apeldoornban létesített kétnyelvű középiskola is, amely sok fiatal magyar embert segített előre oly módon, hogy a magyar kultúrvilággal való kapcsolatát sem vesztette el. Ebbe szintén belekapcsolódott körünk több tagja is.

A Mikes Kelemen Kör kezdeményezte a Hollandiai Magyar Szövetség létrehozását is 1957-ben. Fontos volt, hogy legyen olyan központi magyar szervezet, amely a magyar jellegű tevékenységeket összefogja, és képviseli az egész hollandiai magyarságot a holland kormányszervek előtt. Nem akartuk, hogy mások döntsenek „magyar" ügyekben a mi megkérdezésünk nélkül. Ez azonban csak akkor (volt) lehetséges, ha saját körünkből tárgyalópartnerként megfelelő nívójú gárdát tudunk kiállítani. Ezért alapítottuk meg az Amszterdami Hungária Klub 1929 vezetőségével együtt a ma is funkcionáló Hollandiai Magyar Szövetséget mint a hollandiai magyarság csúcsszervezetét. Keretszervezet ez - az egyházak részvételével -, amely a magyar szociális és kulturális munkát koordinálja. Nem az a feladata, hogy e munkát maga végezze, hanem az, hogy e tevékenységeknek országos keretet nyújtson. Évi körlevele által (Hollandiai Magyar Hírek) gondoskodik arról, hogy - ahogy Szépfalusi István egyik könyve címe mondja – „Lássátok, halljátok egymást!"[4]. A mi kultúrvilágunk tele van aktivitással. Szervezkedünk, kiállításokat, előadásokat rendezünk, írunk, helyi nem magyar szervezetekben veszünk részt. Hollandia egyik volt ENSZ-nagykövete mondta egyszer e sorok írójának: „Ti, magyarok különös nép vagytok. Mindenütt magyarokkal találkozom fontos kulcspozíciókban". Siklós István, a BBC magyar osztályának volt vezetője mondta gyakran: „Mi magyarok mindig mindenütt nyüzsgünk." Való igaz. A mi portánkon mindig történik valami, amit érdemes ismerni, amiben érdemes részt venni. Nem vagyunk unalmasak.

[4] Szépfalusi István: Lássátok, halljátok egymást!, Bern, 1980.

© Copyright Mikes International 2001-2005

Miért írjuk le mindezt? Azért, mert ebből világos lesz, hogy a Mikes Kelemen Kör és annak tagjai központi szerepet töltöttek be a hollandiai magyarság életében - és egyben a holland társadalomban - akkor, midőn az itt élő magyarok a háború és a forradalom után szervezetileg új utakra léptek. Azért írjuk le ezt, hogy ezáltal is legalább részben betekintést kapjunk az utóbbi ötven év magyar történetébe Nyugat-Európában. Minden országban más volt a kép. Hollandia abban csupán mozaikkő. Minden ország egészen más világ. Németország, Franciaország, Anglia, Svédország, Svájc és Belgium. Mégis egymásra ismerünk mi magyarok ezekben az országokban. Átveszünk sok kultúrelemet a különböző országok világából. Más a franciaországi, az angliai, a svájci magyar, de van egy „alapkódunk”.

*

A forradalom után áthághatatlan fal választotta el egymástól Magyarországot és a „nyugati” magyarságot. Innét oda kezdeményezni bármit is sokak szemében egyféle hazaárulást jelentett. Ez érthető is volt. Mégis úgy gondoltuk, hogy szellemi világunk egysége fontosabb, mint a történelmi fejlemények által okozott mesterséges vízválasztó. Mi szabadok voltunk s azt tettük, amit akartunk. Így született meg az az elhatározás, hogy „Nyugatról Keletre áttörjük a vasfüggönyt.” Ez a lépés nem volt kockázatmentes. Itteni magyar körökben nem számíthattunk széles körű megértésre. Mégis megtettük. Tudtuk, hogy ha magyarországi előadókat hívunk meg Tanulmányi Napjainkra, azok ávókísérettel fognak megjelenni. Jól megbeszéltük ezt a kérdést a közgyűlésen. Egy tagunk emiatt kilépett a Körből, de a közgyűlés úgy döntött, hogy a lépést megtesszük. Ennek hátterében szerintünk az áll, hogy - amint ez minduntalan kitűnik - mi magunkat nem Magyarországról szemléljük, hanem Hollandiából. Amit tettünk, az nézetünk szerint tipikusan politikamentes, pragmatikus holland hozzáállás volt. Mi itt vagyunk itthon és itt maradunk otthon. Nekünk senki nem dirigál sehonnét - gondolataink legmélyén sem. A mi célunk, hogy emberi kapcsolatok létesüljenek, és intelligens emberek intelligens módon cseréljenek eszmét egymással. Mi nem féltünk a farkastól, csak a farkas félt önmagától meg tőlünk. A kapcsolat 1965-ben létrejött. Nagyszerű előadások és publikációk születtek meg ebből az újra elindított magyar szellemi találkasorozatból.

Ez a fejlődés azonban Magyarországon egészen más gondolatsort indított el, mint nálunk. Magyarországon, sajnos - ezt napjainkban is látjuk -, politikában gondolkodnak; akkoriban pedig nem is lehetett másban és másképpen gondolkodni, mint a politikai hatalom. Mi itt konkrét tényekben, elért eredményekben gondolkodunk. Számunkra a politika a látóhatárunk túloldalán van - ami azonban nem jelenti azt, hogy nem tudjuk, hányadán állunk a politikai realitással. Nem hagyjuk, hogy tetteinket az határozza meg. Néha beleütköztünk, de ez egy hajszállal sem térített el bennünket az utunktól. Komoly erőpróbánk volt az a krízis, amelyet 1971-ben kellett megélnünk. Az akkori Magyarok Világszövetsége elérkezettnek látta az időt arra, hogy a Mikest egyféle csatlósszervezetként beszippantsa. Az eredmény az volt, hogy új vezetőséget választottunk, amely semmiféle kollaborációra nem volt hajlandó. Furcsa módon így kerültünk évekig tartó háborúba a kommunista magyar állammal. Ez azt jelentette, hogy Magyarországról meghívott előadóink egy-egy kivétellel évekig nem kaptak egedélyt az idejövetelre. *It was all in the game*. Mi azonban mindig gondoskodtunk arról, hogy jó és szakértő gárda álljon itt. Egy adott pillanatban expressis verbis ezt az üzenetet küldtük a magyar kulturális hatóságoknak: „Ha jöttök, lesztek, ha hoztok, esztek”. Nekünk nem volt szükségünk Magyarországra. Nekik volt szükségük ránk. A feudális kommunista világban az egyik „hercegség” keresztezte a másik „hercegség” útját, hogy hatalmát kimutassa. Nem sok kedvünk volt ahhoz, hogy ezeket a háborúsdikat a mi hátunkon folytassák. Nekünk fontosabb dolgaink voltak.

A magyar hatóságok egyik követelése az volt - a tárgyalás a nagykövetségen folyt le -, hogy minden Mikes-összejövetelen legyen jelen a magyar követség egy képviselője. Egyféle kontrolláló spicli. Erről szó sem lehetett. Mondtuk, hogy ha Svédországból hívunk meg valakit, akkor a svéd állam nem küld oda senkit. A válasz az volt, hogy ők magyarországi gondolatmenet szerint beszélnek. Mi erre azt válaszoltuk, hogy mi Hollandiában élünk, holland állampolgárok vagyunk s minket a magyar felfogás nem érdekel. Az egyik javaslat „magyar” részről az volt, hogy adjuk meg a témát és ők majd szállítanak nekünk előadókat. Válaszunk erre az volt, hogy mi nem kulturális nagykereskedővel akarunk üzletet kötni. Mi tudjuk, hogy kiket hívunk meg és csak azokat kívánjuk ott látni, akiket meghívunk. Így folyt ez a háború - mert az volt - néhány éven keresztül, míg egyszer Mészöly Miklós azt nem mondta nekünk, hogy neki és a magyarországiaknak egyre megy, hogy van-e ott valaki a magyar hatóságok részéről vagy nincs, mert ahhoz ők úgyis hozzá vannak szokva. Így jött létre egy soha le nem írt, csak szóban létrejött kompromisszum, amelynek alapján a Mikes Kör a meghívólevelek másolatát elküldte a követségre. (Elvégre az illetőknek útlevelet kellett kapniuk.) A követségről valaki eljöhetett a meghívott magyarországi előadó meghallgatására, de azután el kellett hagynia a konferencia területét. Ennek a végeredménye az lett, hogy – „1984”-es konferenciánk kivételével, midőn a kommunista hatóságok úgy látszik, megijedtek az orwelli címtől - általában kiengedték hozzánk az általunk meghívott előadókat. (Itt azonban meg kell jegyeznünk, hogy otthon utólag néhány szomorú eset történt a meghívottakkal, amely az illetőknek kárt okozott.) A magyar követség *For information purposes only* bélyegzővel ellátott meghívót kapott a Tanulmányi Napjainkra. Meg kell mondani azonban, hogy a magyar követség részéről általában nem jött el senki az előadásokra. Egyszer kivételesen eljöttek és ezzel nagyon megzavarták egy-két magyarországi előadónk lelki békéjét, akik megszokták volt, hogy általában a Mikes Tanulmányi Napokon szabadon és kötetlenül beszélhetnek.

© Copyright Mikes International 2001-2005

A helyzet ezen „diplomáciai” átformálódása után a Kör vezetősége kétévente egyszer a nagykövet vacsoravendége volt a Tokaj étteremben Rotterdamban és viszont: a nagykövet (és felesége) a Kör vezetőségének volt kétévenként a vendége a hágai Witte Sociëteitben, abban a klubban, ahol akkoriban a külügyminiszter szokta a diplomáciai testület képviselőit újévi jókívánságok átadására fogadni. Így kommunikáltunk egymással mint két önálló egész. A Mikes magyar szellemi Vatikán.

Csak azért írjuk le ezt, hogy megmaradjon a jövendőnek. A legjobb úton vagyunk ugyanis ahhoz, hogy az 1949-1989 közötti periódus eltűnjék a feledés homályában. Ha ez megtörténik, nem értjük meg sem egymást sem magunkat, hiszen ez az időszak Magyarország minden lakosának a fejében van, míg azok, akik ezalatt külföldön éltek, egészen másként gondolkodnak. Kialakítottak magukban egy magyarságképet, amely nagyon sok ponton eltér(t) azokétól, akik a vasfüggöny másik oldalán éltek. A magyarországiak kialakítottak magukban egy olyan képet a Nyugatra került magyarságról, amely képnek sok ponton kevés köze van a tényekhez. Viszont mind a két kép valóság. Mindmáig létezik egy mentális vízválasztó magyar és magyar között aszerint, hogy hol és mikor élt az elmúlt ötven év alatt. A kérdés az, hogy hogyan termékenyíti meg egymást ez a két világ - ha megtermékenyíti. Lehet azonban, hogy elvesztik egymást szem elől, s a jövőben mindenki csak a maga tükörtermében kóvályog. De éppen most jött el az ideje annak, hogy a magyarság e két felét - mert két fél-magyarságról van szó - egy egésszé fogjuk össze a nyugat-európai kultúrvilág egységében. Ehhez kíván a Mikes Kelemen Kör is hozzájárulni.

A fentiekben tudatosan tértünk ki sok olyan pontra, amely formálisan nem a Mikes Kör történetéhez tartozik. Ebben kortörténeti jelentőségű tényeket igyekeztünk megemlíteni néhány személyes jellegű gondolattal körítve, azokat, melyek e sorok írójának véleményét tükrözik.

*

Ha a Tanulmányi Napok programját végigtanulmányozzuk, látjuk, hogy azok a kérdések kerültek terítékre, amelyek abban az időben a nyugat-európai kulturális mozgásban szerepet játszottak. A problémafelvetést nem az aktuális magyarországi témák határozták meg, viszont igyekeztünk előadásainkat a lehetőségek szerint a magyar szellemi élet tényeire (is) irányítani. Közép-Európának ismételten figyelmet szenteltünk. Új és új előadókat igyekeztünk meghívni a világ minden sarkából. Rendeztünk félig angol és félig magyar nyelvű Tanulmányi Napokat is, de ezeket gyakorlati okokból nem folytattuk tovább. E kötetben felleli az olvasó a Tanulmányi Napok témáit és előadóit, s láthatja azt a spektrumot, amelyben e konferenciák elhelyezkedtek.

Ugyanezt mondhatjuk el évközi összejöveteleinkről is, amelyek havonta kerülnek megrendezésre a vianeni Magyar Otthonban. Régebben Utrechtben rendeztük meg ezeket a találkozókat. Tüski István volt az, aki nagy találékonysággal, óriási munkabírással megteremtette hozzá a helyet. Először az Oude Grachton, utána a Radiumstraaton, ahonnét Vianenbe költöztünk át a holland Weener házaspár - Tüski István nevelőszülei - által adományozott telekre és épületbe. Utóbbinak anyagi bázisát legnagyobb részben szintén a Weener családnak köszönhetjük. A telek és épület a Hollandiai Magyar Protestáns. Keresztyén Lelkigondozói Szolgálat tulajdona és a hollandiai magyarságot szolgálja.

Ötven év alatt évente 8-10 előadás hangzott el évközi összejöveteleinken. Érdekes lett volna ezeket az előadásokat is sorba venni éppúgy, mint a Tanulmányi Napok előadásait, melyek e kötetben megtalálhatók. Sajnos, ez nem történt meg. Különös körülmények akadályoztak meg bennünket abban, hogy az évközi előadásokat - amennyiben lehetséges - rendszerezzük. Erre, reméljük, később kerül sor. Némelyeknek az lehet a benyomásuk, hogy a Mikesben a legfontosabbak az évenként szeptemberben megrendezésre kerülő Tanulmányi Napok. Nem így van. A Tanulmányi Napok fontosak, de a Kör alapja az évközi összejövetelekben van. Ezeken mindig elhangzik egy előadás; utána vita következik. Évadzáró összejövetelünk júniusban Szép Versek Délutánja név alatt kerül megrendezésre batyubállal. Baráti kör jön ott össze, amelyik a Kört hordozza.

*

Még két tevékenységre kell feltétlenül kitérnünk. Az egyik a könyvkiadás. Másutt a kötetben megtalálhatók azok a könyvek, amelyeket a Mikes Kör az évek folyamán kiadott. Ezek legnagyobb része nálunk elhangzott előadásokat tartalmaz. Talán nem érdektelen végigvizsgálni ezeket, elhelyezve őket abban az időszakban, amelyben létrejöttek. Magunkról tanúskodnak ezek a könyvek, arról a magyar kultúrvilágon belül lejátszódó gondolati fejlődésről, amely itt, az Északi-tenger partján kerül kifejezésre, de amely mindig hitvallás a magyar szellemi élet határtalanságáról, amelyet a mi történelmünkben kikristályosodott ideálok és értékek vezetnek. Minél távolabb vagyunk egy országtól földrajzilag, annál világosabb lesz azoknak az értékeknek a ragyogása, amelyek a hozzájuk tartozókat éltetik. Mi valamennyien a magyar szellemi hazának vagyunk a polgárai akárhol éljünk is, Budapesten, Kolozsváron, Munkácson, Bécsben, Párizsban, New Yorkban, Rio de Janeiróban, Sydneyben vagy Singapúrban. Mi a magyar szellemi test részei vagyunk. A kérdés az, hogy mennyire éljük ezt át valóságként. A magyar szellemi haza központja napjainkban nem egyszerűen Budapest. Annak több központja van. Szellemi gócpontok a központjai az egész földgömbön. Ilyen gócpont talán a Mikes Kelemen Kör is. Ezek a gócpontok összefüggő értékvilágot képviselnek, amely egyenes vonalban fut Szent Istvántól az árpádházi szenteken, Hunyadi Mátyáson, Balassi

© Copyright Mikes International 2001-2005

Bálinton, Károli Gáspáron, Bocskai Istvánon, Bethlen Gáboron, Pázmány Péteren, Rákóczi Ferencen, Széchenyi Istvánon, Petőfi Sándoron, Arany Jánoson, Deák Ferencen, Ady Endrén, Móricz Zsigmondon keresztül 1956-ig és azóta mindmáig. Mi mit valósítunk meg ebből? Ez a kérdésünk és feladatunk. Minket nem a föld tart össze, nem is a politikai hatalom, hanem a közös emberi gondolat- és fennkölt, nemes értékvilág, amelyben mi saját történelmi identitásunkat, önmagunkat felismerjük. A magyarság jövője a kiművelt emberfőben van, amely ezeket az értékeket megvalósítja bárhol a földgömbön. Összjátékban. Hitvallás ez? Bizonnyal. A jövendő mindig a hitvallóké. Ha ebben az egészben a Mikes Kelemen Kör tehet valamit, akkor „mondhatjuk, térvén őseink porához, köszönjük, élet áldomásidat, ez jó mulatság, férfimunka volt".

*

Ennek része a Magyar Irodalmi Figyelő irodalmi díj, amelyet egy-egy magyar író vagy irodalmi kritikus évente ítél oda egy magyar írónak. Számunkra az irodalom szerepe az irodalomnak a francia kulturális életben betöltött szerepével hasonlítható össze. Ez az oka annak, hogy Tanulmányi Napjaink misztikus és rituális középpontja az Irodalmi Est és a Mikes Irodalmi Díj odaítélése. Bárhol éljen egy magyar író, ugyanannak az egésznek a része. Ezt az alapgondolatot szeretnénk kifejezésre juttatni a Magyar Irodalmi Figyelőben.

*

Ötvenéves jubileum esetén kézenfekvő, hogy visszatekintünk. Ugyanolyan kézenfekvő azonban, hogy feltesszük a kérdést, miként látjuk a Mikest ma és holnap. Az igazi valóság a jövendő. Természetesen tovább folytatjuk évközi összejöveteleinket és Tanulmányi Napjainkat. Határtalanná lett világunkban új dimenziókba léptünk. A marosvásárhelyi, az újvidéki, a canberrai magyar nemcsak a közös kultúrvilág hullámhosszain van közel hozzánk, hanem az internet közös hullámhosszain is. A Hollandiai Magyar Szövetség honlapján, mindig frissen tartva ott szerepel a Mikes Kelemen Kör, amely e honlap hordozója. Ez azonban érzésünk szerint nem elég. Reméljük, hogy rövid időn belül elindíthatjuk „Mikes International”-unkat, egy kommunikációs csatornát, internet-folyóiratot, amelyben a Tanulmányi Napok és benne a Kör alapgondolatának borát „új tömlőkbe” reméljük tölteni - hogy az evangélium szavával szóljunk - a megváltozott új világban, amely a mi világunk.

Reméljük, hogy ezt szellemi partnereinkkel való együttműködésben megvalósíthatjuk szerte a világon. Mi a jövőbe nézve tekintünk vissza az elmúlt ötven évre.

*

A fenti szövegben egy-két kivétellel nem említettünk neveket. Ez történetileg nem helyes, mert az emigrációban személyeken múlik minden. A Mikes pedig különösen jó barátok összjátékának az eredménye. Sok-sok időbe tellett, míg rájöttünk, hogy jobb lesz ettől eltekinteni, mert menthetetlenül hibát ejtünk és ennek vagy annak fájdalmat okozunk.

Hálás köszönetet mondunk minden tagunknak, minden barátunknak mindazért, amit a Mikesért tett, tesz és tenni fog. Nevekre vonatkozólag legyen elég az előadók névsora és az előadások címe.

*

Mindenki láthatja, hogy e szövegben sok személyes elem rakódott le. Biztos, hogy a Mikes Körben sokan nem azt mondanák el, ami itt leíródott, vagy nem úgy mondanák el azt. Jó néhányan nem is értenek azzal egyet. Ez éppen a Mikes bája: Concordia Discors, a vélemények különbsége, a szellem szabad játéka, mely mindent újra kérdez, mindenre új választ ad. Reméljük, hogy ez így is marad.

Hága, 2001. február 27.

© Copyright Mikes International 2001-2005

ELHUNYT ALAPÍTÓK, ŐSÖK ÉS TÁRSAK[1]

Veress Dániel : Beköszöntő egy vállalkozáshoz

Szövevényes gazdagság minden emberi élet, minden írói életmű. Minden részletében hitelesen - akár rostjaira bontva -, szétszálazható, újrasodorható, felidézhető s végezetül újraképezhető? Semmiképpen, talán nem is szükséges. Egyetlen író sem hat teljes életművével, és az embernek tulajdonképpen sok a maga egy élete is. Az írói mű akkor kezd élni, ha *eszmévé* növekszik és finomul; a teljes ember, ha az utókor emlékezetében *magatartássá, példázatossá* nemesedik.

A legkiválóbb írók, költők, drámaszerzők, kritikusok is csak néhány írásukkal maradtak fenn. Létrevajúdójuk is csak egyik vagy másik példává magasodott és szigorodott életszakaszával, mely a kívülálló és az utókor által *erkölcsi értékként és esztétikai minőségként* átvehető, bekebelezhető, hasznosítható.

„A század fia voltam"

Amit Cs. Szabó László írói pályája ötvenöt éve alatt „megtermelt", költőiesen fogalmazva „kigyöngyözött" szigorú rostálással kiadható két-három zömök kötetben, pedig rengeteget írt, legalább harminc-negyven kötetre valót. „Keveset ír, sokat publikál" - jegyezte meg baráti csipkelődő élcelődéssel *A kígyó* megjelenése után a feltörő grafománról Babits Mihály. A szóvégre vett akkor még csak harmincas éveinek derekán tartott, de már tíz kötet állt mögötte, beárnyékolva a féljogos sejtelemmel: „Halálommal én is sebesen elvágtató lovas leszek, egy ideig tünedező alak a látóhatáron, halványuló emlék, aztán egy pont, végül semmi. S éppen azért fogok gyorsan elavulni, mert szívem, lelkem együtt lüktetett a korral, nyakig a század fia voltam." A felismerés negyedszázaddal későbbi, hiszen csakugyan kötésig merülve csatázott az áldatlan, akkor és utóbb agyonvitázott urbánus-népi harcban, de saját érzései szerint - melyet a gondosan átemésztett életmű egésze igazol - „valahol középhelyen" állt, ugyanúgy mint eszmetermelő és értékszabó kortársai közül Németh László és Illyés Gyula. Egyikük óriási hagyatékát sem lehet ideológiai álpolarizálások, egyoldalúsítások és csúsztatások nélkül mereven ide vagy oda beszuszakolni. Léteztek a mozgalmak, törtek kopjaként a tollak, hullámoztak az arcvonalak, egymásba kaptak a hadrakeltek, de idő teremtette távlatból a szövevényes gomolygásból kiválnak az arcok. Mindahányan önálló alkotó írók voltak, nagy lombú és nagy árnyékú fák, ágaik a történeti szélverésben - mássságuk és különbözőségük ellenére - összehajoltak. Már az első és a második *Válasz,* legjellegzetesebben a *Magyar Csillag* nem egymásra meredő ellenséges őrtornyok lánca, hanem szekértábor, melyben a zord apák eretnek fiaikat is vállalták, s azok is keresték - a történelemtől szorongatott nemzet szolgálatában - a megőrző fészkek melegét, hiszen ha más ösvényeken közelegve, más módszerekre esküdve, a végső igékben egyetértettek, abban, hogy az írás legyen tett az emberibb jövő előkészítésében.

Cs. Szabó Lászlóban teljes életében - utolsó évtizedében súlyos betegséggel viaskodva - munkált az írás és közlés parancsa: kedvezőtlen körülmények közt is író volt és maradt. Tudta, hogy az írás létezési mód, lelki életforma, melynek során az embernek - párhuzamosan a szövegképzéssel - önmaga belső valóját kell megalkotnia, kidolgoznia. Gondolkodott, írt, tehát tényeket fogadott be és eszméket sugárzott ki. Az átadás, a közvetítés, az okítás szándékával fogalmazott, nem rejtőzködő megszállottsággal, roppant műgonddal, példás szakmai felelősséggel, a magára mért feladat teljesítése iránti alázattal, a birtokbavétel finoman palástolt gőgjével, az alkotó szellem mindenkori rátartiságával.

„A ***legjobbak lelkében"***

Szívében, zsigermélyi kötődéseiben erdélyi, műveltsége sugallataiban és szókincsében magyar, hivatástudatában és szemléletében európai kimívelt emberfő volt, vitathatatlanul egy írói szellemi elit tagjaként. Nekiszánása, hogy hitelesen európainak, kezdetben nyomatékosan latin európainak lenni mindenáron, de élete szakadtáig erdélyinek maradni: valóságérzékelése a gyermekkori emlékként és történelmi mélységeiben felszívódott erdélyiség; a sokszínűségében asszimilált európaiság, ez volt eszmerendszere. Egymásból következő, egymást kiegészítő vonalak sűrű és rendezett hálója, a művelődés és művészet óriási terrénumát befogó, mind időben, mind térben. „Változatlanul ő ösztökél, hogy komolyan vegyem a szakmát: változatlanul tőle kapok leckét és figyelmeztetést, hogyan kell magyar prózát írni" - vallotta 1970. szeptember 4-én, nékem írt

[1] Forrás: *Európa keresztútjain – az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem 33 éve*, EPMSZ, Basel-Budapest, 2003.

© Copyright Mikes International 2001-2005

levelében Illyés Gyula. „Szemtől szembe engem mindég visszatartott a szemérem, hogy megmondjam, mit gondolok róla. Hadd írjam le a háta mögött, - fölhatalmazva (s megbízva) téged, hogy továbbítsd."

Továbbítottam, a levélszöveg folytatását is: „Minél több melegséget neki! A lehető legszebb vállalkozás lesz, ha ti emelitek nyilvánosan is oda, ahol a legjobbak lelkében áll. (Britannia és Polonia c. tanulmányát épp ma csodáltam.)"

Mélyről szakadt fel a szó. Cs. Szabó szabadon mintázott remek önéletrajzi emlékezése, a *Hunok Nyugaton* lényegében a barátságról szól. Arról a kölcsönös érzelemről, mely a két kor- és nemzedéktársat morajos évtizedek sodrásában összekapcsolta, mélyebben mint az összecsengő gondolatok, egymásra felelő eszmék a torlaszokra tűzött lobogók alatt.

Egy jégtörő, réstörő Cs. Szabó-esszé székelyföldi megjelentetéséről volt akkoriban szó, melyről az érdekelt ezt mondotta Driebergenben, 1975 szeptemberében: „Én 1949 óta egyszer jelentem meg sokezres példányban, egy szépen illusztrált színházi műsorfüzet lapjain, testvériesen szomszédolva erdélyi és magyarországi írótársakkal. Együtt szólt az ötágú sípból három" - mármint a kelet-közép-európai vasfüggöny mögött, negyedszázados elnémítása után. Az olvasói visszhangról és a Hatalom felhördüléséről csak utólag értesült, személyes mesélgetéseimből, lakása falai közt, a Mews-ben.

„A legjobbak lelkében." Cs. Szabó legszigorúbb és leglényegretörőbb elemzője, Németh László, már a pálya első delelőjén a telhetetlen szomjú műveltséggyűjtőt említette, s a „műgond ráspolyáról" szólt nyomatékosan: „Az utolsó két században csak ketten írtak ilyen ápolt és élő prózát."

Ám a Némethtől idézett mondat, mint dicséret nyomasztó is lehetett. Két század nem kevesebbet jelentett, mint azt, hogy a mindmáig felül nem múlt pennájú Zágoni Mikes Kelemen óta. De figyeljünk a szóra: „élő" és „ápolt". Tudom, hogy a nyelvművész kiemelt és nyomatékos dicsérete a megdicsértet zavarta, berzenkedésre késztette. „Ennyi az egész, csak ennyire vittem? Ne halljam többé, ha lehet. S ne olvasson, aki csupán stílusomért olvas."

Abban természetesen igaza volt, hogy minden egyoldalúsítás - ha elismerés is - csonkít. Viszont öreg igazság, hogy a stílus maga az ember, és csak az fogalmaz világosan, tisztán, egyértelműen, akinek leszűrt, rendezett, alaposan aládúcolt gondolatai vannak. Hogy Cs. Szabó korábban létrehozta vesétekbe kívánkozó nyelvét mint személyesen egyedi önmagát, értékeket és példaképeket felfedező és felmutató eszmerendszerét, a lezárt életmű ismeretében valószínűnek tűnik. Miként az is, hogy életkorához mérten korán, alighanem túl simán tört be a harmincas évek elején a beért és nagy tehetségeket indító zsivajos kortárs irodalomba. Pontosítva: az irodalmi életbe, hiszen a kettő nem ugyanaz. Az első évtized írásainak nagyobb a cifrán kavargó füstje, mint a pecsenyéje. A jelenkortörténet vonzásában-taszításában kipattanó rengeteg jegyzet, rögtönzés, szesszenet, dokumentum, útirajz, eszmeszilánk, gondolattöredék, néhány elbeszélés és számos, gondolatilag alig követhető utalásokkal túlterhelt esszé, portrétanulmány: ezek jelentették az „előmunkálatokat", a szellemi helyfoglalást és terepfelverést.

„Késő szüretem a jobb"

A fiatal Cs. Szabó könnyen írt, nagyon termékeny volt, csapongó és tékozló. Ki tudná megmondani, hányszor érezhette, hogy elherdálja művészi képességeit, a roppant szorgalom, növekvő tapasztalat, mélyülő tudás megszerzése közben a tehetség kegyelmi ajándékát?

Nem érte visszautasítás, nagy sérelem, a viták fokozott munkára serkentették. Viszont el kellett jutnia a bravúrosan fölényes szellemi játékosságtól az életbeni megpróbáltatásokig, a nemzedéktől, a szekértábortól a kitaszított magányig, végezetül - a szétszórt olvasóktól - a rokon lelkűek gyülekezetéig. Ha nem is mindenben, ha nem is mindig, megbízható bírája lett önmagának: „Ha életművemnek van egyáltalán valami értéke, ötvenéves korom után írtam a javát, főleg 1960-tól." Tehát a hazánkívüliség utolsó negyedszázadában, kiteljesítve a nyugatból oltott magyar műveltség hajszálcsövességen alapuló folytonosságát.

Többször megokolta, hogy legjava írásait csakis a hazán kívül írhatta meg, a minden másságot tiszteletben tartó, a személyi szabadságot és politikai függetlenséget szavatoló és biztosító angol légkörben. „A hatóság figyelme vagy az öncenzúra által megrontott gondolkodás mellébeszélésre szoktat, a mellébeszélés felpuffasztja a nyelvet, nyúlós szavak nyomulnak be, a dagályos nyelvtől aztán még jobban megromlik a gondolkodás." Ha nem tévedek, ez a szavak forgásának, talán már időtlen idők óta mindmáig érvényes orwelli törvénye. Igazát vitatni nehéz lenne, főleg azok által, akik innen a Lajtán végigjárták, ma is járják stációit.

Minden írói pálya folytonosság. Értelmét a maga teljességéből nyeri, még ha a történelmi és életrajzi kényszerek - valamint az irodalomtörténet-írás - szakaszokra, szegmentumokra bontják, műfajváltozatokban csomósítják. Ráadásul Cs. Szabó László legmagasabb szinten művelt öntörvényű műfaja a „kísérlet", a „megközelítés", a francia, angol és magyar modellek nyomán kialakult esszé. Ha korai, még a hazában keletkezett írásai az út- és válaszkeresést mutatják, a magyar és az európai szellemi hagyományok feltárását és számbavételét, a feladatra rákészülés, a felvonulási terep útjelzői, melynek értelmi legjavát túlhaladva megőrizte később is az író. Megállapítható, hogy lassan beérő, későn termő fa volt: „Késő szüretem a jobb". Ezért pillantásunkat az írói pálya nagy bőségű alkonyának terményeire függesztjük, miközben a vetélő ide-oda jár, összeszőve egymástól ugyan időben távol eső mégis összetartozó, egymást erősítő, legalábbis magyarázó dolgokat, hiszen az írást serkentő és tápláló vezérmotívumok csíra-állapotban már a hazai előzményekben megtalálhatók.

© Copyright Mikes International 2001-2005

(...) Cs. Szabó László munkáit és munkásságát majd öt évtizeden át mindég Erdélyből követtem, értelmeztem, a személyes és társadalmi lét egy másféle, egy némileg különböző fogalmi rendszerrel körvonalazható világából. A kilátópont műve üzenetének fürkészője számára saját helyzetében volt. Világa, történetileg meghatározó jegyeiben, az elmúlt hetven esztendőben keveset - s nem mindig a dolgok javára - változott, tehát a Cs. Szabó lábnyomában való csatangolás Európa keresztútjain a felidézésben, visszahelyezkedve a tegnapba, tegnapelőttibe aligha jelent visszapillantást a koratavaszból a zord tegnapi télbe. Írásainak óvó, eligazító üzenete változatlanul időszerű, egyik-másiknak nőtt is időszerűsége. Egyik munkáját húsz évvel ezelőtt „székely szeretettel" ajánlotta „kölcsönösen erősítő és felvilágosító találkozónk és beszélgetéseink vidító emlékezetére". Milyen lélekmélyi erdélyi fenyőillatú emlékek diktáltak tollának? Az emlékezés lehet ugyan vidító, beszélgetéseink nem nagyon voltak azok. Például a válaszkeresés arra a kérdésre, mely őt sokszor, több példa vetületében is foglalkoztatta. A szellemi jelenlét súlyáról és az írás maradandóságáról van szó. „Csalódást szereztem magamnak hosszú pályámon, nem váltottam be a korai reményeimet. Hiszen ha tudnám, hogy miért? Talán nem voltam elég merész, elég megszállott, elég eredeti. Csak magamra vethetek érte. Valószínűleg vittem annyira, mint Batsányi János vagy Bajza József s ez nem csekélység, de csupán Csokonainak és Vörösmartynak érdemes lenni. Kudarc a legtöbb élet, a sikeresnek látszó is, az enyém csődtömeg."

Ne itt boncolgassuk az önvádat, s óvakodjunk az irodalomtörténeti ültetési rendtől. Minden irodalom, a huszadik századi magyar is, az arányok és függések, megközelítések és szempontok vitatható és vitatott, sokszor túlvitatott aszimmetriája. Cs. Szabó László sem lehetett más és több, mint írásaiban megvalósult önmaga: egy nagyvilágban forgolódó erdélyi székely-szász kevertségű magyar, aki ritka szorgalommal és példás kitartással eljutott a fiatalkori fölényes és csillogó zsurnalisztikától egy nagy hagyományú nemes műfaj ormaira. Ez a műfaj a magyar esszé.

Orom - nagy szó, de megfontolt felelősséggel írtam le, hiszen nagy európai és magyar elődei, nemkülönben igen jeles kortársai is csak ritkán kapaszkodtak fel oda esszéikben, ahová jó óráiban, nem egy írásában - iskolapéldaként - Cs. Szabó László, hogy a tollára vett tárgy értékminőségével egyenrangú színvonalon értekezzen, miközben egyetemes rangú műveket exhumált, szellemárnyakat élesztett fel egyedülálló átéléssel és művészi hitelességgel. Így és ebben vált neve, a műfajhoz kapcsolva - fogalommá.

* * *

A bukaresti „A hét" 1996. július 5-i számában megjelent írásához a szerző a következő jegyzetet fűzte:

Dobbantó gondolatok egy Cs. Szabó Lászlóról szóló, munkában lévő s menet közben szüntelenül módosuló esszéfüzérhez, mely az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem Kiadó (Bern) felkérésére készül.

Veress Dániel nagy ívelésű, Cs. Szabó László életművét néhány oldalba sűrítetten áttekintő *Beköszöntője* tárgyának páratlan ismeretéről tanúskodik. Sejteti, mennyire gazdagodott volna a magyar esszé-irodalom, ha megvalósul a Szabadegyetem felkérésére tervezett kötet. Zord idők, fia tragikus elvesztése, saját törékeny egészsége és végül 2002. március 29-én bekövetkezett halála megakadályozta a nagy „vállalkozás" véghezvitelében. A nekigyürkőzések eredménye néhány értékes forgács, amely szétszórtan, folyóiratokban publikálva megmarad az utókornak, akárcsak az itt közölt *Beköszöntő.* És megmarad a kötetének szánt cím: *Európa keresztútjain,* amelyet Veress Dánieltől kölcsönöztünk könyvünk számára. Ezzel is emlékezünk az elhunyt jeles erdélyi írója, Szabadegyetemünk régi, hű barátjára *(szerk.).*

Tóbiás Áron : Irgalom

Cs. Szabó László: magyar csillag a nagyvilágban

Még nem volt harminc éves Cs. Szabó László, amikor 1935 derekán a rádió irodalmi osztályának élére került. „Váltotta" a harmincnégy éves Németh Lászlót, aki mindmáig sok vonatkozásban helytálló tanulmányával — *A magyar rádió feladatai* — felkavarta a honi rádiózás eladdig álmos és szunnyadó mélyvizeit, majd — mivel a gyors huszár-roham nem sikerült — alig háromnegyed év után felállott osztályvezetői székéből.

Tündöklő indulás Cs. Szabó számára.

Maga a mindenható rádióelnök, Kozma Miklós választotta ki a fiatal írót erre a posztra az 1905-ös évjáratból. Ez volt az a történeti időszak Magyarországon, amikor a Bethlen István-i konszolidáció bekövetkeztével, fiatal, tetterős, művelt szellemek után áhítozott a fennálló hatalom.

Előnyére vált Csé-nek — ahogyan a barátai és a korszak nyelvén „intimusai" nevezték —, hogy nem volt bölcsész. A közgazdaságtudományi alapokat sajátította el az egyetemen. Ismeretszerzésben együtt haladt a későbbi lord Baloghgal és lord

© Copyright Mikes International 2001-2005

Káldorral — későbbi londoni társaival — mindhárman Budapesten, a korabeli *Közgazdasági Szemlé*ben publikálták első tanulmányaikat.

A rádió irodalmi osztályának új vezetője doktori disszertációjának témáját nyugat-európai tanulmányútjainak színteréről választotta. Firenzei és flandriai kutatásai alapján a 14. századi takácslázadásokról írt, ha úgy tetszik, életes és „osztályharcos" témát, mindezt 20. századi plebejuskeretbe foglalva.

Első könyve a *Válasz* c. folyóiratból, különlenyomatként, 1934-ben jelent meg F. D. Roosevelt amerikai elnökről, a híres *NewDeal*-programról, amelyik a gazdasági válság évei után gyors vérátömlesztést jelentett Amerika társadalmának.

A sűrűn publikáló szépíró, az egyetem után, életismeretét titkárként és bedolgozó-kutató „mindenesként" annak az Éber Antalnak, a biztos ítéletű és konzervatív szemléletű közgazdásznak köszönhette, aki egyrészt a Magyar-Olasz Bank, másrészt a budapesti Kereskedelmi és Iparkamara elnöki tisztét töltötte be.

Amikor évtizedek múlva, 1975-ben Londonban Cs. Szabót kezdő rádiós korszakáról faggattam, kedves, elnéző mosollyal, derűsen emlékezett:

— Németh Laci azonnal és rögtön a legjobbat, a legszebbet, főként a legtökéletesebbet akarta valóra váltani. És lehetőség szerint senkire se akart tekintettel lenni...

Ezzel szemben *Csé* mindjárt az elején százszorosán körültekintő volt. Főként az emberek és a „társadalmi háttér" vonatkozásában. Éppen a kezdeteknél jól ismerte az 1930-as évek Magyarországának gazdasági, társadalmi és politikai mozgatórugóit. Átélte a Gömbös-kormányzat reformkísérleteinek kudarc-sorozatát: a nagytőke, a bankrendszer és a nagybirtok meg a középkori kiváltságain biztosan elhelyezkedő katolikus klérus a gazdasági válság elmúltával tartotta magát kialakított-kialkudott hadállásain.

Ehhez az ország-panorámához igazította Cs. Szabó rádiós működésének irányvonalait.

— Amit Németh Laci egy hét alatt akart műsorba állítani, kicsit eltúlozva mondom ... — folytatta Londonban a visszaemlékezést, örök időkre szóló tanulságokkal — azt el kellett apróznom egy-két hónapra ... Amit ő negyedév alatt kívánt műsorra tűzni, témákat és előadókat, arra legalább fél vagy háromnegyed évet kellett szánni ... De így, ha lassítva és elaprózva is, meg tudtam valósítani, amit tőle megörököltem. Hozzátéve a magam hosszabb távú elképzeléseit ...

És kicsit kajánul hozzátette, nem is egyszer a rádióra való visszaemlékezés idején: — Bele kellett illeszkednem a két háború közötti uram-bátyám ország mozgásterébe ...

Szerencséje volt Cs. Szabónak: Németh László után megkönnyebbülés számba ment ez a diplomatikus, taktikázó szemlélet. Amíg a „magasfeszültségű", a világirodalom *Száz Könyvét* bemutató Németh László-i sorozatot cinikusan *Unalmas?!...* címet viselő interjúval intézett el a *Rádió Újság,* addig a *Rádió Élet* Cs. Szabó portréját így summázta:

„Igazi reformer. A legnemesebb értelemben Széchenyi módján újító, aki nem gyűlöletből, beteges indulatból ront, hanem szeretettel és hittel javít."

Így indult el Cs. Szabó László azon a majd' egy évtizedes rádiós-pályafutáson (1935 nyár — 1944. március 19., a németek bejöveteléig), amelyik az utolsó, a vészes háborús idők kivételével mindmáig a rádió *aranykorának* számít. Miközben több, mint tucatnyi könyvet jelentetett meg, kisebb írásait és tanulmányait nem is számolva, könnyedén és elegánsan igazgatta a legnagyobb kulturális „befogadó", a rádió az ő védjegyével ellátott, sok ezer műsorszámot kitevő folyamát.

Jelmondata — megérezve talán a háború után rákövetkező időket — *Levelek* a *száműzetésből* című kötetének ajánlása volt, Hallgatag Vilmostól:

„A vállalkozáshoz nem kell remény,
a *kitartáshoz nem kell siker."*

Csé életének első négy évtizedében, mindaddig, amíg a rádiót kénytelenségből el nem kellett hagynia, nem kereste a sikert. A siker mindig megtalálta őt. Boldogan élhetett az élet napos oldalán. 1936-ban még az írók számára különösen megtisztelő *Baumgarten-díjjal* is kitüntették.

Szülőhelye a lexikonok szerint Budapest. Ahogyan a londoni hangszalagra rögzített beszélgetésben 1975-ben visszaemlékezett:

— Jóformán csak hetekig éltem, születésem után Budapesten. Édesanyám gyerekágyi lázba esett. Leszállították Kolozsvárra, a Purjesz-klinikára. Engem a nagyszüleim vettek magukhoz, Kolozsváron, a Rózsa utcában... Igen, a Rózsa utca, ahol felcseperedtem, a Jókai utcát és az Unió utcát kötötte össze. Kőhajításnyira laktam attól a ma is meglévő történelmi háztól, ahol Erdély és Magyarország egyesülését, az uniót kimondták, azért is hívták Unió utcának... Azt hiszem, hogy én az első tizenhárom kolozsvári évemnek vagyok az adósa holtig. Ez volt számomra a Boldogok Szigete. A szó legszorosabb értelmében az elíziumi mezők. Úgy, ahogy Gluck *Orfeuszában* megtalálod, a végtelen furulyaszó az elíziumi mezőkön. Ez Kolozsvár. Mindent onnan hozok, az az érzésem, mindent onnan hozok ...

Vége lett az első világháborúnak. A tizenhárom éves Szabó Lacika (a *Cs.* — csíkcsekefalvi — megkülönböztető jelként kíséri majd írói pályáján, a „többi" Szabó László miatt...) édesanyjával visszakerül Budapestre.

© Copyright Mikes International 2001-2005

Az első tizenhárom év után gyorsan fordulnak élete forgószínpadának díszletei. Jött az a bizonyos „aranykorszakbeli" majdnem teljes évtized a rádiónál, 1935-től 1945-ig.

Mintha erre született volna, erre a csodálatos évtizedre készítette volna fel Kolozsvár. A mikrofon meghittségére és az írótoll könnyűségére.

Szinte minden sikerült a rádióban hálás szerzőkkel és a műsor számára jól kiválasztott témákkal. A kihívásokat vállalja és könnyedén oldja meg: riporterként Szentgyörgyi Albert *Nobel-díj*ának elfogadásakor, vagy Babits Mihály megszólaltatásánál, amikor Dante-fordításáért megkapta a *San Remo-díj*at. Rádió-csoportot vezet az 1937-es párizsi *Világkiállítás*ra, majd az olasz reneszánsz fővárosába, *Napok és munkák Firenzében* címmel, vagy amikor 1940-ben visszakerült Kolozsvár, helyszíni közvetítést ad: *Séta az őszi városban*.

Utazások hivatalos megbízatásokkal keresztül-kasul Európán. Közöttük a mit sem sejtő *Csé* a londoni rádióhoz, a BBC-hez is elkerül — tanulmányútra. Ha a jövőbe láthatna, felfedezhetné önmagát, egy időjátékot varázsló látcsőben, amint két évtizeddel később naponta a Citybe, a *Bush-ház*ba siet, hogy napi penzumát lerója a BBC külföldi adások szerkesztőségének közép-európai részlegében, a magyar szekciónál ...

De maradjunk a budapesti író 1930-as évtizedbeli hétköznapjainál. Mintha száz kézzel dolgozna egyszerre: útikönyvek hazai és európai tájakról (*Hét nap Párizsban; Doveri átkelés; Fegyveres Európa; Magyar Néző; Erdélyben),* novelláskötetek, összefoglalónak szánt gyűjtemény 1943-ból, ami a tanulmányíró több mint 30 remekét fogja össze, e szimbolikus címmel: *Haza és nagyvilág.* (Amíg 1948-ig idehaza volt, a nagyvilágot *innen* láttatta — azután megfordult a szellemi látcső: a haza csak virtuális kép maradt, a kettéosztott Európából, Rómából, Londonból, Párizsból vagy bármelyik svájci, éppenséggel osztrák városból csupán *odaátról* látszódhatott ...)

Írótársainak elismerése sem maradt el. Németh László — a rádiós elődd — éppen a *Haza és nagyvilág* gyűjteményes kötetéről állapította meg:

„ ... Olvassuk el, amit Babits halálára írt, az Illyés-tanulmány első négy bekezdését, vagy ahogy Apollinaire-től búcsúzik. Az utolsó két században csak ketten írtak ilyen ápolt és mégis élő prózát. De hiszen kimondtuk már a neveiket ..."

Németh László, a szigorú kritikus Babits Mihály és Illyés Gyula mellé helyezte el a hazai irodalom egyik csúcsán álló *Csé*t ...

Ám korai az öröm, a háború befejezése után a rádió két, szóban forgó egykori irodalmi osztályvezetőjére *majdnem* hasonló sors vár. Az egyikre — Cs. Szabó Lászlóra — a hazától távoli emigráció, Németh Lászlóra pedig sokáig a belső emigráció, az íróktól és az olvasóktól való elszakítottság. Mindkettőjük előző művein a *tilalom pecsét*je, nem hogy nem adják ki sokáig Németh László műveit, de a könyvtárakból sem lehetett kikölcsönözni „átkosnak" minősített írásaikat.

1945-ben, a fegyverek elhallgatása után Cs. Szabó negyven esztendős. Az újra meginduló rádió elnöke, tegnapi beosztottja, rádióbeli helyettese, Ortutay Gyula visszahívja. Nem vállalja. Érzi a veszélyt? Hogy az intézmény új urai — sokan vannak: a négy koalíciós párt, meg a szakszervezetek 20-20 százalékos részvénymegosztásban — elhúzzák annak a nótáját, aki nem az ő kedvük szerint készíti az új idők rádióműsorát ...

A Gondviselés kegyes hozzá — talán utoljára az 1945-ös választások után... A Képzőművészeti Főiskolára hívják, talán éppen az ő polihisztori ismereteire felállított új tanszékre, a művelődéstörténet oktatására ...

— Ott tanítottam 1945 őszétől 1948 végéig, a karácsonyi szünet beköszöntéséig ... — emlékezett a londoni lakásában az asztal közepére kitett mikrofonba. — Ez a három esztendő fáj nekem a hazából! Mindig azt kérdik: van-e nosztalgiám, nincs-e nosztalgiám? Azt felelem, hogy van egyetlen egy nosztalgiám Budapest iránt, és ez az Andrássy úti főiskola, a Képzőművészeti Főiskola, a borzasaim ... Kérdik: miféle borzasaid? Hát — mondom —, a diákok ... Abban az időben Csontvárynak a képei még ott voltak, kifeszítették a nagy falra. Emlékszem, egy egész esztendőn keresztül körülbelül 250 diáknak és 250 diák feje fölött Csontvárynak adtam elő. Igen szuggesztív volt, nagyon szuggesztív emlék volt. Nagyon szerettem őket. Mezítlábasok és borzasok ... De tehetségesek! Jaj, de nyílt eszük volt!

A londoni hangos magnó-emlék tovább pereg... A budapesti fiatalokról, a tanításról, az előadásokról tovább fűzi a szót.

— És ott kivágott belőlem, úgy látszik, a főiskolán vágott ki belőlem a nagyapámnak, a székelyudvarhelyi tanárnak a vére, mert borzasztóan szerettem tanítani... Érdeklődöm egyetemi tanár barátaimnál, hogy szeretnek-e tanítani? A legtöbben elkezdenek fintorogni, elhúzódik szájuk meg az orruk, nem szeretnek tanítani! Én borzasztóan szerettem, az az egy, ami hiányzik. Nézd, pótoltam egy bizonyos fokig, mert idekint a különböző kulturális körök, ezek nem dilettánsok, mint például a hollandiai Mikes Kelemen Kör vagy a londoni Szepsi Csombor Márton Kör vagy pedig a bécsi Bornemisza Társaság, azután a Pax Romána és az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem évente kétszer-háromszor meghívtak előadni és az bizonyos mértékig pótolta a katedrát... Hetven, nyolcvan, kilencven részben fiatal, részben meglettebb korú magyar gyűlt össze hét-nyolc országból három napra, négy napra, öt napra, kizárólag előadásokat hallgatni és megvitatni.

Visszatérve 1948 karácsonyára: amikor *Csé* befejezte féléves előadásait a Képzőművészeti Főiskolán, elbúcsúzott tanítványaitól, hiszen a következő félévben nem tanítja őket...

Ösztöndíjat kapott Rómába, a Magyar Intézetbe.

Karácsony első napján, december 25-én Bajor Gizinek, az ország első színésznőjének villájában vacsorázott. Szűk körben ünnepi lakomán vett részt. Másnap délelőtt indult Rómába, hálókocsival. Éjféltájt búcsúzott a társaság a háziasszonytól.

© Copyright Mikes International 2001-2005

Tiszta, csillagos ég volt — ahogy *Csé* emlékezett — erősen fagyott. A színésznő, a jóbarát búcsúzóul két oldalt arcon csókolta. „Tavasszal ugyanitt" — búcsúzott Cs. Szabó. „Mi már, Laci, soha többet nem látjuk egymást..." — felelte szelíden Bajor Gizi, dramatizálás nélkül.

Édesapjával, az akkor hetven éves Szabó Kálmánnal — aki fiatalon egymás után vagy féltucatnyi regényt írt, majd úri módra kiváló vadász és még kiválóbb lovas lett belőle, a rádió épülete melletti Nemzeti Lovarda igazgatója — néhány nappal azelőtt egy utcasarkon futott össze, az Egyetemi Könyvtárnál. „Hazajössz?" — kérdezte apja futtában. „Haza. Ismer — válaszolta a fiú *Csé* — vonat vagyok, síneken közlekedem. Inkább vakvágány, mint ismeretlen terep, sínek nélkül..." Búcsúzóul kezet fogtak.

Egyikőjüket sem látta többé élve.

A Rómát és Itáliát habzsolva szerető író, tanulmányútjának nem is a felén, 1949 februárban táviratot kapott Bóka László kultusz-államtitkártól: *„szolgálattételre azonnal jelentkezzék, boka".*

1948 karácsonyán Mindszenty József bíboros-hercegprímást csalárd módon elfogták — odahaza puskaporossá vált a levegő. 1948 még Tildy Zoltán kisgazdapárti köztársasági elnök lemondatását és házi őrizetbe vételét hozta, 1949 májusa a kommunista Rajk László külügyminiszter letartóztatását, majd később kivégzését.

Mindebből mit érzett meg, mit sem Cs. Szabó László — nem tudjuk. Annyit viszont igen, hogy másnap visszatáviratozott Budapestre, az akkor már miniszterként szolgáló Ortutay Gyulának: *„tanszékemről lemondok, cs. szabo".*

Összecsomagolt, taxit hívott, mintha a Termini pályaudvar felé venné az útját... Megtévesztésül, hogy a római Magyar Intézet cerberusait félrevezesse.

— Ez nagy ugrás volt, valósággal a semmibe — kérdeztem tovább az élettörténet riasztó regényét Londonban *Csé*től.

— A teljes semmibe!... A teljes semmibe, kérlek szépen, én nem gondoltam, amikor elhagytam az országot, akkor én nem gondoltam arra, hogy kint maradok. Nem voltam óvatos, gyűjtő... Nem küldtem ki pénzt Svájcba. Nem volt bankszámlám sehol. Negyvennégy éves koromban egy kofferrel, egyszerűen újra kezdtem az életet. Teljesen a földhöz vágva, Rómában, kilenc hónapig, nagyon csúnya nyomorban. De jött a Szent Év, ami 1949 karácsonyával kezdődött és 1950 karácsonyával végződött... Akkor kezdődött úgy-ahogy az idegenforgalom a romokban lévő Európában. Az egyik utazási irodának szüksége volt valakire, aki több nyelven beszél...

Az utazási és pénzváltó iroda, ahol alkalmazást nyert *Csé,* Firenzében volt, ahol a fényes, drága és előkelő Róma után meg kellett húznia magát — a Gondviselés irgalmára várva. Ez az ősi város harmadszor szólt bele az életébe: először a *doktorandusnak* adott történeti témát és példázatot — másodszor a magyar rádiós villoghatott ezüstfejű mikrofonjával hazai, akkoriban hatszázezres hallgatója előtt *(Napok és munkák Firenzében)* — most harmadszor albérlőként fogadta be a szép pályaudvar mögött, egy kevésbé szép utcában.

Vigasztalásként számtalanszor elzarándokolt a világhíres dómba. Ott található egy festmény, amelyen Dante az *Isteni színjáték*ot magyarázza.

Dante a városkapuban áll, jobbján a pokol tornáca, mögötte a tisztulás hegye. „Olyan a költő, mint egy szikár pálma" — írta Cs. Szabó egy régebbi tanulmányában. — „Már nincs helye a földön, s még nincs helye az égben..."

Saját sorsánál az otthon hagyott kedves, a régi rádió ünnepelt bemondójának, Gecső Sándornének sorsa izgatta jobban, aki a többi közt riporterként annak idején a *Napok és munkák Firenzében* c. rádióműsorban az olasz reneszánsz fénykorát felvillantó, látnoki erejű megidéző volt...

A több, mint másfél évtizede független asszony, aki volt férjének nevét viselte, hosszú ideje volt már *Csé* életének elszakíthatatlan része (nála bujkált a budai Garas utcában a nyilas uralom alatt). Az asszony, életét kockára téve, a vasfüggöny szöges drótjait semmibe véve, utána szökött Firenzébe, hogy együtt kezdhessenek új életet *(Vita nuova* — szintén dantei sor...).

A történet szépirodalmi öltözetet kapott az író első, odakinti elbeszéléskötetének *(Irgalom,* 1955) címadó, kissé olasz neorealista hangulatban fogant novellájában. Benne, mint az antik ékszer foglalata, az emigráns sors, amelynek égiekkel ölelkező pillérei Cs. Szabó két vigasztalója: az *Irgalom* és a *Kegyelem.* Ezúttal idézzük a kisregény-méretű elbeszélésből az én-hős (László itt: Dániel) sikolyszerű vallomását:

„.. Az ember nem úgy veszti el hazáját, hogy leborul a határon, zokogva búcsúzik s kendőbe kötöz egy marék földet. Én úgy vesztettem el, mint akinek egy fejlövés elszakítja a múltját. Az ember még emlékszik, de már csak más valaki, mondjuk egy rokona helyett..."

Azután, Firenzében összetalálkozva, kettős reménytelenségben mintha ketté vált volna, kárpitként, az ég: hátul a bizonytalan múlt, elől egy ígéretesnek, biztatónak mutatkozó jövő.

1950 vége felé — ki tudja, milyen váratlan indítékból? — fölfedezik a hazátlanná vált bujdosó íróban a régi rádióst, aki a két háború közötti időkben Európa számtalan rádiója között a legelsők sorában tette a dolgát, annak idején még a *BBC* is felfigyelt a *Rádió Budapest* irodalmi-művészeti színvonalára.

Egyszerre nyúlt utána, hívta meg munkatársnak Washingtonból az *Amerika Hangja, és* Londonból az angol rádió, a *BBC.*

— Minthogy ragaszkodtam Európához, feleségemmel egyetértve az utóbbit fogadtam el — szólt a gyors döntésről. Mondani sem kell, hogy a londoni ajánlat volt az anyagilag szerényebb méretű.

© Copyright Mikes International 2001-2005

1956 forradalma Londonban érte a BBC magyar részlegének munkatársát. A sok ezer befogadott menekült között megérkezett, éppen karácsony előtt, Budapestről a fia, András. Szenteste a karácsonyfa alatt ült a kamaszfiú. 1948 karácsonyán búcsúzott tőle nyolcévesen, most tizenhat évesként ölelhette magához. Az édesanyjára gondolt: ő küldte, indította el fiát, egy reménybeli jobb sorsra, vagy nem is kellett küldeni a fantáziadús fiatalt, elindult magától, egy másik életre...

Régi híradós-filmek elmosódó kockájaként felvillant a múlt az ötvenedik életévén túllépett *Csé* előtt: amikor biztos állásba került, 1935-ben a rádiónál, elvehette Nagy Katót, a híres író, előadó és konferanszié Nagy Endre lányát.

Az esküvő napja november 11-e volt. A szép szál, komoly arcú vőlegény harmincadik születésnapja. Irodalmi eseménynek számított, Móricz Zsigmond volt az egyik tanú. Négy év után elváltak, a fiú az anyjánál maradt. Ezidáig... Mivel tanulmányainak befejezése után apja nyomába lépett az angol rádiónál. Világutazóként, bekalandozva sokféle távoli világot, „verte" az édesapját, amit *Csé* mosolyogva, büszkén tűrt, elviselte az ifjabb nemzedék nálánál is nagyobb étvágyú kíváncsiságát az élet dolgai iránt.

Új rend köszöntött Cs. Szabó Lászlóra, amit rádiósként és íróként kitűnően viselt. A szigorú beosztású mikrofon-szolgálat mellett, éppen a témák szabad választása hozadékaként mind elismertebb, és ami még fontosabb, mind sűrűbben publikáló, kötetekkel jelentkező íróként vált ismertté. Így lett a *„másik Magyarország",* az emigráció egyik szellemi vezetője.

A lakásról, a Londonban történt gyökéreresztésről is kérdeztem azon az 1975-ös, hosszúra nyúlt magnó-beszélgetésen (amit megismételhettem az újabb három évre kiszabott turista-út alkalmából, 1978-ban).

—... Amikor a vonat kifutott Firenzéből utoljára, és jöttünk át Angliába, bizony sírva álltam az ablakban. No de tudtam, hogy ott élni nem lehet, és otthont itt kell teremteni. És édes, drága Bözsi, olvasta Aldous Huxleyt és azt mondta: — Nézze, ha Huxley figurái Mews-ben élnek, ilyen kis istálló-házakban, akkor én is abban akarok élni... Mondom: — Jó... Nem vettem komolyan. Megérkeztünk Londonba, idegen szállásra. Bözsi irtózatos életre való volt. Lejárta a lábát, és két hónap alatt talált egy kis Mews-t, 9 Oxford Mews, Oxford Mews 9. Ha kimész a konyhába, látsz egy kilences számot. Ennyi maradt meg ebből az első londoni lakásból Az egész városrészt lebontották... — Akkor megint Bözsi kerítette ezt a lakást, ahol e pillanatban ülünk, beszélgetünk, a 48 Gloucester Mews-t. 48-as szám, mondom 48 az egy magyar embernek csak szerencsét hozhat. Így azután ezt kibéreltem és később nagy szerencsével, meg is vettem. Úgyhogy tulajdonképpen ez a ház az enyém, ez az ici-pici babaház, ez a pogácsaház az enyém mindenestől... Lebontathatom, emeletet húzhatok rá. Amit akarok, azt csinálok vele. Persze, élni szeretnék még egy kicsit benne, meg dolgozni. Ennyi az egész. Az, aki ezt megteremtette körülöttem, meghalt...

Több, mint harminc évig volt londoni rádiós — szemben a budapesti „csonka" évtizeddel...

Harminc éves sem volt, amikor Rádió Budapest szolgálatába lépett — és hatvanadik születésnapját a londoni rádió ünnepelte:

— Cs. Szabó László hatvan éves! 1947-ben jelent meg utolsó, Magyarországon kiadott könyve *Márvány és babér* címmel. Szinte szimbolikus, ahogy Európán tekintett végig a szerző, még egyszer és utoljára, belülről, Magyarországról... És 1947-ben már épülőfélben volt az a fal, amellyel végérvényesen el akarták bástyázni a Nyugattól. Cs. Szabó azon az Európán tekintett végig, amelyet e könyvben Homérosztól T. S. Eliotig és Illyés Gyuláig költők képviseltek, éppen Itáliáról írott versekben. S az író magyarországi olvasója csak négy évvel később, 1951-ben találkozhatott újra írásaival, az angol rádió magyar adásaiban...

A BBC magyar adása ünnepi műsorának hangszalagja visszaidézi mindazt, amit 1965-ben, a hatvan esztendős íróról, mint rádiósról tudni kell:

— ...(az idekerülése óta) eltelt tizennégy év alatt majdnem 500 Cs. Szabó rádióelőadás hangzott el Londonból Angliáról, Európáról... Ezeknek az esszéknek, mint Cs. Szabó minden írásának két gyújtópontja: az irodalom és a képzőművészet... A bevilágított területet pedig, merészen leegyszerűsítve, a London-Róma tengelynek nevezhetné az ember...

Majd az összegezés, az író munka- és kutató-módszere: — ... ezek a tanulmányok Cs. Szabó életének nemcsak szellemi útvonalát jelölik ki, hanem valóságos életét is, mert hiszen mindig vándor volt. Az ő szemében nemcsak a mű, vagy a műemlék fontos, nemcsak a gótikus katedrális maga, hanem az állványokra felkapaszkodó építője, és az, amit onnan láthatott, a város, a vidék, és az is, aki boltívei alá áhítatért vagy irgalomért benéz...

Mi következhet még, ilyen „vándor" életmód után, betetőződésként, a sok hányódást és gyötrelmet megélt emigráns magyar író számára?

Az emelt fővel történő hazatérés boldogsága. Aminek előfeltétele — ahogyan *Csé* számtalanszor elmondotta: „előbb a lányaim jöjjenek haza", vagyis „odakint" íródott könyvei „idebent" is kapjanak nyomdafestéket. Ahogy tréfásan elmélkedett baráti társaságban: „ ... amikor a Ferihegyi repülőtér elhagyása után a taxival a Belváros felé tartok, a régi Andrássy úton, az egykori Singer és Wolfner könyvescég kirakatában, suhanó árnyékként, pillantsam meg a többi kötet között az enyéimet is ..."

Az ilyesfajta kívánságok csak a népmese fordulatai szerint teljesülnek: „itt is voltam, ott is voltam, kinn is voltam, benn is voltam ..."

Hosszú (és tegyük hozzá: méltatlan) huzavona után jelent meg elsőnek a *Nagyvilág* folyóiratban *Csé*től *Dickens naplója.* Évekig tartó előkészületek után, Illyés Gyula meghívására tért haza 1980 őszén, hetvenötödik életévében.

Sopronnál lépte át a határt, gépkocsin, Piazza-Hunyor Katalin kíséretében, akinek legutolsó elbeszéléskötetét ajánlotta *(Vérző fantomok,* München, 1979).

© Copyright Mikes International 2001-2005

Az első hazai feketét is Sopronban fogyasztotta el, a belváros közepén, amelynek irodalmi „fényképét" évtizedekkel azelőtt, életének egyik első írásában, mindmáig elgondolkoztatóan, rögzítette.

A régi Andrássy úton pedig ekkor lépett újra a Képzőművészeti Főiskola egykori és mai hallgatói elé, hogy a patinás előadóteremben elkezdhesse az órát:

— Ahogyan már a múltkor szóltam a régi görögökről...

Ez a „múltkor" több mint harminc éve volt, 1948 karácsonyának előestéjén. Egyfolytában áradt belőle a szó, fáradhatatlanul. Csak a végén pillantott valaki az órájára: 2 óra 6 perc Európa születéséről, a görög nép nemzetté emelkedéséről, az örökös vándor Odüsszeusz mindmáig ható jelenlétéről...

Azután — ahogyan pestiesen mondják — „pendlizett" a hazájával ismerkedő író Budapest és London között. Tanúja akart lenni, hogy miként próbál egy ezeréves ország kiszabadulni a második világháború után emelt vas- és szellemi függönyök szorításából.

A betegség mindinkább elhatalmasodott rajta. Annyi ideje és ereje azonban még volt, hogy sírhelyét kiválassza. Kolozsvár nem jöhetett szóba, pedig édesanyja, a kilencvenedik év küszöbén ott tért örök nyugalomra, 1967 májusában. *Csé* nem akart a bizonytalan jövőjű Erdélyben megpihenni, ahol Ceausescu rémuralma javában tombolt falurombolásokkal, iskolamegszüntetésekkel, a magyar nyelv és kultúra üldözésével.

Országjárása során került Sárospatakra, a Bodrog-parti Athénbe, a Rákócziak hagyományait őrző kisvárosba, ahol a lelkekbe látó, bölcs Újszászy Kálmánnal megbeszélte: hol legyen végső nyugvóhelye.

Hetvenkilencedik születésnapja előtt nem sokkal, 1984 szeptember végén, hosszadalmas testi szenvedések és kínlódások után halt meg, szülővárosában, Budapesten.

Mindvégig járt-zakatolt az agya. Dolgozott. Papírra vetette az utolsó leheletig mindazt, ami körül gondolatai forogtak. Az utolsó napok kéziratai alig követhetőek. Vibráló, hosszúnyakú, sokszor érthetetlen szavak. Olvashatatlan írások a klinikai halottas ágyon. Csupán két, nagyobb betűkkel rajzolt név ismerhető fel: Sartre — Vörösmarty... Így csak következtethetünk: személy szerint kik járták meg az agytekervényeit egy mindhalálig gondolkodó, a magyarság meg Európa mindenkori gondjain tépelődő író utolsó óráiban.

Búcsúzóul — az emberi élet végén, az irodalmi Parnasszus csúcsa felé törekvő literátor régi dicsőséges napjait hozzuk vissza, az első évtized sikereit újra felidézve.

Ide másolom, harminckét éves korából, a Cs. Szabó Lászlóra feszülten figyelő kulturális világ véleményét. Így írt róla 1938 legelején a *Diárium,* a *Magyar Könyvbarátok* szigorú mércéjű kritikusa, Haraszthy Gyula:

„... Az író utazik, tapasztal, emberekkel, városokkal, műemlékekkel és könyvekkel találkozik, halottak suhannak hozzá észrevétlen. Mögötte sötétlik országa: Magyarország; vérmérséklete és ősei kötelezik: Erdély és annak protestáns humanizmusa."

* * *

(St.J.) Szólnunk kell még Cs. Szabó Lászlónak az EPMSZ-hez való viszonyáról is.

Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetemhez igen szoros szálak fűzték Cs. Szabó Lászlót. Már az 1969-es kezdeteknél jelen volt a Bolzano melletti Eppanban, mint az egyik alapító, az intézőbizottságnak, majd a kuratóriumnak tagja. Amikor az EPMSZ Baráti Társasága 1972-ben a svájci civiljog szerinti egyesületként megalakult, a tagság által az új alapszabály értelmében megválasztott elnökségben Cs. Szabó is helyet foglalt. Egészségi állapotának romlása — és az elnökségnek szóló leveléből kitűnő pesszimista hangulata — miatt 1975 májusában, 70 éves korában lemondott tisztségéről. Az elnökség nevében Szöllősy Pál és Tóth János 1975. november 4-én levélben fordult *Csé*-hez:

„ *... Hetvenedik születésnapodra a szabadegyetem nevében küldjük szerető és meghatott köszöntésünket. Köszönetünket mindazért, amit a mi közös ügyünkért tettél. A trysili sítábortól kezdve Sionig mindegyikönkben élnek felejthetetlen közös emlékek Rólad, előadásaidról, együttes és négyszemközti beszélgetésekről. Repülő tanszékeddel hozzánk évente eljöttél Európa bármelyik sarkába. Köszönetünkhöz egy kérést kapcsolunk összetartozásunk látható kifejezéseként tekinthessünk ezentúl Rád mint tisztelt és tiszteletbeli elnökünkre ...”*

Postafordultával jött Cs. Szabó november 10-én kelt válasza:

„ ... Zavarba *ejt* a *végtelenül megtisztelő, újabb felkérés. Elhárítása, olyan lenne, mint visszalökni egy szívesen és gyanútlanul felénk nyújtott baráti jobbot. Egyszerűen morális lehetetlenség. Megilletődve elfogadom ...”*

Még néhány évig — ameddig ereje engedte — aktívan részt vett az elnökségi üléseken és közgyűléseken, javaslatokat tett és tanácsokat adott, így a Szabadegyetem kiadványaira, kivált a költői és a szépprózai antológiákra nézve. Közben előkészítette két könyvének az EPMSZ-nél való kiadását: a *Két tükör közt* 1977-ben és a *Hűlő árnyékban* 1982-ben jelent meg. Nagy figyelemmel kísérte a többi kiadványunk megjelenését még 1984-ben, betegágyából is.

Czigány Lóránt 1983-84-ben rendszeresen látogatta *Csé*t a londoni kórházban, majd utolsó heteiben gyakran felhívta telefonon a budapesti kórházban, és beszámolt a készülő s az elkészült munkákról. Amikor végre 1984 nyarán befejeződött Bibó István *Összegyűjtött munkái* négykötetes kiadása „diadalittasan jelenthettem *Csé*nek, aki bizony a Bibó-kiadást nagyon

© Copyright Mikes International 2001-2005

fontosnak tartotta... S megnyugodott, hogy végre tető alá került ez a *magnum opus.* S ezt kommentálhatta, megbékélve, hogy 'látod, ezek a szabadegyetemiek azért teljesítik kötelességüket'. Mert ez számított a tiszteletbeli örökös díszelnöknek. Hogy nem terheli mulasztás a Szabadegyetemet. Teljesítették kötelességüket. Nem hiába hívtuk *Csét* a háta mögött 'osztályfőnök úrnak' ..." — így emlékezik róla ma Czigány Lóránt.

Czigány 1984 szeptemberében még örömmel jelenthette *Csé*nek, hogy elkészült a Szabadegyetem általa szerkesztett és gondozott, legújabb kiadványa, az *Ősök és társak,* mely Szabó Zoltán válogatott írásait tartalmazta. E könyvben sok szó esik Cs. Szabóról, hiszen a két író régóta jó barátságban volt egymással, főként az emigrációs évek sorsközössége kovácsolta szorossá ezt a kapcsolatot. Különös véletlen, hogy Szabó Zoltán néhány héttel Cs. Szabó László előtt hunyt el Franciaországban, a vannes-i kórházban — ezt a szomorú hírt is Czigánynak kellett közölnie Cs. Szabóval, aki azon nyomban együttérző levelet diktált (mert az íráshoz már nem volt ereje) az özvegy számára.[2]

Cs. Szabó Lászlót rendelkezése szerint Sárospatakon temették el. Az akkori politikai helyzet miatt a Szabadegyetem elnöksége részéről csak Balla Bálint és Szépfalusi Márta kísérhette utolsó útjára — a fordulat óta azonban már egyre többen tiszteleghettünk az egyszerű sárospataki síremlék előtt, a nagyszerű barátra, tanítóra és íróra emlékezve.

[2] A fenti adatok szíves közléséért hálás köszönetet mondunk Czigány Lórántnak *(St.J.)*

© Copyright Mikes International 2001-2005

Arday Géza : Cs. Szabó László életművéről[1]

Cs. Szabó László nevének említése mindig ugyanazokat a képzettársításokat csalja elő az emlékezet(ünk)ből - anélkül, hogy megemlítődne egy-egy jelző vagy elnevezés igazi jelentése és jelentősége. Leggyakrabban „örök peregrinus”-nak hívják, mert állandó tudásszomjjal ásta bele magát a több ezer kötetes könyvtárába. Volt időszak, amikor remekbe szabott útleírásai miatt nem bédekkernek, hanem „csédekkernek" nevezték el őt. Természete szerint is örök diák volt, mert sikerült megőriznie egy életen át az új ismeretek iránti szellemi nyitottságot. Azon kevesek közé tartozott, akik született lényeglátással rendelkeznek. Írásaiból egy kifinomult gondolkodó képe rajzolódik ki, akinek árnyalt mondataiban minden szó és vessző a megfelelő helyen található. (Köztudott róla, hogy kedvenc írásjele a pontosvessző volt.)

Mondandóm legelején szeretném megválaszolni azt a kérdést, hogy miért fontos számomra Cs. Szabó László munkássága és személyisége? Az alábbi érvek eleinte függetlenek voltak egymástól, csak az idő mutatta meg számomra az összefüggésüket és kölcsönhatásukat.

Először is azért fontos számomra, mert rajta keresztül búcsúzom attól a lelki, szellemi és fizikai eleganciától, amelynek darabjait nagyszüleim és öreg rokonaim révén megkaptam az élettől, de egy idő után el is kellett eresztenem. Ennek az intelligenciának és mentalitásnak a könyvekbe zárt szelleme maradt itt közöttünk „Csé" által. Másodszor azért fontos számomra, mert életművének kutatása kapcsán nagyon sok „lelkes" embert ismerhettem meg az emigrációból. Harmadszor azért fontos, mert hagyatéka a Bodrog-parti Athénhez, Sárospatakhoz kapcsolódik, és végakarata szerint abban a több száz éves református temetőben nyugossza álmát, amelyben sokszor és szívesen járok barátaimmal együtt. Az a temető külön életet él, ahogy ősfái alatt sok színben pompázik. Negyedszer pedig azért fontos számomra, mert személye besorolhatatlan, úgymond „címkézhetetlen": urbánus író, akit a népiek is elfogadtak és tiszteltek, vagyis a két szekértábor között helyezkedik el.

Közhellyé vált az a megállapítás, amely szerint kortársai és az utódok a „nagy esszéíró nemzedék tagja"-ként tartják számon: Szerb Antal és Halász Gábor mellett. Saját irodalmi elhelyez(ked)ését Babits ún. istállójába tette. Neve nem volt olyan széles körben ismert, mint Móriczé, Kosztolányié, Németh Lászlóé, vagy akár az „istállótulajdonosé", azonban kimunkált prózáját kizárólag a nagyokéhoz lehet mérni. A hazai olvasók előtt az elmúlt évtizedekben neve nem volt ismert, mert emigrációban élt és alkotott: javarészt művei sem voltak hozzáférhetők a hazai olvasók számára. Azt vallotta, hogy neki mindig csak kis szektája volt és lesz. Az a több évtized, amit emigrációban töltött, gyakorlatilag elegendő volt ahhoz, hogy végleg nemzedékek tudatából törlődjön ki, illetve be se kerüljön. Hiába érkezett haza a könyvtára, az életmű elsüllyedt. Régi barát, családtag vagy egy-két kutató jóvoltából kimentve csak foszlányokban ért partot pár kötete. Munkásságának a háború előtti szilánkjait könyvtárakban és egy-egy magángyűjteményben lehet föllelnünk.

Természetesen ettől függetlenül fontos, hogy megírt művei közül mi marad fenn az utókor számára? Miben alkotott Cs. Szabó László maradandót? Mi az, ami nem veszítette el aktualitását és ami túléli őt? Nos, ezek azok a fő kérdések, amelyeket több éve igyekszem bonckésem alá venni.

Nem egy tipikus írói indulással találkozhatunk, ha Cs. Szabó iskolai tanulmányait vizsgáljuk. Egyetemi pályafutását az orvosi karon kezdte, de egy szemeszter múlva otthagyta; helyette a Közgazdaságtudományi Egyetemet végezte el. Doktori értekezését „A középkori háziipar kérdéséhez, különös tekintettel a flandriai gyapjúszövésre" címmel készítette el, ami nem tartozik a kifejezetten irodalmi témák közé. Ez a második szimpatikus tulajdonsága: rendelkezett más szakma ismeretével is. Ellenben már tíz éves korában elkezdett írni. (Első irodalmi kritikusa erdélyi rokona, Kuncz Aladár, a „Fekete kolostor" szerzője volt.) Zolnai Bélának köszönhetően írásait először a szegedi „Széphalom” közölte a húszas években.

A száraz életrajzi adatok alapján nem sok derül ki Cs. Szabóról, hiszen 1905-ben Budapesten született, és 1984-ben Budapesten halt meg. Ebből a két adatból nem tudhatjuk meg, hogy az első tizenkét éve Kolozsvárhoz kötődik; mint vallja is: „Sohasem írhatom ki magamból az erdélyi múltat: ami bennem ér egy szikrát, Erdélynek köszönhetem". - Valamint az is rejtély marad, hogy az emigrációban eltöltött 38 évéből 34-et Angliában, Londonban élt. „Londont nagyon szeretem - vallotta önéletrajzában -, lompos, öreg, végtelenül jámbor komondorra emlékeztet. Olyan városban lakom, ahol egy jegyvétel az autóbuszon átlag öt köszönet-váltással jár".

Ám az 1965-ben kiadott Magyar Irodalmi Lexikon sem nyújt nagyobb segítséget. Pontatlanul közlik nevét, születési dátumát és helyét, sőt még a munkáit is. Egy rövid írásában, mely az Irodalmi Újságban 1965-ben látott napvilágot, erről így emlékezett meg; „Tékozlóan jóságos hozzám a népi demokrácia. Másoknak csak Kossuth- vagy József Attila-díjat osztogat, nekem egy szülőfalut adományozott. Nógrádban vagyon, járási székhely, ezerhatszáz lakossal. Adott hozzá vadonatúj születési dátumot is. Úgy gondolták a melegszívűek, hogy jobban illik rám a rózsatermő május, mint a zimankós november. El a Skorpióval! Több szerencsét hoznak az Ikrek... Rétság az igazi ajándék. Fejedelmi - egy egész falu a kedves palócok közt! Szívesen elfogadom, már csak varázslatos hangtani alakjáért is. Se apám, se anyám, semmiféle boldog vagy boldogtalan ősöm a táján se járt. Én sem. Budapesten születtem. Ha még népi író lennék, érteném, hogy megfosztanak a romlott nagyvárostól."

[1] Forrás: *Mikes International*, 2004. 3. szám. http://www.feredatio.org/mikes_per.html

© Copyright Mikes International 2001-2005

Eképpen reagált erre a mérhetetlen tájékozatlanságra és sértésre, amit a Magyar Irodalmi Lexikon apparátusa 1965-ben elkövetett ellene.

Önéletrajzi írásaiból kiderül, hogy múltjából a katedrát nélkülözte leginkább. Különösen a Hollandiai Mikes Kelemen Körben és a Külföldi Magyar Evangéliumi Ifjúságban lelt egy spirituális hazára és pótkatedrára. Fiatalok között érezte magát a legjobban: 1956 után kilenc ország húsz városában majdnem félszáz előadást tartott számukra, akik a Forradalom után jöttek el Magyarországról. A hátrahagyott főiskolai tanszéke helyet kapott egy „repülő tanszéket", amely sajátosan Cs. Szabó fogalmának számított.

Érdekes az a belső kitárulkozás - Cs. Szabónál elég ritkán fordult elő -, amelyet a Hűlő árnyékban című önéletírásában a személyes vallásos meggyőződéséről olvashatunk. Ez a hitfelfogás szinte minden esetben egybefonódik kultúrtörténeti hagyományokkal és az erdélyi református kultúrával. Gimnáziumi tanulmányait a Farkas utcai református kollégiumban kezdte el.

Nem véletlenül került páratlan szellemi értéket képviselő könyvtára hagyatékként Magyarországra, a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárának különgyűjteményébe. A látogatók számára ez a galériával kibővített könyvtár- és emlékszoba az íróasztalával, a galéria korlátján lógó portréjával, székével és a több mint tízezer könyvvel együtt különleges hangulatot áraszt - ezért szeretek oda belépni. Ez ott egy külhonban élt szellemi alkotó relikviája, amelynek jelentőségét az adja, hogy a könyvtár egyben maradhatott, és így hagyományozódik az utókorra.

Bármelyik esszéjébe belelapozva azonnal szembetűnik, hogy az ismertetésre szánt téma hemzseg a képektől és a gondolattársításoktól. Nehéz eldönteni, vajon nem a bővítmények képezik-e a lényegesebb mondanivalót. Ezek tartják magasfeszültségben a mindent átható drámaiságot, ezeknek az összecsapó erőknek az összhatása szabja meg Cs. Szabó stílusjellegzetességét. Saját maga mondta el, hogy mi az esszéírás lényege: „... órákra beosztható kitartás, széles körű anyagismeret, jó memória, a tudást átvilágító lírai vonzalom a témához, felismerhető személyes stílus". Ennek a műfajnak elsőrendű mestere volt, munkája révén már életében fogalommá, halála után pedig klasszikusává vált.

Kiválóan tudott szellemileg beilleszkedni más korokba. Szépirodalmi lendületű, nyelvileg abszolút igényes esszéket írt, általában lábjegyzetek nélkül; ebben hű maradt nemzedéke munkamódszeréhez. (Egyszer megvallotta, hogy igazából az őket megelőző nemzedék pozitivista lábjegyzetelése taszított el a „tudóskodó" esszéstílustól.)

Rögzült munkamódszere nem volt, mert „alkalom szüli az esszét" - nyilatkozta egy alkalommal. Soha nem készített tervet a menetéről, nem állt tisztán előtte az alapváz, csak az „íráskényszer" hajtotta. Az első fogalmazvány a munka végén többnyire szemétkosárba került. A logikus elrendezés a második szövegezésre hárult, ez is kézírással (ceruzával) és a megsemmisítés tudatában készült. „Eltörlöm magam mögött a szégyen nyomait" - írta; „csak a harmadik műveletnél, a gyötrelmes soronkénti stiláris tisztogatás közben ülök írógéphez, mert a gépelt szöveg majdnem úgy eltávolít szavaimtól, mint a nyomtatott. Szembeszöknek az apróbb gondolati szakadások, szóismétlések, a suta vagy kétértelmű szórend, s a csupán félig tápláló alany, állítmány, jelző." Az öncenzúráján átengedett írás újabb tisztázásra szorul, és a negyedik vagy ötödik változat kerül az olvasó szeme elé. Hitt abban, hogy nincs végleges szöveg.

Cs. Szabó az esszé műfaját az általános tájékozódás lehetőségének tekintette. Műveiben elsősorban az európai civilizáció és a magyar társadalom mindinkább elmélyülő válságára keresett magyarázatot, hagyományokat és eszméket kutatott. Az esszéírás valójában nem is munkásságának tárgyát, inkább módszerét jelölte meg: gazdag műveltséganyagára személyes jellegű állásfoglalások épültek. Az esszékben távlatos érdeklődése és mélyebb összefüggéseket feltáró, elemző módszere egyformán érvényesült. A szigorú és sokszor száraz tények mellett szeretném emberi közelségbe hozni Cs. Szabó László különleges személyiségét, hogy ne csak a tudós esszéket fogalmazó gondolkodó szikár arcéle, hanem egy önmagát is bíráló, állandó öniróniával és önkritikával élő gondolkodó finom jellemvonása is kirajzolódhasson. Szállóigévé vált az a félig nyelvtanilag a levegőben lógó megjegyzés, hogy „a kényszerből példa lett, a gályapadból - ahogy Németh Lászlónál - laboratórium". Németh Lászlónak a sajkodi nyaralója, Cs. Szabónak pedig a Gloucester Mews-i háza szolgált laboratóriumként, ahol a szavak súlyát patikamérlegen mérte ki az esszéi számára.

Amikor első fecskeként 1960-ban Tamási Áron egy íródelegációval elutazhatott Londonba, szíverősítőként vitte magával Cs. Szabó részére a jellegzetesen tamásias mondást: „akármelyik dombon áll is a pásztor, ugyanazon a nyájon van a szeme".

© Copyright Mikes International 2001-2005